

MATERIŁY
XX MIĘDZYNARODOWEJ NAUKOWI-
PRAKTYCZNEJ KONFERENCJI

NAUKOWA PRZESTRZEŃ EUROPY -
2023

07 - 15 kwietnia 2023 roku

Volume 1
Ekonomiczne nauki

Przemysł
Nauka i studia
2023

Adres wydawcy i redakcji:
37-700 Przemyśl ,
ul. Łukasieńskiego 7

Materiały XX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji ,«Naukowa przestrzeń Europy - 2023» , Volume 1 Przemyśl: Nauka i studia -160 s.

Zespół redakcyjny:
dr hab. Jerzy Ciborowski (redaktor prowadzą),
mgr inż Dorota
Michałowska, mgr inż Elżbieta Zawadzki,
Andrzej Smoluk, Mieczysław
Luty, mgr inż Andrzej Leśniak,
Katarzyna Szuszkiewicz.

**Materiały XX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji ,
«Naukowa przestrzeń Europy - 2023» , 07 - 15 kwietnia 2023 roku po
sekcjach: Ekonomiczne nauki.**

e-mail: praha@rusnauka.com

Cena 54,90 zł (w tym VAT 23%)

ISSN 1561-6916

© Kolektyw autorów , 2023

© Nauka i studia, 2023

EKONOMICZNE NAUKI
Gospodarka przedsiębiorstwa

Утегенова Камшат Амандыковна
Қорқыт Ата атындағы ҚУ, э.э.к.
Баратова Таншолпан Рашидқызы
Қорқыт Ата атындағы ҚУ-нің магистранты

МҰНАЙ ӨНДЕУ ӨНДІРІСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ РЕТТЕУ

Бүгінгі күні еліміз халқының өмір сүруінің жоғары деңгейін қамтамасыз етуде тиімді экономиканы құру және де әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елу елдің ішінде Қазақстанның лайықты орынға ие болуы жоғары ұлттық басымдылық болып табылады. Оны жүзеге асыру үшін еліміздің дүниежүзілік нарықта сұранысқа ие болып отырған минералды-шикізат ресурстары, көптеген дамушы елдермен салыстырғанда айтарлықтай қарқынмен дамыған өндірістік-экономикалық әлеуеті және оған қоса халықтың жалпы білімінің жоғары деңгейі мен білікті кадрлар әбден жеткілікті. Осы факторларды еліміздің экономикалық және әлеуметтік дамуының ұзақ мерзімді стратегиясы шеңберінде тиімді пайдалану оның тұрақты даму траекториясына шығуына және қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығы мен экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жағдай туғызатыны белгілі.

Қызылорда облысында 2022 жылғы 10 айдағы әлеуметтік-экономикалық дамуды сипаттайтын бірқатар макрокөрсеткіште өсім қалыптасты және облыс республика өңірлері арасында үздік бестік қатарына кірді.

Дегенмен, өнеркәсіп өндірісінде көрсеткіш 1,3%-ға төмендеді (854,2 млрд теңге). Бұл негізінен мұнай кен орындарының суалуы, тозуы салдарынан мұнай өндіру көлемінің 7,8%-ға (207 мың тоннаға азайған) төмендеуінен болып отыр.

Экономикалық даму деңгейін сипаттайтын көрсеткіштер: жалпы өңірлік өнім көлемі 2022 жылдың I жартыжылдығында 1 009,1 млрд теңгеге жетіп, өсім 1,2%-ды құрады. Ал жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім көлемі 1 222 мың теңгені құрады.

Өңірлік экономика құрылымын әртараптандыру, шикізаттық емес секторды (өңдеу саласы) дамыту шаралары жалғасып жатыр. Индустрияландыру бағдарламасы аясында облыс орталығында шыны зауыты іске қосылып, өнім өндіріліп жатыр. Биыл 40 мың тонна шыны шығару жоспарда бар. Алдағы міндет – өңір экономикасының өсуіне серпін беретін бұл өндірістің жобалық қуаттылыққа шығуын қамтамасыз ету (жылына 197 мың тонна). Өңдеу саласындағы ірі кәсіпорын «Аралтұз» компаниясы жаңа 3 испан цехын қосып, еңбек өнімділігін екі есе арттырды. Тау-кен және металлургия өнеркәсібінде «Шалқия» қорғасын-мырыш және «Баласауысқандық» ванадий кен орындарын игеру жобалары өңір экономикасының дамуына ықпал етпек.

Жалпы Индустрияландыру аясында өңірде жалпы құны 613,1 млрд теңге болатын 37 жобаны жүзеге асыру көзделіп отыр. Оның биыл құны 4 млрд теңгені құрайтын 5 жобасы іске қосылады.

Мұнай газ саласындағы жағдайды реттеу және жаңа мұнай кен орындарын анықтау мақсатында 2021 жылдан бері «Шу Сарысу», «Арал» шөгінді бассейндерінде геологиялық зерттеу жұмыстары жүргізіліп жатыр. Биыл Шу-Сарысу шөгінді бассейнінде геологиялық-геофизикалық зерттеу жұмыстары аяқталады. Жұмыстардың келесі кезеңін – «мұнай-газ өндіру әлеуетін бағалауды» барлау жүргізетін компаниялар атқаратын болады.

Сонымен қатар мұнай-газ секторындағы жағдайды реттеудің бірнеше шаралары орталық мемлекеттік органдарға ұсынылып, пысықталып жатыр. Атап айтқанда: мұнай өндірудің жаңа әдісін енгізу аясында «ҚазМұнайГаз» АҚ-мен 5 мың метрден астам тереңдікте көмірсутек шикізатына геологиялық барлау жұмыстарын жүргізу, мұнай кен орындарындағы мұнай өндіру көлемін арттырудың құралы ретінде пайдаланып келген газды өңдеу жұмыстары.

2022 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша Қызылорда облысының аумағында өңдеу өнеркәсібімен айналысатын 328 кәсіпорын жұмыс істеп, 3 289 адамды жұмыспен қамтып отыр. Биылғы жылдың 10 ай қорытындысымен өңдеу өнеркәсібі саласында 193,8 млрд теңгенің өнімі өндіріліп, өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 8,3%-ға артты.

Соңғы 3 жылда өнеркәсіптік өндіріс құрылымындағы өңдеу өнеркәсібі үлесінің артуы байқалады, өсім 6,8%-ды құрады (2019 ж. – 17%; 2020 ж. – 23,2%; 2021 ж. – 23,8%) [1].

Қызылорда облысында инновациялық технология бойынша күрделі мұнай шикізатын өңдейтін қондырғы іске қосылды. Осыған байланысты мұнай қалдықтарын өңдеудің жаңа инновациялық ғылыми әдістерін қолдану ерекше назар аударуға тұрарлық.

Жоба Ғылым қорының қолдауымен жүзеге асырылуда. 2017 жылы оны жүзеге асыруға 300 миллион теңге бөлінсе, 346 миллион теңгеге жуығы қоса қаржыландыру болды. Сонымен қатар, жобаның жұмысына «Байқоңыр» ӘКК-нен 500 миллион теңгеге жуық қаражат тартылған. Қондырғы мұнайдың 95-97% қалдықтан тауарлық түрге қайтарылуымен мұнай шламының және басқа да мұнай қалдықтарының түзілуі мен жинақталуы бойынша мұнай өнеркәсібінің мәселесін шешеді.

Жаңа технология кәсіпорындардың – мұнай кен орындарын пайдаланушылардың, мұнай өңдеу зауыттарының, мұнай қалдықтары полигондарының иелерінің, Қызылорда облысының мамандандырылған сервистік компанияларының қызығушылығын тудырды. Бұл салада жобаның Қазақстанда баламасы жоқ. Соңғы 5 жылда экология саласындағы Ғылым қоры 10 жобаны қолдап, оның сатылымы 1 миллиард теңгеден астам, бюджетке төленетін төлем көлемі 200 миллион теңгеге жуықтады [2].

Қызылорда облысы өнеркәсібінің 90%-ға жуығын кен өндіру секторы – мұнай мен уран құрайды. Өңірде мұнай-газ компаниялары жүйе құраушы кәсіпорын болып табылады. Бүгінде мұнай және мұнай өнімдері үлкен көлемде

экспортқа шикізат күйінде шығарылуда, есесіне дайын мұнай өнімдері мен химиялық өнімдер импорты жыл сайын өсіп келеді. Сонымен қатар, облысымыз мыс, қорғасын, мырыш, алтын сияқты бағалы металдардың өндірісі бар. Жеріміз қара металдарға да бай: темір, титан, ванадий өндіріледі. Егер кен өндіру жобаларын іске асырумен шектелмей, шикізат қорын өңдей бастасақ, Қызылорда дотацияларға мұқтаж болмайтын, өзін-өзі қамтамасыз ететін өңірге айналушы еді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://primeminister.kz/kz/news/reviews/biyl-kyzylorda-oblysynan-804>
2. <https://korkyt.edu.kz/ru/article/165>

Макенова Айгуль Акимжановна

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті «Қаржы, есеп және аудит»
кафедрасының аға оқытушысы, э.ғ.к.*

Аманжол Арайлым Темірқызы

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті 7М04144 – Қаржы
мамандығының магистранты*

ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ САЛЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін сөздер: шағын кәсіпкерлік, салықтық реттеу, мемлекеттік қолдау, шетелдік тәжірибе, арнаулы салық режимі

Ключевые слова: малый бизнес, налоговое регулирование, государственная поддержка, зарубежный опыт, специальный налоговый режим

Keywords: small business, tax adjusting, state support, foreign experience, dedicated tax mode

Шағын кәсіпкерлік экономиканың әрі ұтқыр, әрі нәтижелі секторының бірі болып саналады және ішкі жалпы өнімнің елеулі бөлігін өндіру оның үлесіне тиеді, онда халықтың белсенді тобының басым бөлігі жұмыс істейді. Шағын кәсіпкерлік тек жұмыс орнын тудырып қана қоймайды, сонымен бірге ол экономиканың бәсекелестігін, серпінділігін және көп жақтылығын жасауға да үлкен үлес қосады.

Қазіргі таңда Қазақстанда шағын кәсіпкерліктің дамуын қолдау экономикалық саясаттың басыңқы бағыттарының бірі болып табылады. Оны басты бағыттарының бірі деуіміздің себебі, халықты жұмыспен қамтамасыз ету мен отандық тауар өндіруші кәсіпорындарды дамыту, нарықты жергілікті тауарлармен қамтамасыз ету оның үлесіне тиеді.

Кез-келген қоғамда үнемі ілгерілеу немесе дамуды қалайтын болса, әсіресе экономикалық даму үшін жеке азаматтардың бастамасына көңіл бөледі. Шағын

кәсіпкерліктің дамуы - бұл жалпы экономикалық дамудың бастамасы.

Кәсіпкерлікті дамытудың мемлекеттік қолдау механизмі әлеуметтік-экономикалық өсу мақсатында кәсіпкерлердің әлуетін пайдалану үшін тұрақты экономикалық және саяси ортаны, әлеуметтік, құқықтық базаны қалыптастыру жолымен қазіргі кездегі кәсіпкерліктің тұрақты дамуы үшін барынша қолайлы жағдай жасауға бағытталған ықпал етуші нысандар мен әдістердің жиынтығын білдіреді.

Шағын кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік саясаты тек тікелей реттеумен ғана шектелмейді, сонымен қатар жанама түрде де реттейді. Оларға қайтарымсыз және қайтарымды субсидияларды, несиелерді, дайын өнім өндірісіне тапсырыс-келісімдерді, салықтық және амортизациялық заңдар және т.б. жатқызуға болады. Дамыған елдердің көбісінде шағын кәсіпкерлікті қолдау жергілікті өкімет тарапынан іске асырылады. Әлеуметтік-экономикалық мәселелердің барлық секторынан бұрын жұмыспен қамтылу мәселесі шешіледі.

Қазақстанға келер болсақ, онда жасалған нормативтік- құқықтық база республикадағы әлеуметтік-саяси тұрақтылықты қамтамасыз етеді, ал мемлекеттік қолдау механизмі кәсіпкерлік ортаны қалыптастыруға қажетті жағдай жасауға әкеледі.

Қазақстандағы шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту бағдарламасы кейбір кемшіліктерді анықтауға мүмкіндік береді. Мәселелерді шешудің стратегиялық тәсілін күшейтетін және жекелеген бағыттарға шоғырландыру, алға қойылған мақсаттарға жету бойынша басымдықтарды тізбекті түрде өзгерту қажетті деп танылды. Сонымен қатар әрбір нақты аймақтағы географиялық, экономикалық, демографиялық және басқа да шарттар ескерілуі керек және тек басымды салалар ғана емес, басымды аймақтар да анықталуы керек.

Экономикасы дамыған елдерде шағын бизнесті жан-жақты қолдау жүйесі өте жақсы үйлестірілген. Бұл мемлекеттік қаржылық институттар, қаржылық бағдарламаларды қайта өңдеу, екінші деңгейлі банктер арқылы несиелеу, мамандандырылған коммерциялық қаржылық мекемелері: венчурлық,

инвестициялық, сақтандыру компаниялары арқылы, салық жүйесінде түрлі жеңілдіктер беру арқылы шағын бизнестің динамикалық дамуына жағдайлар жасалған.

Нәтижесінде сол елдерде шағын кәсіпорындардың үлесі ішкі жалпы өнім (ІЖӨ) құрылымында айтарлықтай үлкен салмаққа ие. Жапонияда шағын және орта кәсіпорындар үлесі, жалпы экономикадағы кәсіпорындардың үлесінің 90%-нан жоғары, Италия, Франция және Австрияда 70%-дан жоғары, ал АҚШ, Ұлыбритания, Бельгияда – 50-70% құрайды. Шағын және орта кәсіпкерліктің ЖІӨ-гі үлесі АҚШ, Жапония, Ұлыбритания, Италия, Германия және Францияда 50-ден 70%-ға дейінгі аралықта. Ал Қазақстанда 2021 жылы ШОК субъектілері өнім шығарылымының ЖІӨ үлесі 23 пайыз шамасында.

2021 жылы шағын және орта бизнес 31,2 трлн теңгеге өнім өндірді. Республика бойынша 3,4 млн адам шағын және орта бизнес саласында жұмыс істейді. Кәсіпкерлікті қолдау және дамыту үшін бизнес-климатты жақсарту бойынша бірқатар шаралар қабылданды. Бұл салықтық ынталандыру, тексерулерді азайту және несиелеуді кеңейту.

Әсіресе экономиканы әртараптандыру тұрғысынан шағын және орта кәсіпорындардың пайда болуы мен өсуін ынталандыратын саясат маңызды. Ресми деректерге сүйенсек, қазіргі уақытта Қазақстанда ШОБ қосылған құнның тек 26,8% және жұмыспен қамтудың 31% құрады, ал ЭЫДҰ елдерінің көпшілігінде бұл тиісінше 57% және 60-70% [1].

Салық жүйесінде қазыналық (фискалдық) бағыттың қарқындылығы, шағын және орта бизнес субъектілерін мемлекеттік қолдауда, әсіресе салықтық қолдаудың әлі де болса әлсіз тұстарының болуы осы саланың дамуын тежеуде.

Қазақстанда нарықтық экономиканың қалыптасу кезінде, шағын және орта бизнеске кері әсер етпейтін, оңтайлы салық жүйесін құру ең негізгі мәселе. Сондықтан бюджет пен кәсіпкерлер арасындағы экономикалық қарым-қатынастың шешуі қиын мәселе болып кәсіпкерлік қызметте салықтық реттеуді оқтайландыру, фискалдық және салық қызметін реттеу жатады. Бұл

мәселелердің тез әрі дұрыс шешімін табуы халықтың әлеуметтік жағдайының өзгеруіне, экономикалық дағдарыс ұзақтығына, экономикалық реформа жетістіктеріне, республикамызда кәсіпкерліктің қарқынды дамуына тікелей байланысты.

Өндірісі дамыған елдердің тәжірибесі жоғарғы икемділікке ие болатын мемлекеттік қолдаудың жанама шараларының неғұрлым нәтижелі екендігін көрсетеді. Оларға шағын кәсіпкерліктің қызмет ету жағдайын жеңілдетуге арналған толып жатқан салықтық шегермелер мен жеңілдіктер жатады (негізгі және айналмалы қорларды жасау, инвестицияларды құру, ғылыми-техникалық зерттеу, мамандарды дайындау, экспорт және т.б.).

Салықтық сипаттағы шаралардың ішінен төмендегілерді атауға болады:

- шағын кәсіпорындарды алғашқы екі-үш жыл бойына пайдаға деген салықтан толығымен босату, одан кейінгі төрт-бес жылда бірқатар жеңілдіктер беру;

- прогрессивті салық жүйесін қалыптастыру;

- салықтың кейбір түрлері бойынша берілетін жеңілдіктер;

- кәсіпкерлерді кешеуіл қалған аудандарға тарту үшін төмендетілген салық мөлшерлемесін белгілеу;

- инновациялық бизнесті дамыту үшін берілетін салықтық жеңілдіктер;

- жеделдетілген амортизация тәртібі;

- мамандарды дайындауға арналған қаржыларға деген салықтық шегермелер;

- салық салынбайтын пайда резервін жасау.

Әр түрлі елде салықтық жеңілдіктер беру жүйесі бірдей болмағанымен, жалпы алғанда оның шағын кәсіпкерлікгі дамытуға бағытталғандығын көруге болады.

Мысалы, Францияда әрекет етуші салықтық заңдылық бойышша жаңа

шағын кәсіпорындар алғашқы екі жыл бойына пайдаға деген салықтан толық босатылған; ал үшінші жылы - 75%; төртінші жылы - 50%; бесінші жылы - 25% жеңілдік беріледі. Уақытша өтімділігі қаражаты жеткіліксіз болған жағдайда бірқатар салықтарды төлеу мерзімін ұзарту мүмкіндігі қысқартылған.

Данияда шағын фирма салық салынатын табыстан барлық қарыздар бойынша төлемдерді, машиналарға, жабдықтар мен ғимараттарға арналған амортизациялық алымдарды алып тастайды. Егер компания шығынға ұшыраса, онда ол келесі жылғы салық төлемінен босатылады. Жапония, АҚШ, Ұлыбритания, Германияда пайда мен қосылған құнға салынатын салықтар мөлшерлемесі жылдық табыс көлеміне қарай іріктелген. Шағын кәсіпорындар үшін төмендетілген салық мөлшерлемесі мемлекет тұрғысынан ғана емес, жергілікті өкімет ұйымдарымен де белгіленеді.

Жапонияда капиталы 100 млн. иеннен аспайтын кәсіпорындар үшін төмендетілген салық мөлшерлемесі қолданылады: 8 млн. иенге дейінгі толық табысқа – 28 пайыздық мөлшерлеме; ал бұдан асатын табысқа - 37%. Кооперативтік ұйымдар - 27% мөлшерінде салықпен қамтылады. Шағын және орташа кәсіпорындар жергілікті салықтар бойынша төмендетілген мөлшерлеме түрінде салықтық жеңілдіктерге ие. Егер корпорацияның жылдық айналымы 3,5 млн. иеннен аспаса 6%; 3,5-нан 7 млн. иенге дейін - 9%; 7 миллионнан жоғары болса - 12 пайыздық мөлшерлеме әрекет етеді[2].

Нарықтық экономика жағдайында кәсіпкерлерге салық салудың әр алуан жүйелерінің тиімділігін бағалауда басты болып экономикалық дамудың нақты кезеңіндегі негізгі міндеттер дер кезінде анықтау және дұрыс бағытқа қою табылады. Дамыған нарықтық экономикалы елдердің салық салу жүйесіндегі қазіргі қалыптасқан кезеңде кәсіпкерлерге салық салу басты рөл атқарады. Қазақстан салық жүйесінің нарықтық реформалардағы міндеттерін анықтау үшін басқа елдердің кәсіпкерлерге салық салу жүйесін терең талдау жүргізу қажет, сондай-ақ осы үдерістегі бастапқы отандық жағдайды бағалау керек.

ҚР-ның аумағында бүгінгі күні кәсіпкерлерге салық салу тәртібі біршама

болсада жеңілдетілген, бірақ толық шешімін тапты деуге болмайды.

Еліміздегі шағын кәсіпкерлікті дамыту, қолдау мақсатында Қазақстан Салық кодексінде шағын кәсіпкерлік субъектілеріне салық салу рәсімін оңайлатуға бағытталған арнайы салық режимі қаралған [3].

Бәрімізге мәлім, шағын кәсіпкерлік секторы экономиканы әртараптандыруға, тұрақты қарқындармен дамытуға мүмкіндік береді. Осы тенденция біздің елімізде қалыптаса қойған жоқ. Сондай-ақ жоғарыдағы үлестік көрсеткіштер дамыған мемлекеттердің экономикасымен салыстырғанда мардымсыз болып табылады. Мұндай жағдайдың қалыптасуы мемлекеттік реттеу мен қолдауға, шағын кәсіпкерліктің ішкі және сыртқы орталарына қатысты әр алуан аспектілі қиындықтары мен проблемаларына байланысты.

Яғни, еліміздің экономикасының әрбір саласында шағын кәсіпкерлікті дамыту, олардың әлеуметтік-экономикалық тиімділігін арттыру негізінде халықты жұмыспен қамтамасыз ету, олардың тұрмыстық жағдайын жақсарту, қаржы тапшылығы, материалдық-техникалық ресурстардың жетіспеушілігі, өнеркәсіптегі дағдарыстың бетін қайтару, экономика саласын тұрақтандыру мүмкіндіктері әлі де болса жойылмауы себепті қазіргі кезде күрделі мәселелердің бірі болып отыр.

Шағын және орта кәсіпкерлік инновациялық экономикадан алатын өз орнын жедел іздеуі үшін өзінің икемділігін, жинақтылығын, нарықтың шынайылығын пайдалануы тиіс. Өз кезегінде мемлекет кәсіпкерлік ортаның белсенділігін жүзеге асыру үшін қолайлы жағдай жасап, өзінің көмегін шағын және орта кәсіпкерліктің бәсекеге қабілеті жоғары және елдің ғылыми-техникалық күш қуатын көтеру көзқарасы тұрғысынан мүмкіндігі зор кәсіпорындарға бағыттауы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР ҰЭМ-нің Статистика комитеті. «Қазақстан кәсіпкерлерінің іскерлік белсенділігі» Конъюктуралық зерттеу нәтижелері. №1.2020ж.//stat.gov.kz

2. Батталова С.Т., Гумар Н.А. Меры поддержки субъектов малого предпринимательства в рамках налоговых льгот //Меридиан (научный электронный журнал) 2021. - №2 (55). <https://business.kainar-edu.kz/wp-content/uploads/2021/04/>

3. Налоговые стимулы, ограничение проверок и льготное кредитование: какие меры принимаются в РК для поддержки бизнеса в период ЧП. <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/nalogovye-stimuly-ogranichenie-proverok-i-lgotnoe-kreditovanie-kakie-mery-prinimayutsya-v-rk-dlya-podderzhki-biznesa-v-period-chp-1134527>

Түйін

Мақалада елімізде шағын кәсіпкерлікті қолдаудың салықтық аспектілері зерттелген.

Экономикасы дамыған елдерде қаржылық институттар, екінші деңгейлі банктер арқылы несиелеу, мамандандырылған венчурлық, инвестициялық, сақтандыру компаниялары арқылы, сол сияқты шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудағы негізгі қолдау шараларының бірі салық жүйесінде түрлі жеңілдіктер мен шегерімдер, арнаулы әдіс-тәсілдер арқылы шағын бизнестің динамикалық дамуын қолдау жүйелеріне талдау жасалған және оларды Қазақстанда қолдану жолдарын ұсынған.

Резюме

В статье рассмотрены налоговые аспекты стимулирования развития малого бизнеса.

Сделан анализ систем стимулирования динамического развития малого бизнеса через финансовые институты, кредитования банками второго уровня, специализированные венчурные, инвестиционные, страховые компании, а также как одного из методов государственной поддержки - налоговых льгот и вычетов, специальных методов, применяемых в экономический развитых странах и предложены пути их использования в Казахстане.

Summary

The article deals with the tax aspects of stimulating the development of small businesses. The analysis of incentive schemes for dynamic development of small businesses through financial institutions, lending by banks, specialized venture capital, investment, insurance companies, as well as one of the methods of state support - tax exemptions and deductions, special methods used in the country's economic development and the ways their use in Kazakhstan.

Gospodarka rolna

Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Карибеков Ж.Б.

Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

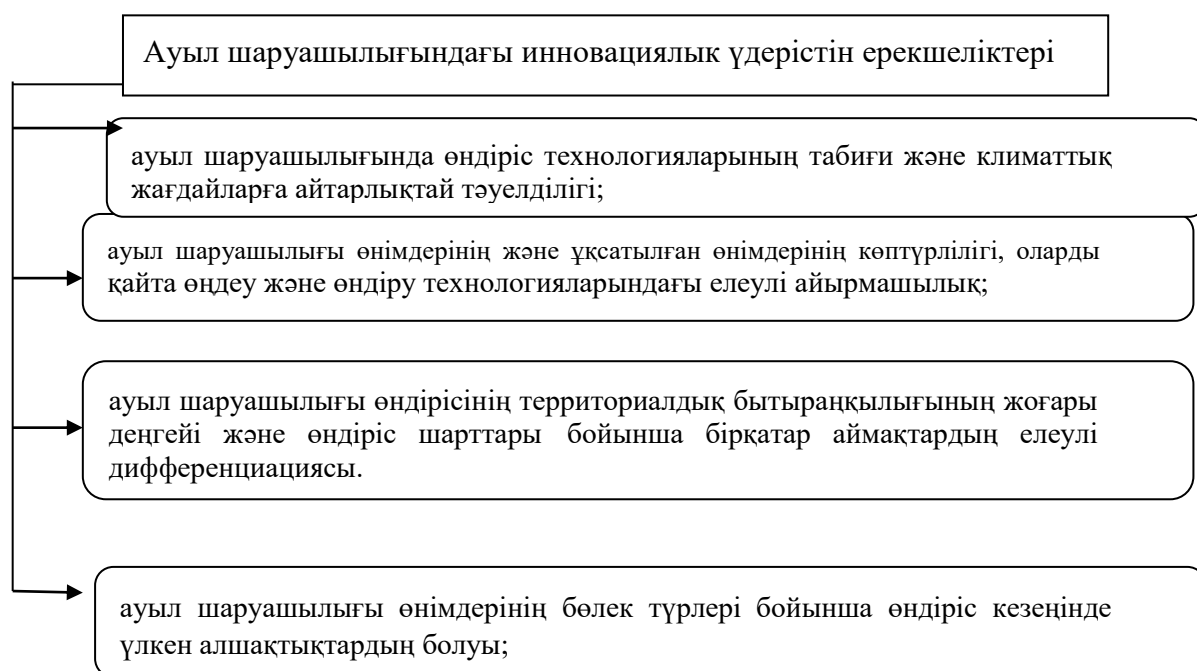
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстандағы аграрлық өндірістің қалыптасып отырған жағдайы ауыл шаруашылығы саласын дамытудың жаңа басымдықтарын әзірлеуге қажеттілікті туындатты. Мемлекеттің аграрлық саясатының басым міндеттері ішкі және әлемдік нарықтардағы аграрлық сектордың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Бұл өз кезегінде агроөнеркәсіп кешенін дамытудың инновациялық жолына өтуін көздейді. Инновациялық үдерістер экономиканың аграрлық секторының нақты жаңғыруына (модернизациялануына) мүмкіндік беретіндіктен маңызды орынға ие. Отандық ауыл шаруашылық өнімдерінің көптеген параметрлер бойынша бәсекеге қабілетсіз болуы бұл саланы жаңғыртуға деген қажеттілікті арттырып отыр.

Аграрлық өндірістің қарқындылығы, еңбек өнімділігі, өнім сапасы, табыс деңгейі енгізілген инновациялар деңгейіне байланысты екендігін ескерсек, ауыл шаруашылығы саласына инновацияларды енгізудің қажеттілігі айқындала түседі.

Ауылшаруашылық өндірісіндегі күрделі мәселелердің бірі инновацияны енгізу деңгейінің төмен болуы мен инновацияны жасаудағы инвестиция көлемінің күрт төмендеп кетуі. Тұтас алғанда, агроөнеркәсіп кешені (АӨК) салаларындағы төмен рентабельділік, жеке айналым қорларының ылғи да жетіспеушілігі, сонымен қатар кепілдікке қоятын мүліктерінің өтімділік деңгейінің болмауы оның салалары үшін инновациялық жете зерттеулер мен капитал салымдарын салуды тежеп отыр [1].

Ауыл шаруашылығына қатысты инновациялық қызмет - жаңа немесе жақсартылған ауыл шаруашылығы өнімдері мен өңделген өнімдерін немесе ғылыми зерттеулер, талдамалар мен алдыңғы қатарлы өндірістік тәжірибе нәтижелерін қолдану негізінде өндірістің жетілдірілген технологиялары мен ұйымдастыруды құру бойынша бірінен соң бірі жүзеге асырылатын іс-әрекеттердің жиынтығы болып табылады. АӨК-те әрдайым және үздіксіз іске асырылатын инновациялық қызмет ғылыми зерттеулер мен талдамаларды жүргізу, инновацияларды құру мен оларды тікелей агроөнеркәсіптік өндірісте игеру бойынша заңды әрі дәйекті кезектесіп келетін нақты іс-шаралар жүйесі ретінде алға шығатын инновациялық үдерістің құрылуын көздейді. Ауыл шаруашылығындағы инновациялық үдерістің өзінің ерекшеліктері бар (1- сурет).

Сурет 1- Ауыл шаруашылығындағы инновациялық үдерістің ерекшеліктері

Агроөнеркәсіптік кешенге қатысты инновациялық үдерістердің ұйымдастырушылық-экономикалық мәні - ғылым мен техниканың әлемдік жетістіктері есебінен жетілдірілуге бағытталған агроөнеркәсіптік өндірістің үздіксіз ұйымдастырушылық, экономикалық, техникалық және технологиялық жаңартылуына негізделген оның дамуының мақсаттары мен міндеттеріне

байланысты. Ауыл шаруашылығында инновациялық үдеріс әр түрлі формаларда жүруі мүмкін: интенсивті түрде, баяу екпінмен немесе өте ақырын, яғни экстенсивті түрде. АӨК-те қолданылатын барлық инновациялар бір-бірімен тығыз байланысты, бірыңғай аймақтық әлеуметтік-экономикалық жүйеде көрініс табады, сондықтан оны инновациялық тетікті қалыптастыруда ескеру қажет. Аграрлық салада қолданылу сферасы мен мәніне қарай инновацияның төрт типін бөлу қарастырылады: селекциялық-генетикалық; технологиялық-өндірістік; ұйымдастырушылық-басқарушылық және экономикалық; әлеуметтік-экологиялық.

Ұйымдастырушылық-басқарушылық инновациялар жаңа ұйымдастырушылық-құқықтық құрылымдарды (агрохолдингтер, агроұйымдар, технопарктер, ақпараттық-кеңес беру жүйелері) құруда институционалдық жаңа енгізілімдерді қамтиды. Экономикалық инновациялар өндіріс пен нарықты реттеуде қолданыс табады.

Әлеуметтік-экологиялық инновациялар әлеуметтік жүйеде, ауылдық территорияларды кешенді дамытуда, экологиялық мәселелерді шешудің жаңа әдістерін енгізуде маңызды. Аграрлық инновациялар жаңашылдық деңгейі бойынша үшке бөлінеді:

1. Серпінді инновациялар - инновациялық механизация, гендік инженерия, спутниктік навигация.
2. Негізгі инновациялар - жаңа немесе жетілдірілген механизмдер, өсімдік сұрыптары және жануарлар мен құстар тұқымдары.
3. Жақсартылған инновациялар - азықтандыру технологиялары, топырақ құнарлылығын арттыру технологиялары.

Кесте 1 - Ауыл шаруашылығында инновациялардың негізгі түрлері [2]

Селекциялық-генетикалық	Технологиялық-өндірістік	Ұйымдастырушылық-басқарушылық және экономикалық	Әлеуметтік-экологиялық
Ауыл шаруашылығы өсімдіктерінің жаңа сұрыптары мен гибридтері, жануарлардың жаңа түрлері мен типтері. Аурулар мен зиянкестерге, қоршаған ортаның қолайсыз факторларына төтеп бере алатын өсімдіктер мен жануарларды өсіру.	Ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру технологиялары, мал шаруашылығында индустриалдық технологиялар. Егіншілік пен мал шаруашылығының ғылыми негізделген жүйелері. Тыңайтқыштар мен олардың жүйелері. Өсімдіктерді қорғау амалдары. Егіншіліктің биологизациясы мен экологизациясы. Азық-түлік өнімдерінің тұтынушылық құндылығын арттыруға бағытталған өндірістің және азық-түлік өнімдерін сақтаудың ресурстық-жинақтық технологиялары.	Кооперациялардың дамуы және біріктірілген құрылымдардың құрылуы. Техникалық қызмет көрсету формалары және ресурстармен қамтамасыз ету. Еңбек пен басқаруды ұйымдастыру және ынталандырудың формалары. Инновациялар маркетингі. Ғылыми-техникалық және инновациялық қызмет сферасында инновациялық-кеңістік жүйелерін құру. Шешімдерді қабылдау тұжырымдамалары мен әдістері. Инновациялық дамудың формалары мен механизмдері.	АӨК-ті ғылыми-техникалық қамтамасыз етуші кадрлар жүйесін қалыптастыру. Еңбек жағдайын жақсарту, ауылдарда денсаулық сақтау, білім беру және мәдениет салаларындағы мәселелерді шешу. Қоршаған ортаны сауықтандыру және сапасын арттыру. Халықты өмір сүру, еңбек ету және демалысқа қолайлы экологиялық жағдаймен қамтамасыз ету.

Ауыл шаруашылығында өндірістің өнеркәсіптік құралдарымен қатар өндірістік үдерісте өсімдік және мал шаруашылығы әлеуеті белсенді іске қосылған. АӨК-тегі инновациялардың осындай кешенді сипаты инновациялық механизмге арнайы талаптар қояды. АӨК инновациялық қызметінің экономикалық механизмі жоспарлаудан, стратегиялық басқарудан, мемлекеттік қолдаудан, маркетингтен, қаржыландырудан, баға қалыптастырудан, салық салу және сақтандырудан тұрады. Инновациялық қызметтің мұндай механизмі ауыл

шаруашылығы саласындағы инновациялық үдерісті белсендендіруге оң ықпалын тигізуі тиіс.

Кесте 2 - Ауыл шаруашылығында шаруашылық стратегиясының үлгілері

I	II	III	IV
Белсенді нарықтық стратегия	Дәстүрлі шаруашылық стратегия	Ақылға қонымсыз шаруашылық стратегия	Пассивті-күтуші шаруашылық стратегия
Алдыңғы қатарлы технологияларды енгізуді қамтитын үлгі.	Мамандандыруды, ұйымдастырылған өнім өткізуді және оның қайта өңделуін сипаттайтын үлгі.	Төмен инновациялық белсенділікпен ерекшеленетін үлгі, ауыл шаруашылығы техникасы және басқа да құрал-жабдықтар қарызға алынады.	Үлгі инновацияның жоқтығымен, өндірісті еріксіз диверсификациялаумен сипаттайды.
Өндіріс тиімділігі 40% кем емес.	Өндіріс тиімділігі 11% кем емес.	Несиелік қарыз дебиторлық берешектен 15 есе асып түседі.	Өндіріс дамымайды.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, жалпы республика бойынша астық дақылдарының орташа шығымдылығы 2011-2015 жылдар аралығында әр гектардан 12,0 ц мөлшерінде болып отыр, яғни 2006-2010 жылдармен салыстырғанда тек 10 пайызға (11,1 ц/га) ғана өскен, ал 2001-2005 жылдарға қарағанда (10,7 ц/га) өсім небәрі 14 пайызды құрайды [3]. Мал шаруашылығының өнімділігі 2006-2010 жылдармен салыстырғанда тек 1,6 пайызға өсіп, ал 2001-2005 жылдарға қарағанда өсім 9,3 пайызды құраған (сүт өнімдері). Сол сияқты ет өнімдерінің өнімділігі сәйкесінше, 2,6 пайыз және 24 пайыз өсімді құрады. Бұл келтірілген деректер Қазақстанның аграрлық секторындағы инновациялық дамудың төмен деңгейде екендігін айқындап отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Д.А. Калдияров Қазақстан Республикасындағы агроөнеркәсіптік өндірісті инновациялық дамыту //Проблемы агрорынка. - 2016 - №4- С. 1215.
2. Сансызбаева Г.Н., Искендинова С.К. Государственное регулирование сельского хозяйства в современных условиях//Вестник КазНУ (серия экономическая). - 2015.- № 6. - С. 17-20.
3. Сүндетұлы Ж.С., Исмаилова А.С., Нөкешева А.Ж. Қазақстан

Республикасы аграрлық секторын дамыту басымдықтары//Проблемы агрорынка.
- 2016.- № 2. - С. 16-21.

Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Маканбаев Т.Д.
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫН ДАМУДАҒЫ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРІ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Экономикасы дамыған мемлекеттерде шағын және орта кәсіпорындарды қаржылық қолдау жүйелі жолға қойылған. Соның арқасында сол мемлекеттердің өсуіндегі ШОБ-тың алатын орны да айрықша көзге түседі. Атап айтатын болсақ, ішкі өнімнің жоғары деңгейіне қол жеткізу, жұмыспен қамтудың жоғары дәрежесін көрсетеді. Осындай жетістіктерге жету үшін ол мемлекеттерде қаржылық институттар құрылып, олар арнайы бағдарламаларды ұсынып отырды. Сонымен қатар арнайы құрылған ұйымдар, банктер арқылы несиелеудің тиімді жолдарын ұсынды. Мемлекеттік және жеке меншік қаржылық мекемелер, олардың ішінде венчурлық, инвестициялық, сақтандыру компаниялары даму алды және ШОБ-тың дамуына ықпал етті.

Біздің мемлекетімізде ШОБ-ты дамыту үшін тиісті заңдық-нормативтік түрлі құжаттар қабылданып, тиесілі институттар құрылып өз жұмыстарын атқаруда. Олардың мақсаты - ШОБ-ты дамыту арқылы отандық өндірісті дамыту, жұмыспен қамтуда туындайтын мәселелерді шешу, халықтың әл-ауқатын көтеру, ішкі жалпы өнім мөлшерін арттыру, шетелдерге өндірілген өнімді шығару мәселесін шешу .

ШОБ-ты дамытудағы 20-30 жылдық тәжірибесі бар мемлекеттердің қатарында Жапония, Корея, АҚШ, Германия, Франциялардың қазіргі кездегі осы бағыттағы атқарып жатқан іс-шараларына қатысты ақпарат материалдарына талдау өткіздік. Осы елдер қатарына соңғы жылдары жоғары қарқынмен дамып келе жатқан Қытай мен Түркия мемлекеттерінің тәжірибелерінде қарастыруды

жөн көрдік. Солардың нәтижесінде жасаған негізгі тұжырымдарға тоқталдық. Ең алдымен ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудың бағыттарын дұрыс анықтап алу қажет екен. Оларды жалпы 9-топқа бөлдік (1-кесте). Бұл топқа бөлу негізінен Кореялық тәжірибе дайындаған бағдарламаға сүйеніп алынды. Олар:

- 1) ШОБ-қа қажетті заңдық базасын қамтамасыз ету;
- 2) Бизнес ашуға жеңілдетілген процедуралар жасау;
- 3) Бизнесі қайта құруға бағытталған жеңілдіктер қарастыру;
- 4) Кадрларды даярлау және бірегей технологияларды дамыту;
- 5) ШОБ-тың инновациялық кәсіпорындарына түрлі (қаржылық) қолдау көрсету;
- 6) Мемлекеттің ШОК-ты инвестиция тарту арқылы қолдауы;
- 7) Мемлекеттік тапсырыс беру жүйесін кеңейту арқылы ШОК-ты қолдауы;
- 8) Ірі кәсіпорындардың ШОК пен интеграциялануын қолдау;
- 9) ШОК-ты қолдаудың басқа да (қаржылық емес) құралдарын дамыту болып тоғыз топқа бөліп қарастырдық [1].

Дегенмен кейбір мемлекеттердің іс-тәжірибесінде қабылдаған бағдарламалар мазмұны бойынша жоғарыдағы сыныптау аумағына тура келе бермеуі мүмкін. 4-кестеде Корея тәжірибесі көбінесе нақтырақ көрсеткіштерге ие, дегенмен осы нақтылық талдаудың негізгі нәтижесіне ешқандай әсерін тигізбейді деп сендірмекпіз. Оған мысал ретінде 30 жылдық тарихы бар АҚШ-тағы «Бизнесі ашуға жеңілдетілген процедуралар» тобы ешқандай проблемалар қатарына жатпайды, өйткені ол мәселелер өз шешімін ілгеріде шешіп қойған. Дәл осындай жағдай Германияда, Францияда, Түркияда, Жапонияда орын алады немесе топтамадағы «Әлсіз компанияларды қайта құру» Корея мемлекетінде басқа шешіммен болса АҚШ пен Жапонияда «Жаңадан бастаған және бұрыннан келе жатқан ШОБ-ты қолдау» болып екіге бөледі [2].

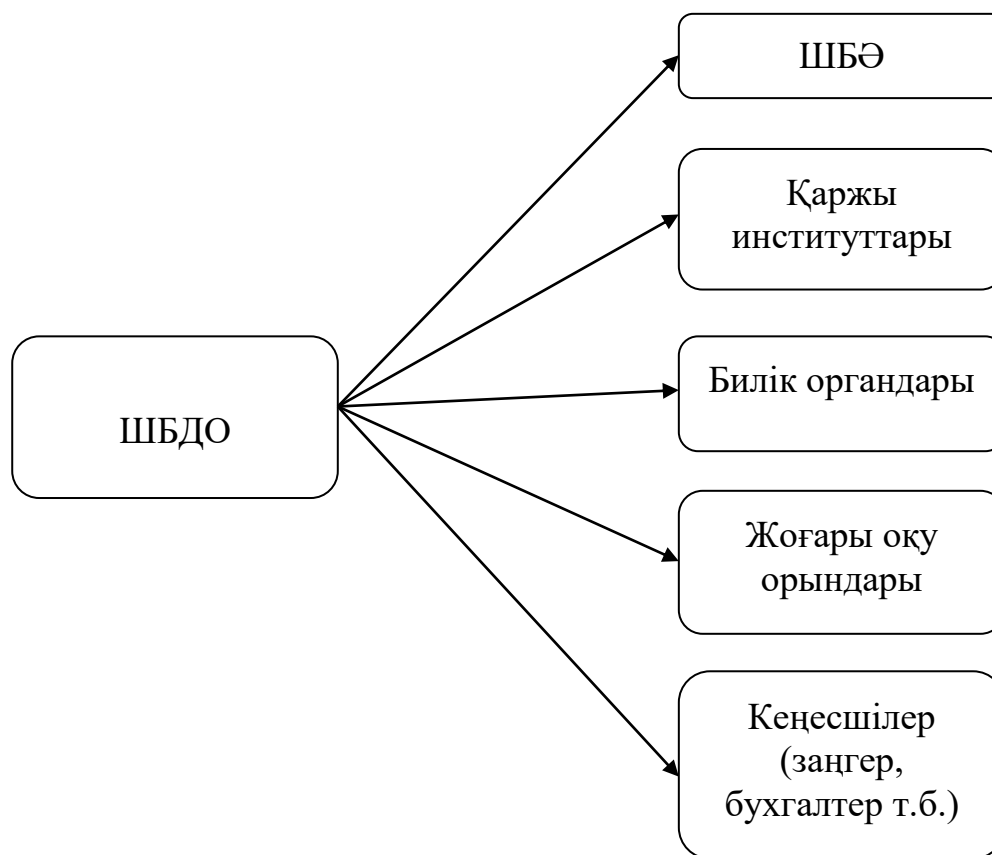
ШОК-ты мемлекеттік қолдаудың тағы бір түрі болып «Сатып алу жүйесін іске асыру» арқылы да өткізуге болады екен, мәселен мемлекеттік мекемелер жоспарлы түрде алдын-ала берілген тапсырыстар бойынша сатып алу Кореяда

іске асырылған және де осы мемлекетте ШОК-тар арасында міндетті бәсекелестік жүйесін құру қарастырылған, ол осы мәселенің екінші ұшы десекте болатын Германиядағы қолданылатын заң жүзіндегі көрсеткіш «Мемлекет ШОК-ты бәсекелестіктен қорғауға құқы жоқ» – деп бекіткен. Есесіне Германияда, Түркияда нарық механизмдерін дамытуды қолдау басымдыққа ие. Бұл топтан тағы бір атап айтатын көрсеткіш Жапонияда «Бизнесті капиталмен қамтамасыз етуді қолдау» нақты қарастырылған.

«ШОК-тардың ірі компаниялармен ынтымақтасуы» арқасында тұрақты тапсырыстармен, материалдық қолдауларға, кепілдік қолдауларға, қаржылық ортақ қызығушылық жобаларды іске асыру арқылы ШОК-тар жоғарғы деңгейдегі экономикалық, әлеуметтік техникалық, технологиялық ұйымдастырушылық, басқарушылық жетістіктерге қол жеткізіп отыр [3].

АҚШ-та шағын бизнесті дамыту орталығы (ШБДО) - бүкіл мемлекеттегі ШОБ-тарды, университеттерді, сауда-өнеркәсіптік палаталарын, билік орындарын, үкіметтік емес ұйымдардың күшін біріктіретін қоғамдық ұйымдар жүйесі (1-сурет).

Бұл орталықтың негізгі қызметтеріне кәсіпкерлерге кеңес беру, тренингтер өткізу болып табылады. Шағын бизнесті дамыту орталықтары көп жылдардан бері қалыптасқандықтан ШОБ-тарға қызмет түрін екі бағытта жүргізеді, өйткені бұрыннан жұмыс жүргізіп келе жатқан кәсіпорындармен жаңадан ашылып жатқан кәсіпорындардың алдындағы проблемаларда әртүрлі болып келеді, атап айтқанда: бизнесті жаңа бастаған кәсіпорындар бизнес саласын анықтаумен бизнес-жоспар құрудан өз жұмысын бастап, сонан соң қаржы көзін тарту мәселесін шешулері қажет. Ал ілгеріден келе жатқан кәсіпорын кірісті арттыру жолдарын талдау, бағалаумен айналысады, сонымен қатар өндірілген өнімдерін экспортқа шығару жолдарын қарастырады.

1 сурет - АҚШ-тағы шағын бизнесті дамыту орталығының (ШБДО) құрылымы

Сонымен қатар шағын кәсіпорындардың екі түрін дамытуда да тәжірибесі мол мамандар кеңес береді. Бизнесті дамыту орталықтарында қызметтің басым көпшілігі тегін түрде жүргізеді. Ақылы түрде тек қана тренингтер мен ақпараттық-әдістемелік материалдар ғана ұсынылады, олардың құны қымбат емес. Мемлекет тарапынан шағын бизнесті дамытуды тұрақты қаржыландыру арқылы ел экономикасының тиімділігіне қол жеткізу, халықты жұмыспен қамту, федералдық бюджетке кірістер әкелу нәтижесінде халықтың орта тобын құру болып табылады. Осындай қызметтердің көпшілігін кестеде келтірілген мемлекеттердің басым көпшілігі атқарады екен, атап айтқанда келтірілген 7

мемлекеттің консультациялық қызмет көрсетумен 6-ы, тренингтер өткізумен – 4, бизнеске көмектесу бағдарламасы – 7 мемлекетте қолданады екен. Бірақта бұл қызметтерді жүзеге асыру барлық мемлекеттерде әртүрлі құрылымдармен өз шешімдерін табады.

Өте дамыған мемлекеттің бірі ретінде Германияны айтуға болады. Бұл елде жұмыс орындарының 70 пайызға жуығы шағын және орта кәсіпорындар үлесіне тиесілі. Мемлекет шығаратын экспорттық өнімнің 30 пайыз үлесі ШОК-ке тиесілі. Сонымен қатар ІЖӨ-нің 57 пайызы осы саланың үлесінде. Жоғарыда қарастырған АҚШ-тағы тәжірибеде ШОК-ті қаржылық қолдаудың тұрақты жүйесін қарастырсақ, Германияда мемлекет ШОК-тардың нарықтық даму механизмдерін жетілдіру арқылы олардың дербестігін қамтамасыз етеді және нарықтық бәсекелестікке қол жеткізуіне жағдай жасайды. Сондай-ақ, мемлекеттік қолдау басымдығы ШОК-тің капитал нарығы мен жаңа технологияларға қол жеткізуіне жеңілдіктер беруінде.

Үкіметтің шешімдері мен нұсқауын басқарудың орындалуын іс жүзінде оң нәтиже бермей отырғандығы баршаға мәлім[4]. Осыған байланысты шағын және орта бизнесті дамыту үшін басқарудың жаңа жолдарын қарастыру қажет. Атап айтқанда кәсіпкерлікті дамытудың жаңа жобаларын даярлап оларға қатаң және тұрақты бақылаулар өткізу қажет және де ШОБ-тың артықшылықтарын дәріптейтін жүйелі ақпараттық бағдарламалар тиянақты іске асырылуы қажет. ШОБ-тың жетістіктерін бағалайтын көрсеткіштерді бекітіп, олардың көрсеткіштерін жалпы ақпарат жүйелерінде жария етуді қалыптастыру қажет.

Экономикасы дамыған елдерде шағын және орта кәсіпкерлікті қолдаудың 9 бағытын атап көрсеттік, олардың ішінде қолдау үшін негізінен салықтық жеңілдіктер қарастырылады, мысалы табыстан алынатын салық ставкасын төмендету, жеңілдетілген бухгалтерлік есеп жүргізу және салықтық есептіліктің жеңілдетілген жолдары қарастырылған, сонымен қатар салықтың прогрессивті жолдарын қолданады. Осындай қолдаулардың нәтижесін біздің мемлекеттің статистикалық көрсеткіштерін қарағанда ШОБ үлесі 20 пайыздың шамасын

құрайды екен, ал нақты салалар бойынша талдауды келесі баптарда қарастырамыз [5].

Шағын және орта бизнес өңірлерді дамытудың негізгі бағыты болса, олардың тиімділігін арттыру үшін жалпы халыққа мемлекет тарапынан шағын кәсіпкерлікке жасап жатқан қолдаулардың жариялығын арттыру арқылы кәсіпкерлердің қатарын кеңінен көбейтіп, жұмыс істеп жатқан ШОБ-тардың тиімділігін арттыруға қол жеткізуге болар еді.

Біздің пікірімізше ол үшін әрбір өңірде ШОБ-ты дамытудың негізгі бағыттарын бекітіп алу және жұмыс атқарып жатқан шағын кәсіпорындардың тиімділігін арттыру жолдарын қарастыру керек. Осы дайындалған жобаларды мүмкіндігінше талдап талқылаудан өткізу және түрлі сараптамадан өткізу және баға беру, сонан соң дайындалған ШОБ-ты дамытудың негізгі жолдарын бекіту болып табылады. Оларды жария ету және тиісті жерлерде үйлестіру. Соңғы сатыда қабылданған негізгі бағыттардың іске асыру жолдарын бақылау жүргізіп отыру. Атқарылған іс нәтижесінде әрбір жоба бойынша қорытынды жасап баға беріп отыру қажет және де қажетті толықтырулар, өзгертулер енгізіп отыру қажет.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» Заңы 28 ақпан 1997 жылы (соңғы өзгерістер мен толықтыруларды есепке алғандағы).
2. Сағындыкова С. Иностранные инвестиции в Казахстане: анализ и прогноз инвестиционных процессов в экономике. Алматы: Ғылым, 2014 ж
3. Гендер М.И. Инвестиционный климат стран СНГ // Business central -2013. – Desember,15 -7.-с 24-27
4. Кадрова Н.Н. Финансирование и кредитование инвестиций: Учебное пособие – Алматы, 2013 г
5. Национальный инвестиционный веб-сайт. <http://invest.gov.kz>

Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Маканбаев Т.Д.
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ ЖӘНЕ ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ДАМУЫ

Нарықтық экономикадағы шағын орта кәсіпкерлік (ШОК) -экономиканың өсу қарқынын, ЖҰӨ құрылымы мен сапасын айқындайтын жетекші сектор. Әлемдік тәжірибе дамыған нарықтық экономикасы бар елдердің өзінде шағын кәсіпкерлік халық шаруашылығының дамуына, әлеуметтік мәселелерін шешуге, жұмыспен қамтылған қызметкерлер санының артуына елеулі әсер ететінін дәлелдеді. Жекелеген елдерде жұмыс істейтіндердің саны, өндірілетін және сатылатын тауарлардың, орындалатын жұмыстар мен көрсетілетін қызметтердің көлемі бойынша жетекші рөл атқарады [1].

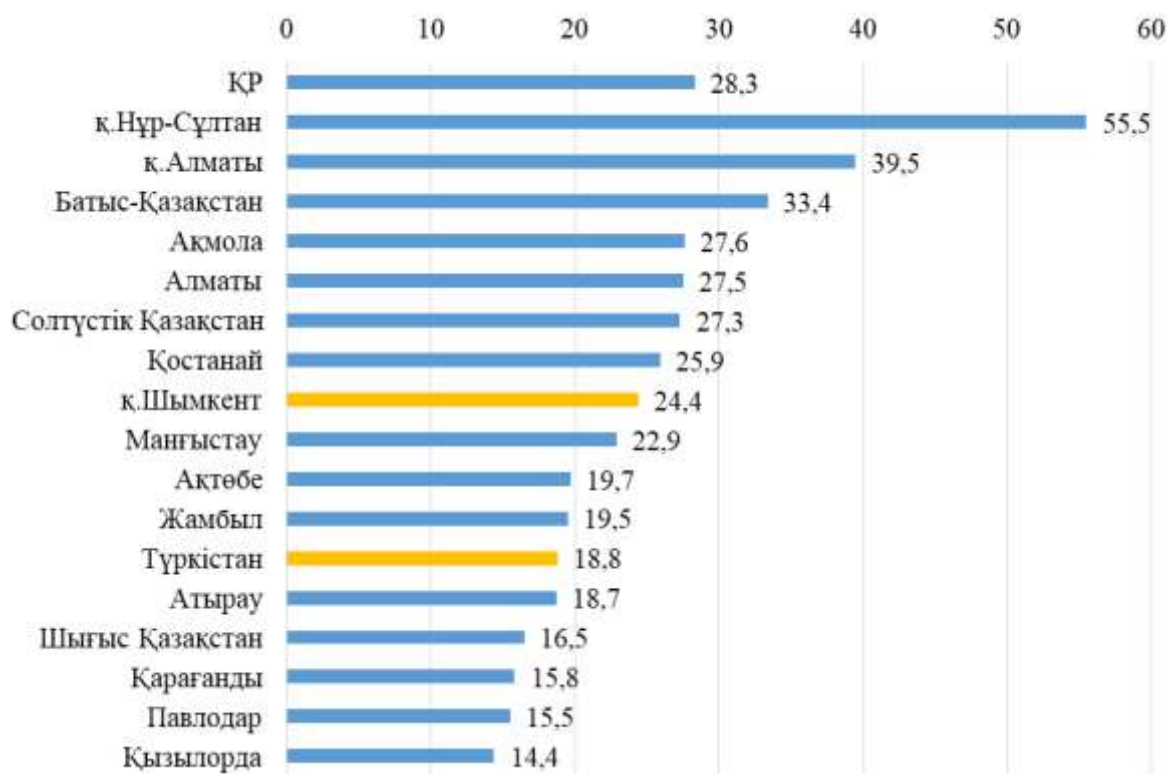
Аймақтарды дамытуда шағын және орта бизнес үлкен рөл атқарады.

Түркістан (бұрын Оңтүстік Қазақстан) облысы және Шымкент қаласы Қазақстанның халық тығыз орналасқан елді мекендерінің бірі болып табылады. Мұнда Қазақстан халқының 15% - ы тұрады.

Қазақстан Президенті "Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылымының кейбір мәселелері туралы" жарлыққа қол қойды. Қазақстан Республикасының әкімшілік – аумақтық құрылымындағы өзгерістерге байланысты Оңтүстік Қазақстан облысы Әкімшілік орталығы-Түркістан қаласы болып қайта аталды. Сонымен қатар Шымкент қаласы Республикалық маңызы бар қала болды.

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша Шымкент қаласының ЖАӨ 2,0 трлн.деңгейінде бағаланды. бұл өңірге ЖІӨ-дегі 3,4% үлесін

қамтамасыз етті. Түркістан облысының ЖАӨ 1,65 трлн. Теңге деңгейінде бағаланды. Бұл аймақтағы ЖІӨ 2,8% үлесін қамтамасыз етті. 2020 жылдың қорытындысы бойынша Шымкент қаласы ЖАӨ – дегі ШОК үлесінің көрсеткіші бойынша 8 орын алды (24,4%), ал Түркістан облысы-12 орын (18,8%) (1-сурет) [2].

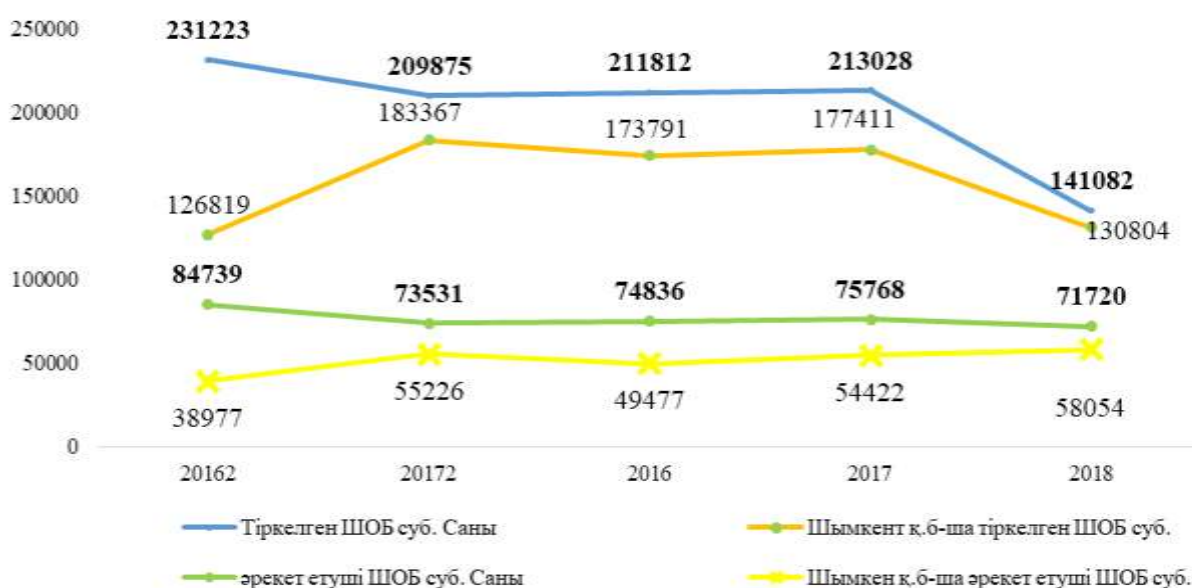
1 сурет – 2020 жылдың қорытындысы бойынша «Аймақтардың ЖАӨ-дегі ШОК ЖҚҚ үлесі» көрсеткіші бойынша Шымкент қаласы мен Түркістан облысының позициясы, %

2020 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның ЖІӨ-дегі ШОК үлесінің көрсеткіші бойынша Шымкент қаласы 3,4% көрсеткішімен 11-ші орында, ал Түркістан облысы рейтингтің аутсайдерлерінде тұр және 2,7% көрсеткішімен 14-ші орында тұр. Түркістан облысында және Шымкент қаласы бойынша кәсіпкерліктің дамуын талдау үшін өңірдегі бизнес-құрылымдардың жұмыс істеу нәтижелілігін анықтау үшін негізгі болып табылатын кейбір көрсеткіштерді келтіреміз. Түркістан облысы және Шымкент қаласы бойынша

тіркелген және белсенді шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) субъектілерінің саны 2-суретте келтірілген [3].

2021 жылғы 1 қаңтарға Түркістан облысындағы жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны 130,8 мың бірлікті құрады. Шок құрылымында шаруа (фермер) қожалықтары 52,7% (69,0 мың бірлік) үлесімен көшбасшы орынға ие. Одан кейін 54,7 мың бірлік жеке кәсіпкерлерге сәйкес келеді, бұл 41,8% құрайды. Заңды тұлғалар – 5,5% (7,1 мың бірлік), бұл облыстағы ауыл шаруашылығы дамуының басым болуымен түсіндіріледі.

2021 жылғы 1 қаңтарға Шымкент қаласында жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны 58,0 мың бірлікті құрады. ШОК құрылымында жеке кәсіпкерлер 75,2% (43,7 мың бірлік) ең көп үлесті алады, одан кейін заңды тұлғалар 21,2% (12,3 мың бірлік) сәйкес келеді, шаруа (фермер) қожалықтарының үлесіне 3,6% (2,1 мың бірлік) сәйкес келіп отыр.

2 сурет - Түркістан облысында және Шымкент қаласы бойынша тіркелген және жұмыс істеп тұрған шағын және орта бизнес субъектілерінің саны

2-сурет жалпы облыс және Шымкент қаласы бойынша 2017 жылы тіркелген шағын және орта бизнес субъектілері санының қысқаруын және

олардың аздап өсуін көрсетеді. Бұл үрдіс облыстың жұмыс істеп тұрған субъектілеріне де тән болып отыр. Сонымен қатар, 2016-2020 жылдары Шымкент қаласы бойынша жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің өсуі байқалады. Жалпы Қазақстан бойынша, жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің саны тіркелгендердің санынан ерекшеленеді.

Тіркелген және жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпорындардың ең көп саны (1 кесте) Шымкент қаласында-облыс бойынша ШОБ субъектілерінің 50-58% - дан астамы әрекет етеді. Бұдан басқа, жұмыс істеп тұрған шағын кәсіпорындар саны Түркістан қаласы, Сарыағаш, Сайрам және Қазығұрт аудандары бойынша алдыңғы қатарда тұр [4]. Тіркелген және жұмыс істеп тұрған шағын кәсіпорындар саны Түркістан облысы бойынша да, Шымкент қаласы бойынша да артып келеді.

1 кесте – Шымкент қаласы және Түркістан облысы бойынша әрекет ететін тіркелген шағын және орта кәсіпорындардың саны

Аудандар, қала аймақ	Барлығы					Оның ішінде әрекет етуші				
	2016	2017	2018	2019	2020	2016	2017	2018	2019	2020
ОҚО	28 944	29 435	31137	33686	-	15 270	15 842	17200	19930	-
қ.Шымкент	18 029	17 924	19089	20795	21241	9 126	9 002	9815	11346	13345
Түркістан облысы	-	-	-	-	13460	-	-	-	-	9589
қ. Түркістан	823	875	950	1 069	1 029	597	623	694	849	857
Арыс қ.	623	660	662	686	705	363	360	326	441	493
Кентау қ.	357	407	421	428	685	229	254	270	292	539
Байдібек ауданы	445	490	507	536	553	280	351	382	410	432
Жетісай ауданы					1 183					702
Келес ауданы					503					364
Қазығұрт ауданы	656	724	753	834	900	431	529	532	645	716
Мактаарал ауданы	1 557	1 559	1 668	1 755	636	647	793	855	989	398
Ордабасы ауданы	929	987	1 011	1 068	1 057	444	473	562	659	707
Отырар ауданы	674	682	698	731	740	368	377	482	529	593
Сайрам ауданы	1 086	1 164	1 193	1 294	1 382	565	637	697	812	911
Сарыағаш ауданы	1 635	1 659	1 812	1 945	1 482	861	1 007	1 084	1 250	1 007
Созақ ауданы	320	379	401	449	459	188	239	235	294	323
Төлеби ауданы	751	795	821	869	903	525	527	560	606	657
Түлкібас ауданы	592	625	646	686	711	383	422	427	494	560
Шардара ауданы	467	505	505	541	532	263	248	279	314	330

Түркістан облысы және Шымкент қаласы бойынша 2016-2020 жылдары тіркелген жеке кәсіпкерлер саны қысқаруда, сонымен қатар жұмыс істеп тұрған

жеке кәсіпкерлер саны ұлғаюуда, бұл 2017 жылы бизнесті жабудың жеңілдетілген рәсімін енгізуге байланысты болды (8 кесте). Шымкент қаласы бойынша жеке кәсіпкерлердің шамамен 60% - ы ұсынылған. Жеке кәсіпкерлер саны бойынша ең үлкен үлес салмақты Түркістан қаласы, Сайрам және Сарыағаш аудандары, ең аз үлес салмақты Бәйдібек, Мақтарал және Отырар аудандары алады.

Түркістан облысы бойынша 2016-2020 жылдары тіркелген және жұмыс істеп тұрған шаруа (фермер) қожалықтарының саны ұдайы өсуде, ал Шымкент қаласы бойынша тіркелген ФШҚ саны қысқаруда (9 кесте). Шымкент қаласы бойынша жұмыс істеп тұрған ФШҚ саны 2016 жылдан бастап төмендеу үрдісі байқалады. Шаруа (фермер) қожалықтарының саны бойынша ең үлкен үлес салмақ Жетісай, Мақтарал, Сайрам және Ордабасы аудандарында, ең аз үлес салмақ Түркістан қаласы мен Арыс қаласы, Бәйдібек және Отырар аудандарында орын алып отыр.

Облыстың жалпы жұмыспен қамтудағы ШОК үлесі 25,9% немесе 204,4 мың адамды құрайды. Шаруа (фермер) қожалығында жұмысқа орналасқандардың ең көп саны – 82,6 мың адам немесе Түркістан облысындағы ШОК жұмыспен қамтылғандардың жалпы санының 40,4% құрап отыр. Жеке кәсіпкерлермен 34,1% немесе 69,7 мың адам жұмысқа орналастырылды. Шағын және орта кәсіпкерліктің заңды тұлғаларымен 52,1 мың адам жұмысқа орналастырылды, бұл Түркістан облысының ШОК жұмыспен қамтылғандар санының 25,5% – ын құрайды (ШК-21,6% және БК 3,8%).

Осылайша, Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту саласындағы нақты көрініс бұл сектордың ел экономикасын дамытуда әлі басты позицияға ие болмағанын көрсетеді. Республиканың экономикалық кешенін дамытуға шағын кәсіпкерліктің үлесі мен салымы жылдан жылға артып келеді. Бүгінгі таңда шағын бизнес ел бюджетінің 11% - ын құрайды және оның ЖІӨ-дегі үлесі 28,4% - ды құрайды. Қазақстандағы кәсіпкерлік ахуал қазір соңғы 22 жылда ең қолайлы болып табылады. Қазіргі уақытта шағын кәсіпкерлік секторы

республика экономикасында біртіндеп өз орнын алады және уақыт өте келе саяси және экономикалық қуатты күш болып табылады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Түркістан облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы 2020 жылғы қаңтар-желтоқсан, Шымкент 2021 жыл. www.ontustik.stat.kz

2.Нурланова Н.А. Бейсенбина А.К. Оценка потенциальных инвестиционных возможностей регионов// Капитал, инвестиции, технологии. – 2013, №11, с. 29-32

3. Нурсеит Н., Нурсеитова Р. Текущее состояние развития и кредитования малого бизнеса // «Экономика и статистика»,№2,2018 ж.

4.Официальный сайт Агенства Республики Казахстан по статистике.stat.gov.kz

Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Тиштык Ш.К.
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

АЙМАҚТЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫ

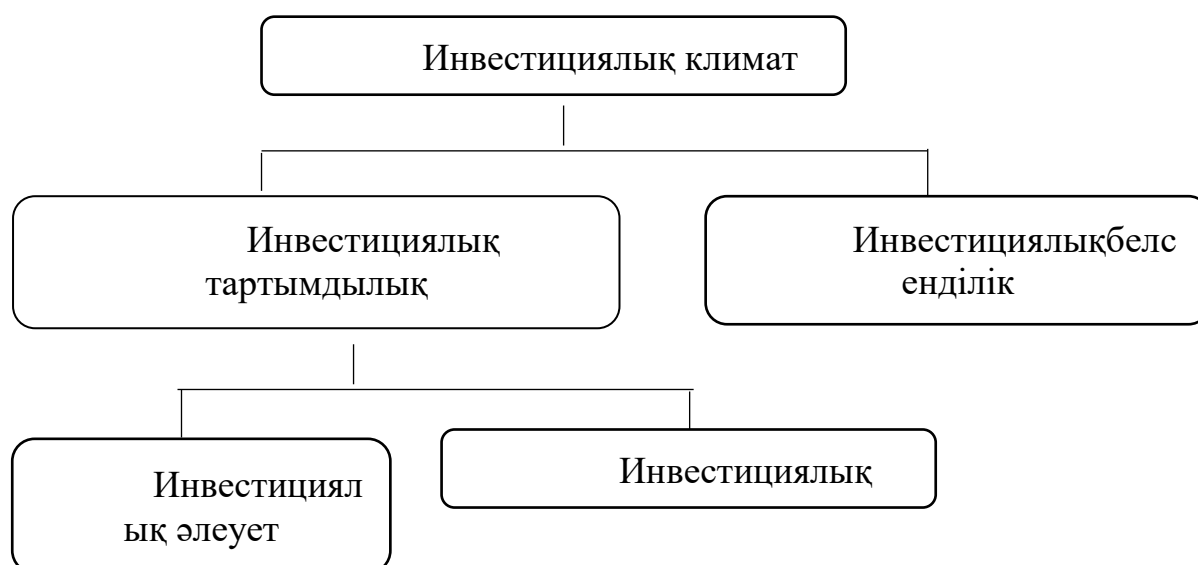
Инвестициялық климат-бұл аймақ экономикасына инвестициялар ағынын анықтайтын саяси, экономикалық, әлеуметтік, табиғи, инфрақұрылымдық және басқа жағдайлардың жиынтығы.

Тәуекел ұғымы бойынша инвестициялардан күтілетін пайда алуға қатысты белгісіздік және шығындар ықтималдығы түсіндірледі.

ИҚ жүйесінің әлеуетіне логикалық жақын элементтер:

- инвестициялық белсенділік;
- инвестициялық климат;
- инвестициялық тартымдылық;
- инвестициялық тәуекелдер.

Келесі 1 сурет кейбір көрсеткіштердің басқаларына тәуелділігін айқын көрсетеді:

1 сурет - Аймақтық инвестициялық талдаудың құраушысы [2]

Аумақтың инвестициялық әлеуеті аймақтың инвестициялық тартымдылығының сандық және сапалық өлшемі болып табылады. Инвестициялық тәуекелдердің деңгейін ескере отырып, инвестициялық климат у инвестициялық әлеуеттіскеасыруға мүмкіндік береді. Аймақтың инвестициялық әлеуетін сауатты және дұрыс бағалау өте маңызды, бұл инвестициялық салымдардың жоғары нәтижелеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді [3].

Аймақтық инвестициялық әлеуеті - бұл аумақтың инвестициялық тартымдылығын сипаттайтын негізгі көрсеткіштердің бірі. Бұл санат қазіргі экономикалық әдебиеттерде жиі кездеседі, экономикалық мағынаны түсіндірудің көптеген тұжырымдары мен тәсілдері ұсынылады, бірақ оның нақты анықтамасы берілмейді.

Инвестициялық әлеуетке қатысты жоғары позицияны инвестициялық қызмет (ИК,) субъектісінің экономикалық әлеуеті алады, оны деңгей бойынша мемлекет, сала, аймақ, муниципалитет және кәсіпорын (ұйым) тұрғысынан қарау керек. Экономикалық әлеует екі тұрғыдан қарастырылады: қызмет субъектісінің ресурстық әлеуеті тұрғысынан, сондай-ақ субъектілер мен объектілердің өндірістік және экономикалық қызметті нәтижелі және тиімді жүргізу қабіетіне негізделген (1-кесте).

Кейбір авторлар аймақтың, инвестициялық әлеуетін аймақтың қарыз капиталын және тартылған қаражаттың басқа көздерін пайдаланбай инвестициялық ресурстарға деген қажеттіліктерін өтеу мүмкіндігі ретінде қарастырады. Бұл анықтаманы аймақтағы өндіріс факторларының және капиталды қолдану салаларының жиынтығы ретінде түсіндіруге болады.

Бұл негізгі макроэкономикалық сипаттамаларды, аумақтың өндіріс факторларымен (табиғи ресурстармен, жұмыс күшімен, негізгі қорлармен, инфрақұрылыммен және т.б.) қанықтылығын, халықтың, тұтынушылық сұранысын және басқа көрсеткіштерді ескеретін сандық сипаттама.

Аймақтың инвестициялық әлеуеті аумақтың инвестициялық тартымдылығының басты және базалық құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Ол белгілі бір жағдайларда аймақ субъектісінің ұзақ мерзімді бәсекелестік артықшылықтарына айналуы мүмкін аймақтың білім берудің абсолюттік және салыстырмалы артықшылықтарының мазмұнын анықтайтын факторлардың жиынтығын қамтитын «аумақтың инвестициялық сыйымдылығын» сипаттайды.

1 кесте - Инвестициялық әлеуетті айқындау нұсқаларының салыстырмалы кестесі

авторлар	Инвестициялық әлеуетті анықтау нұсқалары
Н.Д. Гуськова	«Инвестициялық әлеует макроэкономикалық сипаттамаларды, аумақтың өндіріс факторларымен қанықтылығын, халықтың тұтынушылық сұранысын және басқа параметрлерді ескереді».
В.И.Афонин, Л.С.Валинурова, О.Б.Казакова	Бұл - «материалдық-техникалық, қаржылық және материалдық емес активтерді (өнеркәсіп объектілеріне меншік құқығын иелену, пайдалы қазбаларды өндіру, әлеуметтік-экономикалық, нарықтық өатынастар саласындағы ақпаратты жинақтау, жинақталған тәжірибе және т.б.) қамтитын инвестициялық ресурстар жиынтығы».
Р.Н.Малышев	«Инвестициялық әлеует саланың негізгі макроэкономикалық көрсеткіштерін - негізгі капиталға инвестициялардың құрылымын, негізгі капиталға инвестициялардың нақты көлемінің индексін, кезең басындағы негізгі қорлардың болуы құрылымындағы үлесті, негізгі қорлардың тозу коэффициентін, тікелей шетелдік инвестициялардың құрылымын, активтердің рентабельділігін, шоғырлануды және т. б. ескеруі тиіс».
Р.А.Кармов	«Инвестициялық әлеует-бұл, ең алдымен, жинақтауға арналған және оларды пайдалану кезінде күтілетін нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік беретін өз ресурстарының жиынтығы. Инвестициялық әлеует экономикалық субъектінің қарыз капиталын пайдаланбай белгілі бір инвестициялық жобаны өз бетінше жүзеге асыру мүмкіндігін сипаттайды».
Т.В.Боровикова, Г.В.Захарова, Н.В.Киселева, И.Б.Максимов, Т.Ненахова	«Аймақтың экономикалық жүйенің осы жағдайларда максималды нәтижеге жету қабілеті.

Демек, аймақтың инвестициялық әлеуеті-бұл аймақтың экономикалық саясатымен анықталған мақсаттар мен масштабтаты аймақтың инвестициялық қызметі, қолайлы инвестициялық климат болған кезде қамтамасыз етуге

арналған меншікті және аймаққа тартылған экономикалық ресурстардың жалпы мүмкіндігі [11]. Осылайша, инвестициялық әлеует локализацияланған аумақтың шекарасында орналасқан аймақтың инвестициялық ресурстарының жиынтығы болып табылады, бұл оларды өндірістік, әлеуметтік және басқа салаларда пайдалану кезінде қажетті экономикалық нәтиже алуға мүмкіндік береді. Аймақтың инвестициялық әлеуетінің құрылымы 2 суретте көрсетілген.

Осылайша, аймақтың инвестициялық әлеует - бұл аймақтың экономикалық саясатымен анықталған мақсаттар мен масштабтар үшін қолайлы инвестициялық климат болған кезде инвестициялық қызметті қамтамасыз ету, меншікті және аймаққа тартылған экономикалық ресурстардың жиынтық мүмкіндігі.

«Эксперт РА» рейтингтік агенттігі ұсынтан рейтингті қолдана отырып, Қазақстан аймақтарының инвестициялық тартымдылығын бағалау әдістемесінде аумақтың инвестициялық әлеуеті белгілі бір аумақта инвестициялық жобаларды жүзеге асыру кезінде туындайтын тәуекелдер деңгейін анықтайтын, сондай-ақ осы жобалардың өтелу және пайда алу мүмкіндігін анықтайтын факторлардың жиынтығы ретінде қарастырылады.

2 сурет - Аймақтың инвестициялық әлеуетінің құрылымы [12]

«Аймақтың инвестициялық әлеуеті» ұғымын анықтауға байланысты қиындықтар «инвестициялық әлеует» терминін қолданумен байланысты қиындықтармен шектелмейді өйткені оның түсіндірмесі - «осы аумаққа (аймаққа) қаражат салу мүмкіндігі» - кем дегенде үш түсіндіруді қамтиды:

- аймақтың инвестициялық сыйымдылығы аймақтың шаруашылық жүргізуші субъектілерінің инвестициялық қаражатты қабылдауға физикалық мүмкіндігі мен дайындығының көрсеткіші ретінде.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ, 2012 жылты 14 желтоқсан.

2. Наролина Ю.В. Инвестиционный потенциал и инвестиционный риск как основные составляющие инвестиционной привлекательности региона // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2014. - №12. - С. 137-43.

3. Литвинова В.В. Инвестиционная привлекательность и инвестиционный климат региона: монография. - М.: Финансовый университет, 2013. - 116 с.

4. Инвестиционный менеджмент: учебник/Н.Д.Гуськова, И.Н.Краковская, Ю.Ю.Слушкина, В.И.Маколов, -2-е изд. переаб. и доп.- М. КНОРУС. 2014. - 440с.

Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Карибеков Ж.Б.

Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АӨК ӘЛЕУЕТІНІҢ

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Аграрлық өнеркәсіптік кешеннің әлеуетін бағалау кезінде табиғи және аймақтық жағдайларды, сондай-ақ мемлекеттің рөлін ескеру маңызды. Қазақстан Республикасында елдің азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін шешу үшін жеткілікті жер мен еңбек ресурстары бар.

Республика әлемдегі ауыл шаруашылығы шикізатын өндіретін негізгі 25 елдің бірі болып табылады, сарапшылардың бағалауы бойынша елдің ресурстары азық-түлікті оның халқы тұтынғаннан 3 есе көп өндіруге мүмкіндік береді.

Ауылдық жерлерде ел халқының 41,3% - ы тұрады, алайда елдің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі мардымсыз және 4,4% - ды құрайды, бұл экономиканың басқа салаларымен және дамыған елдермен салыстырғанда еңбек өнімділігі мен тиімділігінің төмендігін көрсетеді [1].

Отандық машина жасаудың әлсіз дамуы, жеңілдікпен берілетін несиелерге қол жеткізудің қиындығы, инвестициялардың тапшылығы, тауар өндірушілердің төлем қабілеттілігінің төмендігі аграрлық өнеркәсіптік өндірісті дамытуда едәуір кедергі болуыда. Аграрлық ғылым тиісті деңгейде емес: ғылыми негізделген технологиялар өсімдік және мал шаруашылығында нашар іске асырылады, жергілікті ғалымдар әзірлеген жануарлардың сорттары мен тұқымдары толықтырылмайды және ауыл шаруашылығы өндірісіне енгізілмейді, басқа елдерден импортталады[2].

Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу саласында өндірісті техникалық және технологиялық қайта жарақтандыру, сондай-ақ азық-түлік тауарларының ассортиментін кеңейту және ЕАЭО бойынша негізгі сауда әріптестерімен бәсекелестікке тең жағдай жасау үшін халықаралық сапа

стандарттарына көшу өзекті болып қалып отыр. Техникалық реттеу, сауда, бәсекелестікті қорғау, ақпарат, кеден және шекара қызметтері мәселелерінде мемлекеттік органдардың стратегиялық құжаттарына түзетулер жүргізу қажет.

Қазақстан ЕАЭО қатысушысы және жекелеген әлемдік нарықтарда елеулі рөл атқаратын ел ретінде экономикалық интеграция үдерістеріне тартылған. Дегенмен, елдің бәсекелестік артықшылықтарын пайдалану әлі де әлсіз және отандық өндірушілердің тауарларын экспортқа шығару үрдісі сақталуда.

Талдау республиканың ауыл шаруашылығы мен қайта өңдеу өнеркәсібінің ашықтығы жеткіліксіз дәрежеде екендігін көрсетті (экспорттық квота тиісінше 14 және 19%-ды құрайды), яғни отандық өнім көбінесе отандық нарыққа, сыртқы тауар ағындары негізінен үшінші елдерге бағытталған, дегенмен ЕАЭО шеңберінде өзара саудадағы экспорт құны өсуде (2015-2020 жылдары ол 3 есе өсті).

Жалпы алғанда, ЕАЭО шеңберінде дамып келе жатқан интеграциялық үдерістер едәуір икемді, көбінесе отандық аграрлық өнеркәсіптік өндірісті дамыту деңгейімен, оның бәсекеге қабілеттілігімен анықталады.

Тамақ және қайта өңдеу өнеркәсібінің отандық өнімінің ішкі нарығын ұлғайту және кеңейту мақсатында қызығушылық білдіретін уәкілетті органдармен ынтымақтастықта ішкі нарықты импорттық тауардың жасырын демпингінен қорғау, сауда-саттық инфрақұрылымын дамыту, отандық өнімді сыртқы нарықтарға ілгерілету жөніндегі шараларды дайындау қажет. Аралас салаларды дамыту, ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу де өзекті болып отыр; техникалық реттеу саласындағы заңнаманың сақталуына бақылауды күшейту және отандық тамақ өнімдерін мүдделі сатып алу бөлігінде заңнама талаптарының орындалуын қамтамасыз ету [3].

Өнімді сақтау және тұтынушыларға жеткізу логистикасын дамыту, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді кооперациялау жолымен дайындау, қайта өңдеу және сақтау пункттерін құру негізінде нарықты отандық өндірістің азық - түлік өнімдерімен одан әрі толықтыру жөніндегі шараларды іске асыру қажет.

Қазақстан басқа елдерден үлкен көлемде жемістер, сүт және сүт өнімдерін импорттайтынын талдау көрсетіп отыр. Сондықтан жақын аралықта осы тамақ өнімдерінің өндірісін арттыру қажет. Елде өндірілмейтін кейбір өнімдер мүмкін шектен аспайтын көлемде басқа елдерден импортталуы мүмкін.

Елдегі егістік көлемі 25 млн. гектардан асады, бұл әр түрлі ауылшаруашылық дақылдарын өсіруге мүмкіндік береді. Қазақстан-әлемдегі ең ірі астық державасы. Соңғы 10 жылда орта есеппен астық экспорты 3-тен 10 млн.тоннаға дейін құрады. Сыртқы нарыққа Қазақстан отандық нарықта өндірілген ұнның 30%-ын және өсімдік майының 15% -ын жеткізеді. Шағын көлемде сүт өнімдері, кондитерлік өнімдер, шоколад, макарон және құс еті жеткізіледі (1-кесте).

1 кесте – Республикадағы ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты, мың тонна

Тамақ өнімдері	Жылдар					2015-2019 жж. Орташа есеппен
	2015	2016	2017	2018	2019	
Астықтан өндірілген өнімдер	1 855,7	2 458,3	2 389,0	2 400,2	1 679,7	2156,6
Картоп	3,5	52,6	272,5	154,2	264,0	149,4
Жемістер, жүзім және олардан өндірілген өнімдер	83,8	68,6	75,2	102,0	96,3	85,2
Күнбағыс тұқымдары	153,7	179,7	311,5	331,5	536,8	302,6
Өсімдік майы және құрамында майы бар өнімдер	33,6	40,9	89,1	113,3	120,7	79,5
Ет	14,0	14,9	11,8	20,0	25,3	17,2
Сүт және сүт өнімдері	97,1	46,8	54,8	105,1	154,3	91,6
Жұмыртқа және жұмыртқа өнімдері	111,2	137,6	332,5	569,2	433,6	316,8

Ескерту: ҚР стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросының мәліметтері <https://old.stat.gov.kz>.

2020 жылы өткен жылмен салыстырғанда тамақ өнімдерінің төрт тобы бойынша тұтынудың өсуі байқалды: балық және теңіз өнімдері – 10,5% – ға, жемістер – 3,5% – ға, ет және ет өнімдері-1,5% - ға, жұмыртқа-0,6% - ға. Рационның құрылымында ең көп үлесті нан – тоқаш өнімдері (құндылығы) - 42,3%, сүт өнімдері – 16,9%, қант – 10,9% және ет өнімдері – 8,1% алады.

Мемлекеттік бағдарламаларға кіретіндер: фермерлік шаруашылықтарды жарақтандыру, мал шаруашылығын дамыту үшін сапалы жағдай жасау, қолайлы

жайылымдарды қамтамасыз ету, жемшөп базасын кеңейту және түрлі мал шаруашылығы кешендерін құру, мал өнімділігін жақсарту енгізілді. Осы бағдарламаларды іске асыру нәтижелері саланың бәсекеге қабілеттілігін және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде көрініс табады.

Мал шаруашылығы нарығындағы субсидиялау бағдарламасы басым бағыттар бойынша саланы мемлекеттік қолдау шараларының барынша тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған. Атап айтқанда, мал шаруашылығында төлі бар аналық мал басы шығым пайызына байланып субсидияланады.

Семинарлар бағдарламасы нақты шаруашылықтың ерекшеліктері мен мәселелерін, сондай-ақ 4 бағыт: етті мал шаруашылығы, сүтті мал шаруашылығы, қой шаруашылығы және жылқы шаруашылығы бойынша мал шаруашылығы қызметінің мамандануын ескере отырып, тәжірибелік қолдану үшін ғылыми зерттеулерді біріктірді.

Өткен жылдар көрсеткіштерінің серпініне негізделген талдау ауыл шаруашылығы жануарларына арналған дайын жемшөп өндірісі 2022 жылға қарай 2248 мың тоннаға жететінін көрсетті, бұл 2019 жылы өндіріс көлемінен 29% - ға артық. 2018-2019 жылдар кезеңінде жануарларға арналған дайын жем көлемінің орташа жылдық өсу қарқыны 4,8% құрады (2-кесте).

2 кесте – 2021-2022 жылдарға арналған ауыл шаруашылығы жануарларына арналған дайын жемшөп өндірісінің болжамы

Жылы	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ауыл шаруашылығы жануарларына арналған құрама жем өндірісі, мың тонна	1182	1321	1528	1738	1977	2248

ҚР АШМ 2022 жылдан 2026 жылға дейін жемшөп өндірісін дамытуға 107,75 млрд. теңге бөледі. Алаңның ұлғаюымен ауылшаруашылық жануарларын тікелей тұтынушылар санының өсуі байқалады. 4 жыл ішінде ірі қара мал саны 19% – ға, жылқы 35% - ға өсті.

Талдау көрсеткендей, жануарлардың өнімділігі бойынша ұсынылған мәліметтерден малдың барлық түрлері бойынша нақты өнімділік өнімділіктің нормативтік тұқымдық көрсеткіштерінен ерекшеленетінін атап өтуге болады.

Төмен өнімділік оның құрамын ұйымдастырудағы мәселелермен байланысты (азықтандыру, ұрықтандыру, аурудың алдын-алу, емдеу, табын құрылымын қалыптастыру, асылдандыру жұмыстары). Жануарларды ұстауды ұйымдастырудағы бұл кемшіліктер фермерлердің нашар дайындығының салдары болып табылады. Мал шаруашылығындағы зоотехникалық және ветеринариялық міндеттерді шешуге жаңа технологиялар мен тәсілдер туралы жеткіліксіз хабардар болу әсер етеді. Өнімділіктің төмен болуына байланысты жоғалған пайда 10% - дан асады.

Карантиндік шараларға қарамастан, ауыл шаруашылығында оң үрдіс байқалады. Статистика бойынша 2020 жылы республикада ауыл шаруашылығы, орман және балық өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы өндірісі 3 732,3 млрд. долларды құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңінің деңгейінен 2,2% - ға артық.

Қазақстанның ішкі және сыртқы нарықтарда ауыл шаруашылығы, оның ішінде мал шаруашылығы өнімдерін өндіру бойынша жағдайды өзгерту үшін ресурстық мүмкіндіктері бар. Саланың өсуі АӨК қайта өңдеу саласын дамытуға мультипликативтік әсер етеді, ал бұл Қазақстан аумағында мал шаруашылығы өнімінің қосылған құн тізбегінің артуын білдіреді. Тек жоғары дамыған аграрлық өнеркәсіптік өндіріс тамақ және жеңіл өнеркәсіпте инновациялық өндірістік қуаттар жасау, республиканың азық - түлік қауіпсіздігін қолдау үшін негіз болады.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Экономика отраслей АПК / Под ред. И. А. Минакова. - М.: КолосС, 2014. - 464 с.
2. The Global Food Security Index. 2019. – URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2020/05/GFSI2019.pdf>
3. Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан 2015-2019. Статистический сборник. / Под ред. Айдапкелова Н.С. – Нур-Султан, 2020. - 220 с.

Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Маканбаев Т.Д.
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ҮРДІСТЕРІ

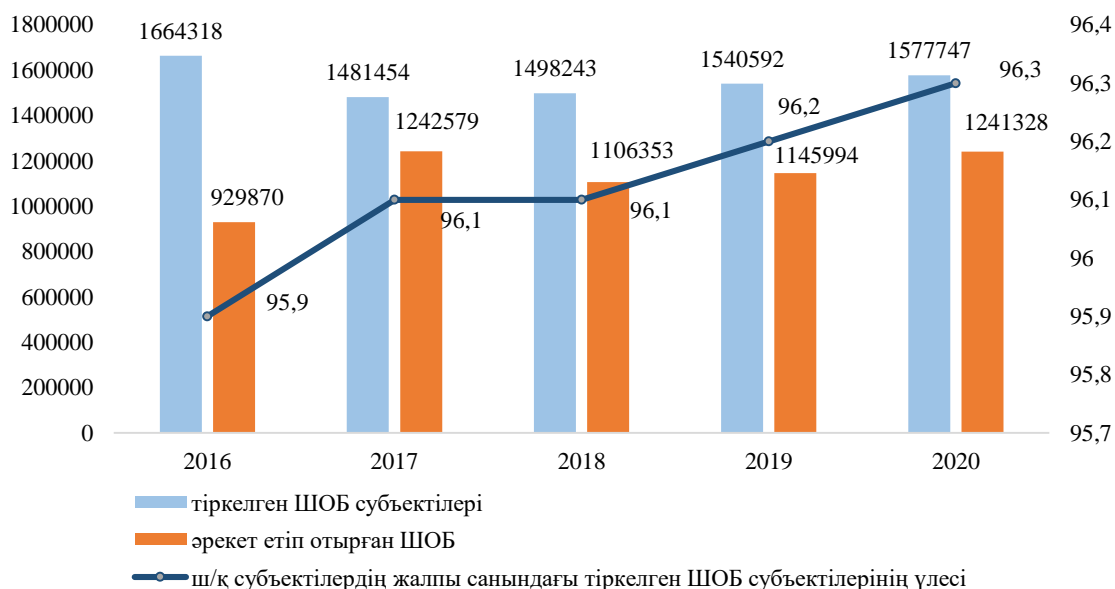
Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту нарықтық экономиканы қалыптастыру кезеңінде басталды. 1991 жылдан бастап Қазақстанда ШОБ қолдау және дамыту бойынша алты мемлекеттік бағдарлама жүзеге асырылды. Қазіргі уақытта Бизнесінің жол картасы – 2020 іске асырылуда [1].

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті дамыту мәселелері аса маңызды санатқа жатады және ол жоғары мемлекеттік деңгейде қаралады. Мемлекет оны қолдау үшін айтарлықтай бюджет қаражатын бөле отырып, бұл саланы неғұрлым басым деп белгіледі. Елімізде қызметтің мақсаты кәсіпкерлікті қолдау болып табылатын көптеген мемлекеттік, қоғамдық және халықаралық ұйымдар (бірлестіктер, қауымдастықтар, сауда-өнеркәсіп палаталары, кәсіпкерлікті қолдау орталықтары, халықаралық консультанттар, қорлар және т.б.) жұмыс істейді.

Соңғы бес жылда тіркелген шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 5,2% - ға қысқарды және 2020 жылдың қорытындысы бойынша тіркелген шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 1577747 бірлікті құрады, бұл барлық тіркелген Шаруашылық субъектілерінің 96,3% - ын құрайды (1-сурет) [2]. ШОБ субъектілері санының төмендеуі көбінесе елдегі жеке кәсіпкерлер санының қысқаруы есебінен болды.

Ресми статистиканың деректері бойынша 2021 жылғы 1 қаңтарға Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің 1 241 328 бірлігі бар, бұл 2019 жылға қарағанда 95,3 мың бірлікке (1 146,0 мың бірлік) артық. ШОБ құрылымында 65% – ы жеке кәсіпкерлерге, 16% – ы шаруа

қожалықтарына, 19% - ы шағын бизнес субъектілеріне қатысты заңды тұлғаларға тиесілі. Орта бизнес субъектілеріне критерийлер бойынша жататын заңды тұлғалардың саны 2 620 бірлік, бұл ШОБ субъектілерінің жалпы санының 0,21% құрайды (2-сурет) [3].

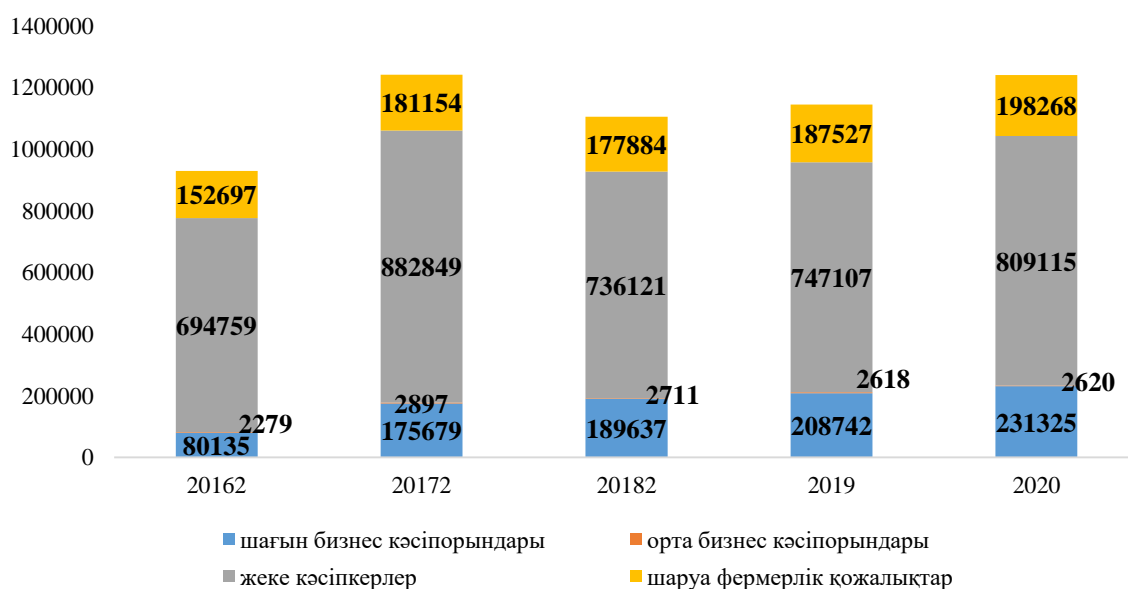
1 сурет – Қазақстанда тіркелген және әрекет ететін ШОБ субъектілері санының серпіні, 2016-2020 жж.

2016 жылдан бастап 2020 жылға дейінгі кезеңде ұйымдастыру-құқықтық нысандар бөлінісінде жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің серпінінде келесідей үрдістер байқалады:

- Жұмыс істеп тұрған шағын кәсіпорындар саны 80135-тен 231325-ке немесе 2,9 есеге артты, алайда ШОБ кәсіпорындарының үлесі 2016 жылдан бастап 10% - ға артып, 2020 жылы 18,6% - ды құрады.
- Орта кәсіпорындар саны 2279-дан 2620-ға дейін немесе 15% - ға артты.
- Елдегі жұмыс істеп тұрған жеке кәсіпкерлердің саны соңғы 5 жылда 16,5% - ға артты, сонымен қатар белсенді ШОБ құрылымының айтарлықтай өзгеруі байқалады: жұмыс істеп тұрған ЖК үлесі 2016 жылы 74,7% - дан 2020 жылы 65,2% - ға дейін төмендеуі.

- Шаруа (фермер) қожалықтарының саны қарастырылып отырған кезеңде 29,8% - ға артты, ал олардың ШОБ-тағы үлесі өзгеріссіз деңгейде қалып, 2016 жылы 16,4% - дан 2020 жылы 16% - ға дейін төмендеді.

Аймақтық бөліністе белсенді кәсіпорындардың ең көп саны Алматы, Нұрсұлтан қалаларына, сондай-ақ Түркістан (14,7%) және Алматы (9,4%) облыстарына тиесілі (6-кесте). Өткен жылдардағыдай 2020 жылы да Қазақстан аймақтарында ШОБ секторының біркелкі емес дамуы сақталған. Бұл халық пен ресурстардың біркелкі бөлінбеуіне, сондай-ақ ел аймақтарының әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктеріне, олардың экономикаларының құрылымындағы айырмашылықтарға байланысты.

2 сурет – Қазақстандағы белсенді ШОБ субъектілерінің саны, 2016-2020 жж.

ШОБ-та жұмыспен қамту деңгейі соңғы он жыл ішінде 30-37% шегінде тұрғанын атап өту қажет, бұл экономикасы дамыған елдерге қарағанда айтарлықтай төмен (ЭЫДҰ елдеріндегі Жұмыспен қамтудың орташа деңгейі-70%) [4].

«Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасын іске асыру келесі төрт бағыт бойынша жүзеге асырылады:

1. Моноқалалар, шағын қалалар мен ауылдық елді мекендер кәсіпкерлерінің бизнес-бастамаларын қолдау;

2. Экономиканың басым секторларында және өңдеу өнеркәсібінде қызметті жүзеге асыратын кәсіпкерлерге / индустриалды-инновациялық қызмет субъектілеріне салалық қолдау көрсету;

3. Кәсіпкерлердің валюталық тәуекелдерін төмендету;

4. Кәсіпкерлікті қолдаудың қаржылық емес шараларын ұсыну.

01.01.2021 ж. жағдай бойынша келесі қаржылық қолдау көрсетілген:

- жалпы несие сомасы 173,2 млрд.теңге (2340,5 млрд.теңге іске асыру кезеңінен бастап) 1432 жоба (12 634 жоба іске асыру кезеңінен бастап) субсидияланды, және төленген субсидиялар сомасы 39.9 млрд.теңгені құрады (іске асыру кезеңінен бастап 221,6 млрд. теңге);

- жалпы сомасы 48,7 млрд.теңге (178,6 млрд.теңге) несие сомасы бойынша (1950 іске асырылған сәттен бастап) 1 191 жоба кепілдендірілді, және кепілдіктер сомасы 18,9 млрд.теңгені құрады (іске асыру кезеңінен бастап 73, 5 млрд. теңге);

- 434 жоба бойынша (2 098 іске асыру кезеңінен бастап) 684,34 млн.теңге сомасында (4,7 млрд.теңге іске асыру кезеңінен бастап) мемлекеттік гранттар берілді;

- жетіспейтін өндірістік инфрақұрылымды қорытындылау үшін 6,5 млрд. теңге сомаға 10 жоба (809 іске асыру кезеңінен бастап) қаржыландырылды [5].

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің бизнес тіркелімі бюллетендері [2017 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстандағы заңды тұлғалар және дара кәсіпкерлер санының негізгі көрсеткіштері](http://www.stat.gov.kz). www.stat.gov.kz

2 «Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлік 2012-2018 ж.» Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі, статистикалық жинақ. www.stat.gov.kz

3 «ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудағы халықаралық тәжірибе» Даму кәсіпкелікті дамыту қоры. №6, 2017 ж.

4 Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі. Жедел ақпарат, № 05-05/42, 2021 жылғы 15 қаңтар, Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерліктің мониторингі, www.stat.gov.kz

5 «Қазақстан Республикасындағы инвестициялық және құрылыс қызметі 2014-2020 ж.», статистикалық жинақ, www.stat.gov.kz

Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Тиштык Ш.К.

Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

АЙМАҚТЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМУ ТУРАЛЫ ФАКТОРЛАРЫ МЕН БАҒАЛАУ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Өз кезегінде аумақтың инвестициялық әлеуеті келесі белгілер бойынша жіктеуге болатын келесі факторлар тобының әсерінен дамиды: инвестициялық ресурстардың болуы, факторлардың объективтілігі өзгергіштік дәрежесі.

Факторлар әдетте белгілері бойынша жіктеледі: инвестициялық ресурстардың болуы, факторлардың объективтілігі, өзгеру дәрежесі (1-кесте).

Факторлардың жиынтығы жалпыланған сипаттамада - аумақтың инвестициялық әлеуетті көрінісін табады. Факторларға сауатты және жедел әсер ете отырып, аймақ әкімшілігі аумақтың инвестициялық әлеуетіндегі оң өзгерістерге әсер етуі мүмкін.

Өз кезегінде аумақтың инвестициялық әлеуеті келесі белгілер бойынша жіктеуге болатын келесі факторлар тобының әсерінен дамиды: инвестициялық ресурстардың болуы, факторлардың объективтілігі, өзгергіштік дәрежесі.

Осылайша, факторлар тобына әсер ете отырып, аумақтың жалпы инвестициялық әлеуетін өзгертуге болады. Сонымен қатар, қолайсыз өзгермейтін факторлар аумақтың инвестициялық тартымды бола алмайтындығын білдірмейді. Егер өзгертін факторлар жақсарса, инвестициялық тартымдылық өзгермейтін факторлардың мәнінен тәуелсіз болады. Демек, аумақтың инвестициялық саясаты өзгертін факторларға әсер ету әдістеріне негізделуі керек [1].

1 кесте - Инвестициялық әлеуетті анықтайтын факторлар

Жіктеу белгісі	Факторлар тобы	Факторлардың табиғаты
Объективтілік	объективті	инвестор үшін қызығушылық тудыруы мүмкін аумақтың нақты активтерің инвестициялық әлеуетті қалыптастыратын барлық инвестициялық ресурстардың жиынтығы
	субъективті	биліктің барлық деңгейіндегі мемлекеттік қызметкерлердің инвестициялық әлеуетті жұмылдыру жөніндегі қызметі
Инвестициялық ресурстардың серпіні	ресурстардың жинақталуын ынталандыру	шаруашылық жүргізуші субъектілерде және басқа кездерде меншік инвестициялық ресурстардың жинақталуына ықпал ететін факторлар
	ресурстарға қажеттіліктің өсуін ынталандыру	шаруашылық жүргізуші субъектілер мен шетелдік агенттердің инвестициялық қажеттіліктерін қалыптастыруға ықпал ететін факторлар
өзгеріштік дәрежесі	баяу өзгеретіндер	аумақтың тұрғын үй, инженерлік-техникалық инфрақұрылымы; демографиялық, экологиялық, әлеуметтік, саяси жағдайлар, инновациялық-зияткердің ресурстар
	жылдам өзгеретіндер	аймақтың және жергілікті заңдар, инвесторларға қатысты билік органдарының саясаты, шағын бизнесті қолдау жүйесі

Бұл құбылыстың табиғаты түсінікті, өйткені бүкіл кеңестік кезеңде қазақстандықтардың бүкіл ұрпақтарының күш-қуатының үлкен шиеленісі біздің қазіргі өнеркәсіптік әлеуетімізді құрды. Екінші жағынан, бұл көріністер экономиканың нақты секторына инвестициялар тартудың күшті тежегіші болып табылады, өйткені:

- кез-келген инвесторды билік органдары «үлттық байлықты сатып алушы» ретінде қабылдайды, сондықтан олар бірінші күннен бастап бизнес басталғанға дейін кірісалуға тырысады;

- жергілікті жерлердегі билік қызметінің негізгі мақсаты жұмыс орындарын емес, негізгі қорларды құру болып қала береді;

- жергілікті шенеуніктердің жанама экономикалық әсер алуға бағытталған идеялар мен жобаларды қабылдауы өте өйын (энергияны үнемдеу және т.б.);

- бизнес үшін қолайлы жағдай жасауды инвестициялау үшін емес, нақты секторға мемлекеттік инвестициялар алу үшін негізгі күш салынады;

- аумақта бизнес инфрақұрылымын қалыптастыратын консалтингтік, банктік қызметтермен, телекоммуникациямен және т.б. айналысатын фирмалар мен компаниялар жете бағаланбайды. Өкінішке орай, мұндай тәсілдер кісіпкерлердің өздеріне қатысты жағымсыз қоғамдықпікір қалыптастырады, өйткені көпшілік үшін кәсіпкерлер - бұл жұмыс орындарын беретіндер емес, «ұлттық қазынаны иемденгендер».

Сонымен қатар, аймақтың инвестициялық әлеуеті билік пен басқарудың ойластырылған және сауатты инвестициялық саясатының салдары болып табылады [2]. Аймақтың инвестициялық әлеуетін бағалау үшін тұтастай алғанда оның компоненттерін сипаттайтын көрсеткіштерді қарау қажет.

Аймақтың экономикалық әлеуетінің көрсеткіштеріне келесі параметрлерді жатқызуға болады:

1. Табиғи ресурстардың негізгі түрлерін баланстық қорлармен орташа өлшемді қамтамасыз етілуі-өңірдің табиғи ресурстармен (жер, су, орман, биологиялық және климаттық) қамтамасыз етілуіне тәуелділігін көрсетеді.

2. Минералдық шикізат (көмірсутекті, металлды, химиялық) кен орындарының баланстық қорлармен қамтамасыз етшуі - өңірде минералдық шикізаттың баланстық кен орындарының бар екендігі көрсетеді.

3. Экономикалық-географиялық әлеуеттік пайдалылығы-оның экономикалық тиімділігін тиімді пайдалану арқылы аймақтың даму қорларын көрсетеді-географиялық орналасуы (азық-түлік, шикізат ресурстық базаларына жақындығы), көлік-географиялық жағдайы (қатынас жолдарының өткізу қабілеті), саяси-географиялық (Еуропа мен Азияның дамыған елдерінен алыстығы) және жаңа өндірісті орналастыру немесе қолданыстағы өндірісті кеңейту мүмкіндіктері (өңірдің бос алаңдарының болуымен есептеледі).

4. ресурстарымен қамтамасыз етілу-еңбекке қабілетті жастағы халықтың демографиялық жүктемесі көрсетеді

5. Орташа айлық жалақы және әлеуметтік төлемдер-жұмыс әстейтін халықтың орташа табыс деңгейін көрсетеді.

6. Өндірістің құрылымы мен көлемі, қорларды пайдаланудың шамасы мен тиімділігін - оның өндірістік кешенінің барлық құрылымдық компоненттерін тиімді пайдалану негізінде өңірдің даму мүмкіндіктерін көрсетеді.

7. Табысты кәсіпорындардың үлесі-аймақта кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру шарттарын көрсетеді.

8. Шағын бизнес кәсіпорындарының саны-шағын бизнесті дамыту жағдайларын көрсетеді.

9. Қазақстан Республикасы кәсіпорындары мен ұйымдарының бірыңғай мемлекеттік тізілімі (КҰБМТ). КҰБМТ -де тіркелген кәсіпорындардың саны-аймақтағы шаруашылық жағдайының тартымдылық деңгейін көрсетеді.

10. Аймақтағы шетелдік инвестициялардың көлемі, шетелдік инвестициялары бар кәсіпорындардың саны, экспорттық-импорттық операциялардың көлемі-өңірдің сыртқы экономикалық қызметінің тиімділігін арттырудағы, шетелдік инвестицияларды тарту үшін өндірістің салыстырмалы түрде арзан ресурстарын пайдаланудағы мүмкіндіктерін көрсетеді.

11. Өңірді басқару жүйесінің құрылымы мен тиімділігі - өңірді басқару органдарының қызметін құқықтық қамтамасыз ету саласын, басқарудың ұйымдық құрылымдарындағы сәйкессіздікті, басқарушы персоналдың кәсіби даярлық деңгейін көрсетеді [3].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1.Р.А.Кармов. Инвестиционный потенциал и социально-экономические условия его реализации в трансформируемой экономике. / Автореферат на соиск. уч.ст.кан.экон.наук.М. – 2017.

2.Инвестиционная деятельность: учебное пособие/ Н.В. Киселева, Т.В. Боровикова, Г.В. Захарова и др.; под ред. Г.П. Подшиваленко и Н.В. Киселевой. -2-е изд. стер. -М.: КНОРУС. -2016.

3.Лахметкина Н.И. Инвестиционный потенциал - фундаментальное понятие инвестиционного процесса // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2014. - №4. - С. 17-20.

Жаннакова Н.Н., Досмуратова Э.Е., Тиштык Ш.К.

Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

АЙМАҚТАРДЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ӨЛЕУЕТІН ЖОҒАРЫЛАТУ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРІ

Қазіргі уақытта көптеген шетелдік елдерде мемлекеттік реттеу және оның аймақтануы орталықсыздануда. Бұл жердегі маңызды элемент «орталық-аймақ» қатынасы болып табылады және ол көбінесе аймақтық саясаттың ерекше сапаларын, басқару құралдары мен әдістерін пайдалануды негіздейді. Бұл үдерістің негізінде фискалды федерализм теориясының ғылыми-әдіснамалық база жатыр және ол екі негізгі қағида – неғұрлым құзыретті инстанциямен шешім қабылдауды қарастыратын субсидиарлық және сәйкес шешім қабылдайтын, қоғамдық ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталған (салық түсімдері) фискалды эквиваленттіліктен тұрады. Осылайша, орталық үкімет пен аймақтар арасында экономикалық қатынастар пайда болады және олар экономикалық сферада үкімет пен аймақтық билік арасында, сондай-ақ мемлекеттік аймақтық экономикалық саясатпен бюджеттік жүйе ұйымдары арасында өкілеттіліктің бөлінуінде неғұрлым шоғырланған түрде көрінеді [1].

1 кесте - Жапонияда аймақтық дамуды басқару кезеңдері

Кезең	Негізгі бағыттар	Әдістер мен құралдар
1950-1960 жж.	Басым міндеттер шаруашылықты қалпына келтіру, азық-түлік, шикізат және өнеркәсіп пен құрылыс үшін шикізат пен материалдардың тапшылығын жою. Жекелеген аудандардың даму мәселесі мемлекеттік деңгейде қарастырылды	Ауылшаруашылық азық-түлік, коммуникация, тұрғын үй қорын қалпына келтіру үшін аймақтарға қаржылық көмек көрсету
1960-1970 жж.	Жалпы мемлекеттік деңгейде қабылданған «1961-1970жж. Ұлттық табыстың екі еселену жоспары.»негізгі бағытты анықтады, яғни – елдің аудандарының әлеуметтік-	Ел бойынша орташадан төмен жан басына шаққандағы ұлттық табыс мөлшерімен қаржылық трансферттер, «өсім нүктесін» бөліп көрсету және

	экономикалық даму деңгейлерін ұлттық ресурстарды жолымен және жұмыс күшін, капиталды, ғылыми техникалық ресурстарды ұтымды пайдалану арқылы жақындату (бірінші кезекте мөлшеріндегі айырмашылықты аудандар арасында болдырмау)	оның негізінде арнайы өнеркәсіптік зонаны құру, бұл ауыр және химиялық өнеркәсіп негізін құрайды, және сәйкес инфрақұрылымдық нысандар жаңа жұмыс орнын құрумен бірге.
1970-1980 жж.	Қалаларда халықтың көп орналасуы, бағаның өсімі, табиғи ортаның өнеркәсіп қалдықтарымен ластануы, ауылдық аудандардың төмендеуі, дамудағы теңсіздіктердің халықтың ірі қалаларда орнығудан бас тартуға алып келуі және мұның барлығы Жапонияның барлық аумақтарының дамуына күштің бағытталуын анықтады.	Өнеркәсіптік нысандардың теңдей орналасуы және инфрақұрылымдық нысандардың инвестициялануы, оның ішінде әлеуметтік.
1980-1990 жж.	Жоғары технологиялық кешендер базасында аймақтық даму тұжырымдамасы екі негізгі бағытты анықтады – «поляриланған даму» және «жергілікті қауымдастық» жергілікті кәсіпкерлер мен халықтың белсенді қатысуымен табиғи-географиялық және әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерді ескере отырып анықтады.	Әлеуметтік бағытты ескере отырып, жобалар салаларының жиынтығын таңдау сұрағында өз бетінше бағытты ұстайтын аймақтық билік органдарын құру және іске асыру, мемлекеттік қаржылық қолдаудың жанама әдістері (несиелік және салықтық жеңілдіктер)
1990-2000 жж.	Елдің түрлі «полярилық» аймақтары бойынша биліктің орталық органдарының функцияларының шоғырлануы (сондай-ақ тек өндірістік ғана емес, сонымен қатар зерттеу, коммуникациялық, басқарушылық, мәдени) өз-бетінше ғылыми-техникалық стратегияны аймақтар үшін дайындау	Аймақтардың жергілікті қауымдастықтар арқылы жандауы, ішкі және аймақ аралық өзара әрекет

Жапондық қоршаған ортаны қорғау мәселесі бойынша Ақ кітапта экологиялық тұрақты даму үлгісі келесідей компоненттерден тұрады:

- «сапалы экономикалық өсімді» қамтамасыз ету, оның кәсіби параметрлері нақты әл-ауқатты арттыру, табиғи және адам капиталын өсіру және сақтау, ақпараттық және зияткерлік қоғамдық өнімді арттыру;

- экологиялық және экономикалық саясаттың интеграциясы, бұл тұрақтылық түсінігін береді. Ол экологиялық фактор есебінен іскер адамдар

шеңберінде қандайда бір шешімді қабылдаумен қол жеткізіледі және біртіндеп экологиялық таза идеалды индустриалды құрылымды, экологиялық таза технологияны дайындаумен ендірумен қол жеткізіледі;

- бағаны түзу, салық салу, сыртқы сауда аясында экономикалық реттеу құралдарын кеңінен пайдалану және т.б.;

- халықаралық келісімдер негізінде адамның табиғи дәулетін пайдалануға әділ құқықты қамтамасыз ету;

- адам капиталының ролін бірінші кезекте ескеру, яғни оның білімі мен тәжірибесін, сондай-ақ денсаулығы мен халықтың өмір деңгейі ескеру [2].

Еуропалық одақ (әрі қарай ЕО) елдерінің іс-әрекетін талдау аймақтарды дамытуды басқару элементтерінің белгілі бір ұқсастығын анықтайды, сонымен қатар оның едәуір ұлттық қасиеттерін сақтайды, олар 2 кестеде көрсетілген. ЕО бюджеттік-қаржылық теңестіру жүйесін ынталандыру функциясын күшейту кезінде қолданады, аймақтардың экономикалық әлеуеті мен аймақтық бастамаларының дамуына ықпал етеді.

2 кесте - Еуропалық одақ елдерінің іс-әрекетін талдау аймақтарды дамытуды басқару элементтері

Елдер	Аймақтық дамуды жоспарлау	Қаржылық-экономикалық теңестіру	Аймақтық дамуды ынталандыру
Германия	Аймақтық экономикалық құрылымдарды жетілдіру сұрақтарын аймақтар өз-бетінше шешуде федералды орталық шарттарды анықтайды (федаралды қолдау мжоспары)	Теңестіру тетігі жер деңгейінде әрекет етеді, салықтар Конституциямен анықталған берілген квота негізінде үлестіріледі, тік және көлденең жүзеге асырылады	Құрылымы әлсіз аймақтарда ынталандырылған кәсіпорындардың бәсекелік ыңғайын күшейту (өнеркәсіп немесе коммуналды инфрақұрылым)
Испания	Бірыңғай үкіметтік әдістемеге сәйкес аймақтық даму бағдарламасын дайындау және іске асыру міндеті	Көлденең теңестіруді жүзеге асыратын аумақ аралық кешенді қорды құру, аймақтар мен мемлекеттің оны қалыптастыруға және реттеуге белсенді қатысуы	Жұмыс орнын құру кезінде жобаларға инвестициялық дотацияларды бөлу жергілікті шикізатты пайдалану, аумақтардың қызығушылық білдіруі

Италия	Дамудың басым бағыттарын анықтайтын ұзақмерзімді бағдарламалық каталогын дайындау	«Ассиметриялық федерализм», кезінде дамыған елдер қаржылық көздерді қалыптастыруда автономды қағидаларға ие болады 90% дейінгі трансферттер артта қалған аймақтарға үлестіріледі	Жыл сайынға байқаулар негізінде дамушы зоналарға жобалық инвестициялық гранттардың бөлінуі
Франция	«Мемлекет-аймақ» жоспарлы келісім-шарттарын дайындау және онда осы қарастырылып отырған аймаққа қатыста мемлекеттік стратегияны көрсету	Салықтық өкілеттер мен трансферттер есебінен, сондай-ақ теңестіру, орнын толтыру бойынша негізгі дотацияны төлеу арқылы жүзеге асырылады	Артық жүктелуді болдырмау мақсатында Орталықтан тыс кәсіпорындардың орын ауыстыруна ықпал ететін инвестициялық субсидиялар

Португалияда, Испанияда және Италияда, яғни инновациялық сектор салыстырмалы әлісз дамитын жерлерде салықтық жеңілдіктер қолданылады және бұл жаңалықтармен байланысты кәсіпорындарды ынталандыруға көмек береді. Қазіргі Қазақстанның көптеген жалпы аймақтық мәселелері тек дамыған емес, сонымен қатар дамушы елдермен де бар және олар экономикада жоғары нәтижелерге қол жеткізген, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық қалыптасуларда динамизмді аймақтық кесінді де сақтайды [3]. Бұл бірінші кезекте Қытай, Бразилия, Мексика сияқты үлкен елдер. Қызықты зерттеулер үшін ерекше мәнге ие болатын мәселе аймақтардың халықаралық экономикалық қауымдастыққа белсенді енуі (Қытайдың еркін экономикалық зоналары, Мексиканың шегаралық белдеуі) жаңа аймақтарды экономикалық игеруі (Бразилия), көліктік және энергетикалық құрылысы (Бразилия, Қытай), аймақаралық интеграцияның ынталануы, өнеркәсіптің алға жылжуы (әсіресе шағын кәсіпорындардың) ауылдық жердердің алға жылжуы және т.б.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Исабекова О. Инвестиционная политика и ее составляющие / О. Исанбекова // Инвестиции в России. - 2017. - № 9. 25-30 с.
2. Алхасов Т.А. Анализ инвестиционного потенциала и инвестиционного риска региона // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. - 2013. - №9. - С. 1-12.
3. Горлов А.В. Потенциал инвестиционной привлекательности в инвестиционной среде региона // Российское предпринимательство. - 2013. - №4-1. -С. 163-166.

Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Алпысбаев М.
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ

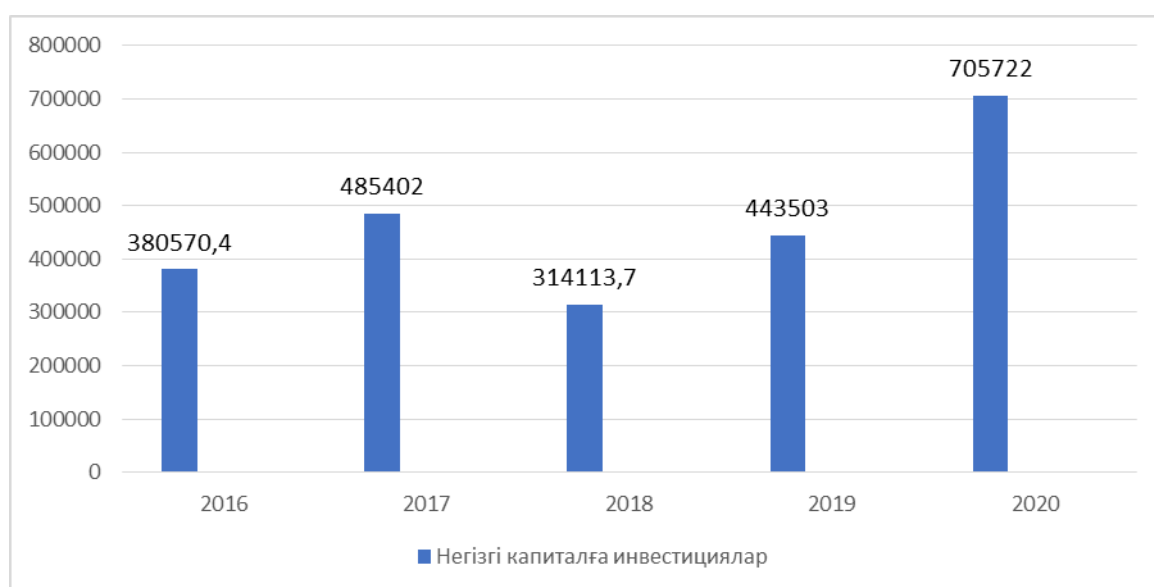
Түркістан облысы - Қазақстан Республикасының экономикалық дамыған аймақтарының бірі. Аймақтың орналасуы көбінесе оның қазіргі экономикалық жағдайын анықтайды. Ауыл халқының үлесі 79,6% құрайды. Аймақтың орталығы - Түркістан қаласы, ауданы 0,2 мың шаршы км, халқы шамамен 179,7 мың адамды құрайды. Түркістан облысы – бұл халықтың орташа тығыздығы аумақтың шарашы кміне шаққанда 17,6 адамды құрайды, ірі индустриялық-аграрлық кешен, үлкен ғылыми, білім беру және өнеркәсіптік әлеует, әлеуметтік қызметтердің кең саласы, бұл көбінесе тарихи, географиялық және табиғи факторлардың әсерінен болады. 2020 жылғы мәліметтер бойынша Түркістан облысы жалпы өңірлік өнім көлемі бойынша елімізде 13-ші орында. Ауыл, орман және балық шаруашылығы өнімдерінің көрсетілетін қызметтерінің жалпы шығарылымы бойынша 3-ші орында және инвестициялар көлемі бойынша республика 5-ші орында, өнеркәсіптік өндіріс көлемі бойынша 15-ші орында және бөлшек сауда айналымы бойынша 17-ші орында [1].

Түркістан облысы - отандық және шетелдік инвесторлар үшін Қазақстанның ең тартымды аймақтарының бірі. Бұл республиканың жеткілікті түрде жоғары инвестициялық әлеуетке және салыстырмалы түрде төмен инвестициялық тәуекелдерге ие болумен байланысты.

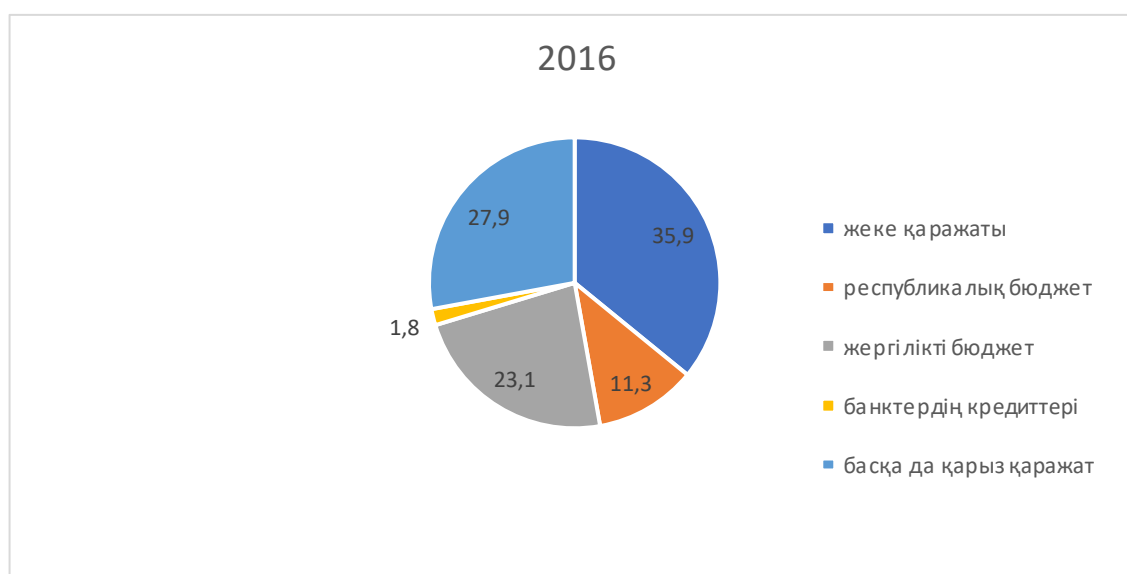
Айта кету керек, Түркістан облысының инвестициялық тартымдылығына құзыретті инвестициялық саясат және аймақтық биліктің шетелдік инвесторларды тарататын жағдайларды қалыптастыру жөніндегі қызметі ықпал етеді. Қазақстан Республикасының инвестициялық стратегиясының негізгі бағыты инвестициялық белсенділіктің негізгі көрсеткіштерін арттыруға

жәрдемдесетін ортаны қалыптастыру; өңірдің экономикалық әлеуетін іске асыруға көмек көрсету; аймақтың кәсіпкерлік белсенділікті арттыру; халықтың лайықты табысын және олардың сапасы мен өмір сүру деңгейін қалыптастыру болып табылады [2].

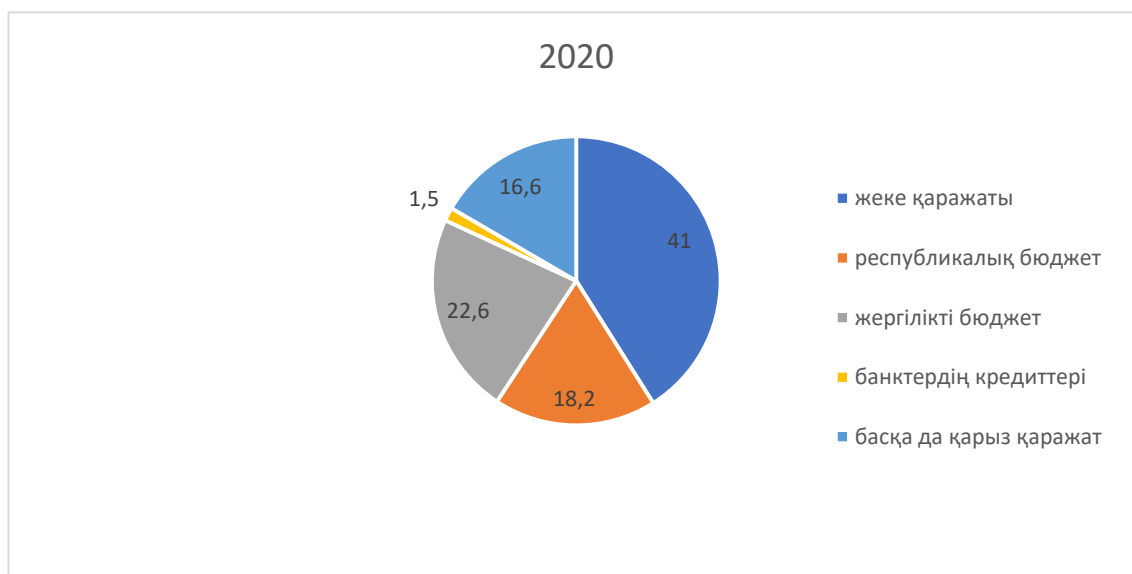
2020 ж Түркістан облысы облысы әлеуметтік экономикалық даму қорытындылары бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 705722 млн. теңгені құрады, салыстырмалы бағадағы өсу қарқыны 2019 жылмен салыстырғанда 1,6 есеге жоғары болған (1-сурет) [3].

1 сурет - Негізгі капиталға инвестициялар серпіні, млн.теңге

2 сурет – Инвестицияларды қаржыландыру көздері, 2016 ж.

3 сурет – Инвестицияларды қаржыландыру көздері, 2020 ж.

2020 жылға арналған өңірлік инвестициялық саясаттың басым бағыттары:

- озық технологияларды пайдаланатын бәсекеге қабілетті өндірістерді қалыптастыру және дамыту;
- шағын және орта бизнесті дамытуды ынталандыру;
- инвестициялық объектілердің инфрақұрылымын қалыптастыру;
- инвестициялық үдерісті ақпараттық және кадрлық қамтамасыз ету;

1. Жобаларға (оның ішінде басым инвестициялық жобаларға) арналған артықшылықтары:

- жабдықтарды, олардың қосалқы бөлшектерін, шикізат пен материалдарды шеттен тасымалдау кезінде кедендік бас салынған төлеуден бас тарту;

- белгіленген активтерге салынған инвестиция көлемінің 30 пайызынан аспайтын заттай гранттар (жер телімдері, ғимараттар, құрылыстар, машиналар мен жабдықтар, есептегіш техника, өлшейтін және реттейтін аспаптар мен құрылғылар, өндіріс және шаруашылық мүкәммалы).

2. Басым инвестициялық жобаларға арналған артықшылықтар:

- Салықтық жеңілдіктер: корпоративтік табыс салығы-0% 10 жылға; жер салығы-0% 10жылға; мүлік салығы-0% 8 жылға;

- Инвестициялық демеу қаржылар 30% - ға дейін құрылыс монтаж жұмыстарына және жабдықтарды пайдалануға бергеннен кейін сатып алуға;
- Заңнама тұрақтылығының кепілдіктер: салықтық және шетелдік жұмыс күшін тарту саласында;
- Қазақстан Республикасының Үкіметі анықтаған, инвесторлармен «бір терезе» қағидаты бойынша өзара іс-әрекет жасайтын уәкілетті органның инвестицияларды мемлекеттік қолдауы;
- Уәкілетті орган мен инвестор арасында жасалған инвестициялық келісім шартқа сәйкес мүдделі заңды тұлғалар тарапынан кепілдік берілген тапсырысты қамтамасыз етуде инвесторларға уәкілетті органның жәрдемдесуі [4].

«Бизнестің жол картасы-2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты және 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына жолдауларының мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Түркістан облысы және оның өңірлері Статистикалық жинақ / 2020 - 129 б. Түркістан. 2021.
2. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V К,РЗ.
3. «Бизнестің жол картасы-2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 24 желтоқсандағы № 968 қаулысы.
4. Түркістан облысы С.Шокеевтың 2020ж. есебі t.akimat@ontustik.gov.kz

Жаннакова Н.Н., Досмуратова Э.Е., Карибеков Ж.Б.

Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ

НЕГІЗГІ ДАМУ КӨРСЕТКІШТЕРІ

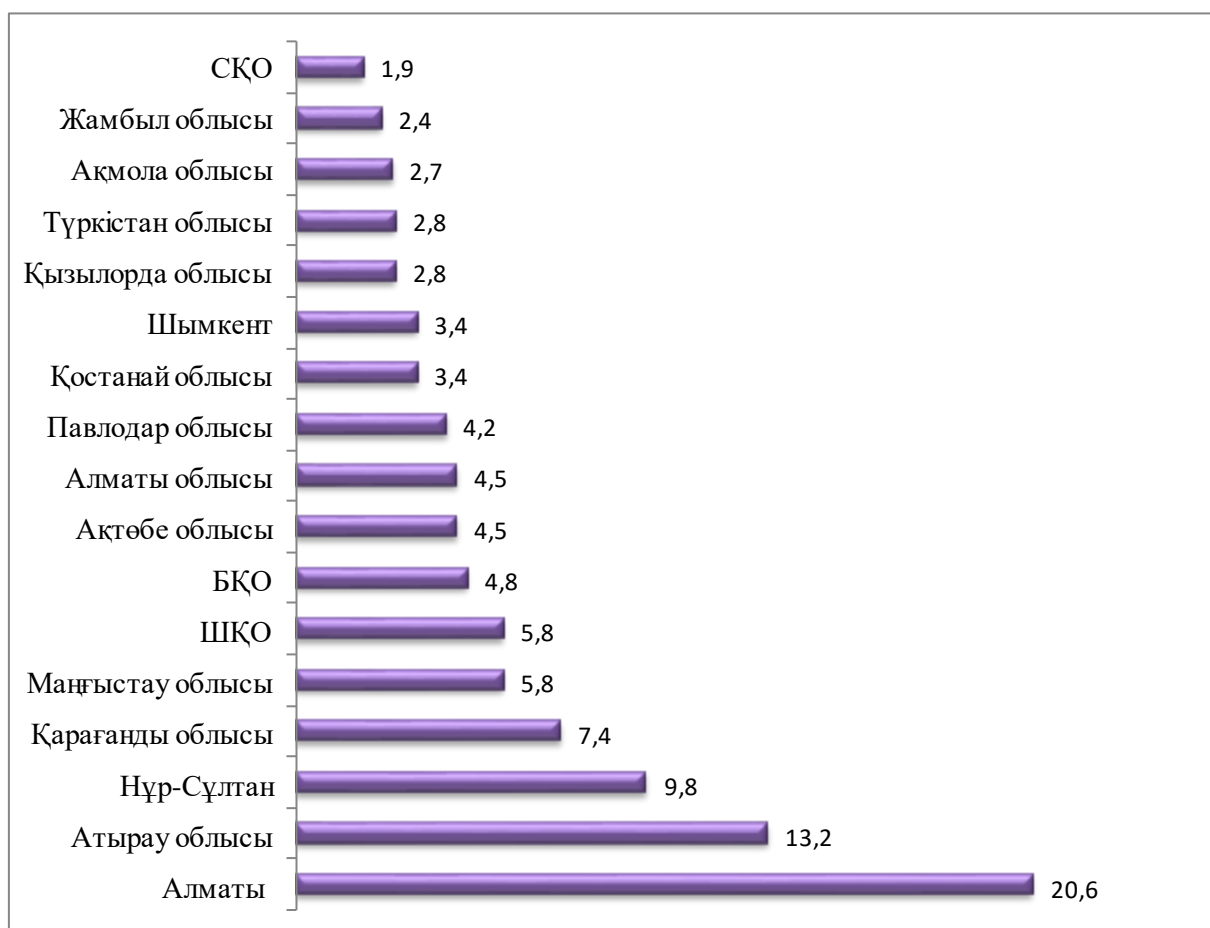
2018 жылы 19 маусымда Қазақстан Республикасының Президенті «Қазақстан Республикасының әкімшілік-территориялық жағдайының кейбір мәселелері туралы» жарлыққа қол қойды. Қазақстан Республикасының әкімшілік-территориялық құралымындағы өзгерістерге байланысты Оңтүстік Қазақстан облысы Түркістан облысына өзгерді, әкімшілік орталығы болып Түркістан қаласы бекітілді. Ал Шымкент қаласы республикалық мәндегі қалаға айналды[1].

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің алдын ала деректері бойынша Түркістан облысының жалпы өңірлік өнімі 1,65 трлн теңгені құрады, бұл көрсеткіш өңірге ЖІӨ-де 2,8% үлесті қамтамасыз етті. 2019 жылдың қорытындысы бойынша Түркістан облысы шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы өңірлік өнімдегі үлесі көрсеткіші бойынша 12-орын алды, 1-суретті қараңыз.

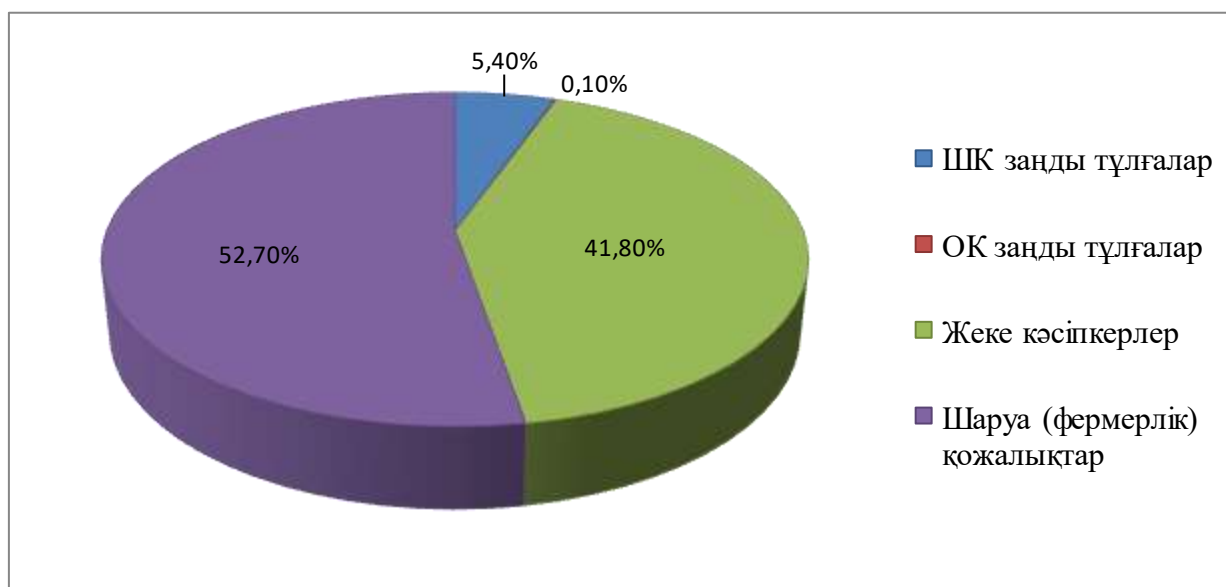
2-сурет. 2019 жылы Қазақстанның жалпы ішкі өнімінде шағын және орта кәсіпкерлік үлесі бойынша Түркістан облысының өңірлер рейтингіндегі орны,%. 2020 жыл 1 қаңтарда Түркістан облысында жұмыс істейтін шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 130,8 мың бірлікті құрады. Шағын және орта кәсіпкерлік құрылымында шаруа (фермерлік) қожалықтар 52,7% көрсеткішпен (69,0 мың бірлік) басым. Кейін 54,7 мың бірлікпен жеке кәсіпкерлер тұр, бұл 41,8%-ға тең көрсеткіш. Заңды тұлғалар – 5,5% (7,1 мың бірлік), 3-суретті қараңыз.

1-сурет. 2019 жылдың қорытындысы бойынша «Қазақстан өңірлері арасында шағын және орта кәсіпкерліктің ЖӨӨ-дегі жалпы қосылған құн үлесі» көрсеткіші бойынша Түркістан облысының орны,%.

Шағын және орта кәсіпкерліктің Қазақстан жалпы ішкі өнімдегі үлесі бойынша Түркістан облысы 2,7%-бен 14-орын алды.

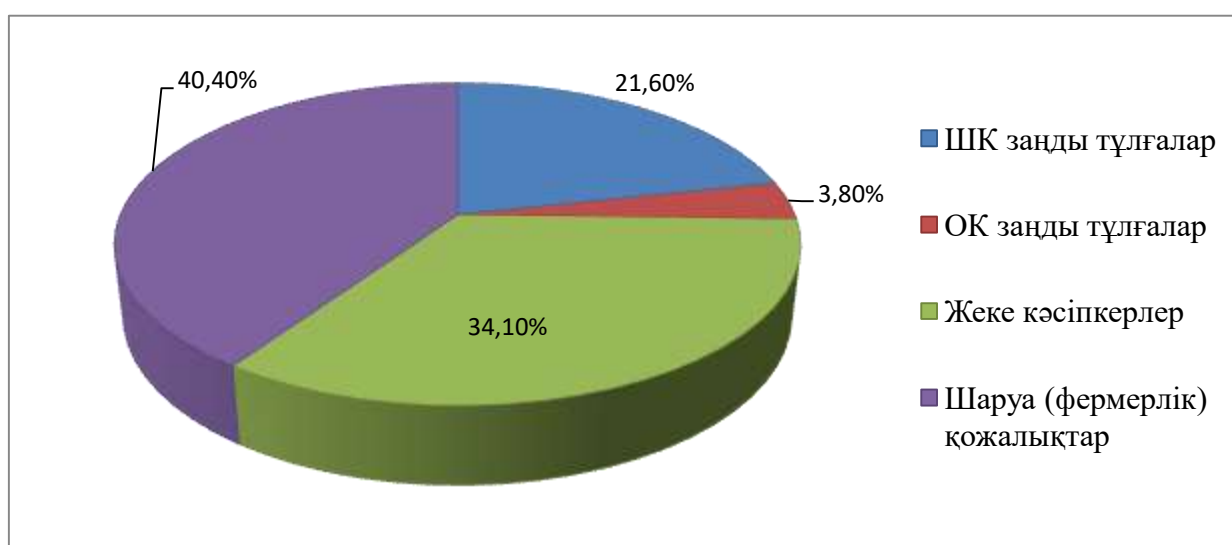
Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті

3-сурет. Субъектілерінің құрылымы,%

Облыстағы жалпы жұмыспен қамтылудағы шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі 25,9%-ды құрайды, бұл 204,4 мың адамға тең. Шаруа (фермерлік) қожалықта жұмыс істеп жатқандардың саны басым – 82,6 мың адам немесе Түркістан облысы ШОК-та жұмыспен қамтылғандардың санынан 40,4%. Жеке кәсіпкерлер 34,1%-ды немесе 69,7 мың адамды жұмыспен қамтыды. Шағын және кәсіпкерліктің заңды тұлғалары 52,1 мың адамды жұмыспен қамтыды, бұл Түркістан облысында ШОК-та жұмыс істеп жатқандардың 25,5%-ы, 4-суретті қараңыз.

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті

4-сурет - 2020 жылдың 1 қаңтарына Түркістан облысының шағын және орта кәсіпкерлігінде жұмыс істеп жатқандарды ұйымдастырушылық формалар бойынша бөлу, %

Түркістан облысында жұмыс істейтін шағын және орта кәсіпкерлік субъектілердің басым бөлігі ауыл, орман және балық шаруашылығымен айналысады – 78,412 бірлік немесе жұмыс істеп жатқан ШОК субъектілер жалпы көлемінің 60,0%-ы. Екінші маңызды экономикалық қызмет түрі – көтерме және бөлшек сауда. Аталған секторда 29 021 бірлік немесе жалпы түрі – көтерме және бөлшек сауда. Аталған секторда 29 021 бірлік немесе жалпы көлемнен 22,2% жұмыс істеп жатыр. Басқа да қызмет түрлерін көрсету 8 402 бірлікпен немесе жалпы көлемнен 6,4%-бен үштікті аяқтап тұр, 5-суретті қараңыз.

ҚР Қаржы министрлі Мемлекеттік кірістер департаменті мәліметтеріне сәйкес Түркістан облысының 2018 жыл қаңтар-желтоқсандағы сыртқы сауда айналымы 340,6 млн АҚШ долларын құраған[2].

Түркістан облысының тауарлар экспорты 2019 жыл қаңтар-желтоқсанда – 213,0 млн АҚШ долларын құрады, тауарлар импорты – 127,6 млн АҚШ долларын құрады, 1-кестені қараңыз.

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті

5-сурет. 2019 жылдың қорытындысы бойынша Түркістан облысындағы жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің экономикалық қызмет түрлері бойынша құрылымы, %

Түркістан облысы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері 2019 жылы 495,3 млрд теңгеге өнім шығарды. Шығарылған өнімнің салыстырмалы салмақтың басым бөлігі шағын кәсіпорындарға тиесілі – 40,9% (202,8 млрд теңге), келесі шаруа (фермерлік) қожалықтар – 38,3% (189,6 млрд теңге), үшінші орында жеке кәсіпкерлер – 10,8% (53,5 млрд теңге), 6-суретті қараңыз.[3]

1-кесте - 2019 жыл қаңтар-желтоқсанда Түркістан облысының барлық елдермен жүргізген экспорт пен импортының тауарлық құрылымы.

Тауар номенклатурасы	ЭКСПОРТ		ИМПОРТ	
	Құны, мың АҚШ доллары	Өңір экспорты көлеміндегі үлес, %	Құны, мың АҚШ доллары	Өңір импорты көлеміндегі үлес, %

Мал және өсімдіктен өндірілген өнімдер	60755,12	28,5	74639,78	58,5
Минералды өнімдер	72776,04	34,2	302,92	0,2
Химия және химия өнеркәсібімен байланысты салалардың өнімі	53056,94	24,9	11027,91	8,6
Былғары шикізаты, елтірі және олардан жасалған бұйымдар	0	0,0	9,97	0,0
Ағаш, орман материалдары және целлюлоза-қағаз өнімдері	2303,77	1,1	1098,22	0,9
Текстиль және текстиль бұйымдары	19373,90	9,1	7567,80	5,9
Аяқ киім, бас киімдер және галантерея тауарлары	0	0,0	656,59	0,5
Құрылыс материалдары	3,42	0,0	318,73	0,2
Металл және металл бұйымдары	3145,56	1,5	3622,13	2,8
Машиналар, жабдық, көлік құралдары, құрылғылар және аппараттар	1581,04	0,7	26319,18	20,6
Басқа да тауарлар	18,64	0,0	2048,47	1,6

2018-2020 жылдарға кәсіпкерлікті қолдау картасы шеңберінде Түркістан облысы бойынша 29,6 млрд теңгеге 4 инвестициялық жобаны жүзеге асыру жоспарланған. Жобаларды жүзеге асыру кезеңінде 700-ден астам жаңа жұмыс орнын құру көзделген.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің бизнес тіркелімі бюллетендері [2017 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстандағы заңды тұлғалар және дара кәсіпкерлер санының негізгі көрсеткіштері](#). www.stat.gov.kz
2. «Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлік 2012-2018 ж.» Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі, статистикалық жинақ. www.stat.gov.kz
3. «ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудағы халықаралық тәжірибе» Даму кәсіпкерлікті дамыту қоры. №6, 2017 ж.

Regionalna gospodarka

Иманбаев А.А., Каукешова Р.А., Оралова А.Б., Молдыбаева А.К.

Орталық Азия инновациялық университеті, Шымкент қ.

ӘЛЕУМЕТТІК СФЕРА ҰЙЫМДАРЫДА ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ МЕНЕДЖМЕНТТІК СТРАТЕГИЯНЫ ДАМУ ТМӘСЕЛЕЛЕРІ

Елімізде әлеуметтік сфера ұйымдарының қызмет тиімділігіне қаржылық талдау қазіргі күні өзекті мәселеге айналып отыр. Себебі, қазіргі таңда әлеуметтік сфера ұйымдарында қаржылық талдау мәселелері өкінішке орай, еш жүргізіліп жатырғаны жоқ. Әлеуметтік сфера ұйымдарында қаржылық талдауды жөнге қойған жағдайымызда ғана тиімділікке қол жеткіземіз. Ел басшысы және бір қатар ғалымдардың көз-қарастары бойынша, кәсіпорындарды стратегиялық даму өндірістік-шаруашылық қызмет барысында келесі бағыттарды жетілдіру нәтижелеріне байланысты тиімділікке әкелетінін көрсетеді: нарық әлеуетін жақсы пайдалану, болжамдау нәтижелерінің дұрыстығын нығайту және нарық тепе-теңдігін сақтауға байланысты іс-жүргізу [1,2].

Бірақта, бұл бағыттағы іс-шаралар тиімділігін арттыруымыз үшін қаржылық талдау жұмыстарын сапалы, әрі кешенді бағыттарда жүргізу қажеттігі орнап отыр.

А.Н. Петров, Л.В. Балабанов қаржылық талдау барысында әлеуметтік сфера ұйымдарында менеджменттік даму стратегиясының тиімділігін арттыру мақсатында келесі бағыттарды ұсынады: әлеуметтік қызмет көрсету байланыс мен әлеуеттерін арттыру, маркетингтік интеграция, қаржылық мәліметтердің дұрыстығы, менеджменттік стратегиялық бейімдесу және өндірістік ағымдағы тиімділік [3].

Американдық фирмаларға сауалнама жүргізу нәтижелерінде көптеген іс-тәжірибеде, әлеуметтік сфера кәсіпорындардың экономикалық тиімділігі сату көлемі мен пайданы өсіруге байланысты екендігіне баса көңіл аудартады [4,5]. Мұнда, фирманың стратегиялық соңғы нәтижелеріне, сондай-ақ кәсіпорынның құрылымдық әлеуеті: менеджмент, кадрлар сапалығы, өндірістік мүмкіндіктер (құрал-жабдықтар мен технология) әлеуеттерін дұрыс жұмсау қажеттігі әсер етеді. Бұл әлеуеттердің ерекшелігі талдау барысында бұларға қаржы тікелей әсер жасамайтығы анықталды, яғни мұнда білімді кадрлар мен басқарушылық және ұйымдастырушылық қызметтердің тиімді жолға қойылғандығы ең жоғары тиімділікке әкелетіні анықталды. Ал біздің әлеуметтік сфера ұйымдарында мұндай әлеуеттің бар жоғын бағалау қиынға соғатынын ескереміз. Соңынан қаржылық талдау барысында, сондай-ақ экономикалық-статистикалық

әдістемелер арқылы шығындар мен пайдалар тәуелділіктеріне зерттеу жүргізуге көңіл аудару қажеттігін ұсынамыз.

Біздің көз-қарасымыз бойынша, қаржылық талдау барысында әлеуметтік сфера ұйымдарын стратегиялық дамыту – маркетингтік қызметпен ғана толық жүргізілмейді, ал шығындардың дұрыс жүргізілу тиімділіктерін талдау бағытымен расталады деп ұсынамыз.

Әлеуметтік сфера ұйымдарын қаржылық талдау барысында олардың экономикалық стратегиясының тиімділігін анықтау үшін, алдымен оның тиімділігін бағалаушы жалпы қағидаларды туындатуымыз керек:

- экономикалық стратегияның тиімділігін және жалпы есептеуді қамтитын талдау қағидасының біріншісі – кешенділік бағалау.

- қажеттілігіне қарай, екінші қағиданы процесстік қағида деп атауға болады. Бұл қағида жиынтық қорытынды шығаруға әсер етіп жатырған қызмет процесіндегі қандайда бір себеп-салдар мәліметтердің тиімділігін арттыруға бағытталған талдауды жүргізуді қамтиды.

- келесі қағида, бағдарламалау қағидасы – компания тарапынан жүргізіліп жатырған бағдарламалардың әрқайсысының тиімділік аспектілерін зерттеу қағидасы болып танылады.

- келесі кәсіпорын стратегиясының тиімділігінің төртінші қағидасы компанияның қызмет өрісіндегі бөлімдердің байланыстарын мінездейтін есептеу қағидасы. Мұнда мысалы, маркетинг және тұтыну, бухгалтерия және қаржылық бөлімдердің байланыс қызметтерінің тиімділігін арттыру көзделеді.

- келесі, компания құрылымдарының тиімділігін бағалаушы қажетті қағида болып фирмаішілік ақпараттандыру жүйесін қолдану қағидасы. Бұл өз кезегінде компанияның бәсекеге қабілеттігін арттырушы қуатты потенциалды құрап, географиялық орын мен уақыт факторын үнемдеуші мәліметтерді жалпы қолдануға мүмкіндік беретін бірыңғай ақпараттық кеңістік енгізуге байланысты болады.

- бұлардан басқа, сондай-ақ стратегияның тиімділігін бағалаудың негіздерін көрсететін, қалаған стратегиялардың барлығында қолданылатын техникалық, технологиялық, қаржылық, маркетингтік және де басқа стратегиялық жоспарлау шегіндегі іс-шаралар қағидасы бар.

Сонымен қатар, жұмыс жүргізуші кәсіпорындар үшін стратегиялық жобаларды енгізу тиімділігін бағалауда келесі қағидаларды міндетті түрде ескеру керек:

- стратегиялық жобаны енгізуде толықтай кәсіпорынның техника-экономикалық және қаржылық көрсеткіштеріне әсер ету мүмкіндіктерін;

- енгізуге дайындалған стратегияға кәсіпорынның өзінің негізгі қорлар, материалдық запастар мен еңбек ресурстарын жұмсау мүмкіндіктерін айқындау және ескеру;

- жобаны қаржыландыру көздерінің бірі есебінде: кәсіпорын өзінің негізгі қорларының амортизациялық қоры мен өзінің пайдасын қолдану мүмкіндіктерін ескеру;

- салықтық төлемдер мен сәйкесінше жеңілдіктері бойынша, сондай-ақ несиені қайтару кестесі бойынша төлем жүргізулер тәртіп бойынша жоба бойынша емес, ал толық кәсіпорын бойынша жүргізілуі ескерілуі тиіс;

- жұмыс жүргізуші әлеуметтік сфера кәсіпорындағы стратегиялық жобаны тоқтату жағдайы, мұнда кәсіпорынның қаржылық көрсеткіштеріне қатерлер мен тиімділіктері толықтай сәйкестендірілуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың 2020 жылғы 1-қыркүйегіндегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауы;
2. Б.С. Мырзалиев, Ә.К. Отаров Нарық жағдайында жоспарлау және болжамдау механизмдерін жетілдіру. Оқу құралы. -Алматы, 2015. -140 бет.
3. Гусев Ю.В. Стратегия развития предприятий. -СПб.: Изд-во УЭФ,2019.
4. Петров А.Н. Стратегическое планирование развития предприятия: учебное пособие. -СПб.: Изд-во УЭФ,2013.
5. Дугалова Г.Н. Внутрифирменное планирование. Учебное пособие. –Алматы, 2018. -208с.

Иманбаев А.А., Карсакова Г.П., Шитенова А.Т., Бегалиев Б.Г.

Орталық Азия инновациялық университеті, Шымкент қ.

САЛЫҚ САЯСАТЫН ЖЕТІЛДІРУДЕ ЕЛІМІЗДІҢ КӘСІПКЕРЛІГІН ДАМУ ТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Еліміздегі бизнестің орталығы және отандық кәсіпкерлерге қалада мейлінше жайлы жағдай тудыру күн тәртібінен түспейтін мәселе, қазіргі таңда республика бойынша жүргізіліп отырған жекешелендірудің екінші легі бизнесті дамытуда үлкен рөл атқаратындығын жекіземіз. Бұдан басқа да ұсыныстар жетерлі. Олардың ішінде шағын және орта бизнестің айналымдық қаражатын қаржыландыру және валюталық қарыздарын қайта қаржыландыруды ұсыну жүргізіледі, Ұлттық банкке екінші деңгейлі банктерге бірыңғай мөлшерлеме бойынша қысқа мерзімді өтімділікті жүзеге асыру мүмкіндігін беруіміз керек, сонымен бірге, пайыздық мөлшерлемені субсидиялау, «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы бойынша бөлінетін бюджеттік қаражат көлемін арттыру қажеттілігі ұсынылады [1].

Ұлттық банк теңгенің еркін айырбас бағамы деңгейін сақтап, бағамның күрт ауытқуына жол бермей және долларсыздандыруды жалғастыра отырып, тиімді ақша-несие саясатын жүргізуді қамтамасыз етуіміз тиіс. Бүгінде банктердің өтімділік алуына шектеу жоқ. Ұлттық банк қазіргі жағдайда дұрыс саясат жүргізіп отыр деп санаймын. Қаржы ахуалына күн сайын мониторинг жасауды жүзеге асырып, Үкіметпен бірге жедел шаралар қабылдаған жөн.

«Нұрлы Жол» және индустрияландыру жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды орындау, агроөнеркәсіп кешеніндегі басымдығы бар жобаларды жүзеге асыру, шағын және орта бизнесті қолдау арқылы жұмыспен қамтуды және іскерлік белсенділікті қамтамасыз ете отырып, экономиканы одан әрі әртараптандыруға айрықша назар аудару қажет.

Тұрғын үй құрылысын жандандыру Саланың одан әрі дамуына қолдау жасау үшін «Нұрлы Жол» бағдарламасын 2022 жылы жүзеге асыруға жоспарланған қаражатты 2023 жылға ауыстыру есебінен 360 миллиард теңге бөлу жөнінде тапсырма берілді. Бұл жұмыстардың жауапкершілігі осы қызмет

жүргізілетін өңірдің әкімдеріне тікелей жүктелуі керек. Баспана құны әлеуметтік сипатта болуға тиіс. Бұл шаралар 2023 жылы қосымша 1,5 миллион шаршы метр тұрғын үйді пайдалануға беруге және ІЖӨ өсіміне үлес қосуға мүмкіндік беретін болады.[2]

Шағын және орта бизнесті, экономиканың базалық салаларын қолдау жеке компаниялардың басқаруына берілгенге дейін Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры салымшыларының қаражаттарының сақталуы мен табыстылығын қамтамасыз ету қажет, бос зейнетақы жинақтарын 2023 жылы 1 триллион 450 миллиард теңге сомасында бірқатар бағыттар бойынша инвестициялау қажет. Атап айтқанда, 500 миллиард теңге БЖЗҚ қаражатының әртараптылығын қамтамасыз ету және азаматтардың зейнетақы жинақтарының табыстылығын арттыру мақсатында сыртқы нарықтарда инвестициялау үшін шетел валютасына ауыстыруға бағытталады. Сондай-ақ, 600 миллиард теңге екінші деңгейлі банктер мен ұлттық холдингтердің шартталған облигацияларын қайтарымды негізде және зейнетақы активтерінің сақталуы мен табыстылығын арттыру үшін нарықтық пайыздық мөлшерлеме арқылы сатып алуға жұмсауға болады. Бұдан әрі аталған қаражат экономиканың маңызды секторларын ынталандыру үшін инвестициялануы керек. Негізі бағыттардың қатарында, біріншіден, шағын және орта бизнес қажеттіліктерін айналым қаражаты арқылы шарттық негізде қаржыландыру және қарыздарын қайта қаржыландыру мәселесі бар [3].

Халықтың іскерлік белсенділігіне және жұмыспен қамтылуына баса назар аудару әлеуметтік саясаттың басымдығы бар міндеті жұмыс орындарын сақтап, жаңа жұмыс орындарын ашу болып саналады. Жол картасындағыдай әлеуметтік инфрақұрылымды және Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық нысандарын жөндеу ісін, шағын несие беру ауқымын ұлғайтуды, жұмысшы жастар үшін жатақханалар салуды, сондай-ақ, жұмыс берушілердің жұмыс орындарын сақтау жөніндегі шығындарын субсидиялау ісін қамтиды. Бұл 60 мыңға жуық адамды жұмыспен қамтуға, соның ішінде мыңға жуық инфрақұрылымдық жобаны жүзеге асыру арқылы 18 мың жұмыс орнын ашуға мүмкіндік береді.

Елімізде кәсіпкерлікті қолдау бойынша көптеген іс-шаралар жүзгіліп отыр, бұл Мемлекет басшысының ұдайы назарында болып отырған осы саланы дамыту ел экономикасын тұрақтандыруға ең басты септігі болмақ. Осы орайда

мемлекетіміздегі көпшілік көңілінен шығып жүрген, кәсіпкерге көмек пен кеңес беретін, идеяға қолдау жасайтын «Атамекен» ұлттық кәсіпкерлер палатасының жұмыстарын сараптай келе, кәсіпкерлікті жетілдіру бойынша іс-шараларын жүргізіп келеді, алайда шағын және орта бизнесіміздің дамуы көзге көрінер емес.

Сондықтанда, қазіргі таңда біздің мақсатымыз көрсетілетін қызметтің сапасын барынша арттыру болып отыр. Жұмыстың тиімділігі мен сапасын үнемі қадағалап, саралап отыратын байланыс орталықтарының деректері бойынша кәсіпкерлерді қолдау және кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталықтарына көмекке жүгінген бизнес өкілдерінің 95 пайызы көрсетілген қызмет түріне көңілдері толмайды. Алдағы уақытта бұл бағыттағы жұмысты әлі де жетілдіре түссек дейміз. Нақты айтсақ, барлық үдерістерді жүйелеу, есеп жүйесін енгізу, адами факторларды азайтуды жоспарлап отырмыз. Яғни, біздің тұтынушымыз өзінің проблемаларын жүйелеп жатқанда, біз оған шешу жолдарын ұсынатын дайын кейсті ұсына қоюымыз керек. Негізгі іргелі шаралар біріздендірілуі тиіс. Қазір арнайы автоматтандырылған бағдарлама дайындалуда, онда тұрақты түрде, онлайн тәртіпте, біздің палатаның орталық аппаратында және өңірлік палатада кәсіпкердің өтініш берген уақыты, жұмыстың қалай жылжып жатқаны, жүзеге асыру мерзімінің созылып кетпеуі бақыланып отыратын болады. Бұл үшін Ұлттық палатада бизнесті дамытудың өңірлік картасы әзірленді. Аталған карта еліміздің кез келген өңіріндегі кәсіпкерліктің даму деңгейімен қатар инвестиция салуға болатын саланы да анықтауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың 2020 жылғы 1-қыркүйегіндегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауы;
2. Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына 14.12.2012 «Қазақстан 2050 стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауы;
3. Н.Ә.Назарбаевтың 20.05.2015 «100 нақты қадам» - Қазақстан Республикасының дамыған мемлекеттердің отыздығына кіру жөніндегі жоспары;
4. <http://egemen.kz/2019/02/11/23397>

Ekonomiczna teoria

Жалалова Н.М., Төлетай С.

№3 мектеп-лицей Тараз қаласы, Қазақстан

«ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКА» - ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУДЫҢ СЕРПІЛІСІ

Дүние жүзі халықтары өзінің қажеттіліктерін қамтамасыз ету мақсатында орасан зор энергия тұтынуда, соның салдарынан қазіргі таңда энергия тапшылығы байқалуда. Осы мәселенің алдын алу, энергия тапшылығын жою үшін балама энергия көздерін пайдалану өте маңызды. Балама энергия көздері бірінші кезекте, қазіргі уақытта сарқылуға ұшыраған (пайдалы қазбалар – мұнай, газ, көмір) ресурстарды үнемді тұтынуға және сарқылмайтын ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталған.

Қазіргі таңда пайдалы қазбалардың қорының азайуы, экологиялық мәселелердің ушығуы, дүниежүзілік энергия тапшылығы және халықтың экономикалық, әлеуметтік жағдайдың тұрақсыздығы үрдістері ұлғаю үстінде. Аталған мәселелердің алдын алу және болдырмаудың бірден-бір жолы ол «Жасыл экономика» және балама энергия көздерін айқындап, олардың қорларын тиімді пайдалану.

Осы экономиканы жүзеге асыру мақсатында заңнамаларымызға енгізілген өзгерістер жаңартылатын энергия көздерін пайдаланушы энергия өндіруші компанияларды қолдауға, экологиялық таза көлік құралдары өндірісін ынталандыруға, сонымен қатар, су ресурстарының бөлінісі арқылы қоршаған ортаның жай-күйін жақсартуға, қоршаған ортаны қорғау саласындағы проблемалы салаларды жетілдіруге және реттеуге бағытталған. Бұл, сәйкесінше, экономиканың түрлі салаларының дамуына оң әсерін тигізеді.

Біздің мемлекетіміз «жасыл» экономикаға ауысу саласындағы саясатты белсенді жүргізіп жатқанда, біз осы үдерістің бөлігі ретінде қазірден бастап «таза» болашақты құруға қадамдар жасай аламыз. Дегенмен біздің көпшілігіміз олардың үлесі ештеңе білдірмейді, бұл табиғатты қорғауға жатпайды деп санаймыз. Біздің әрқайсымыз қоршаған ортаны қорғау ісіне өз үлесін қоса аламыз. Және сенің үлесің теңіздегі тамшы болады деп ойлау қажет емес. Күн сайын біз әлемді тазартып, жақсартып аламыз.

Жасыл экономика – экономикалық ғылымда экономиканы табиғи ортаның тәуелді бір бөлігі ретінде сипаттайды. Сонымен бірге жасыл экономика халықтың жоғары тұрмыс деңгейі мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланумен сипатталатын экономика болып табылады.

«Жасыл экономиканың негізгі үш аксиомасы бар, атап айтатын болсақ:

-шектелулі кеңістікте ықпал ету аясын шексіз кеңейту мүмкін емес;

- шектеулі ресурстар жағдайында шексіз өсіп отырған қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкін емес;

- жер бетіндегі барлық нәрсе өзара байланысты.

Жасыл экономиканың артықшылықтары мыналар деп атай аламыз:

- бүкіл әлемде күн батареяларын қолдану мүмкіндіктері;

- газбен жұмыс жасайтын жолаушылар тасымалын ұйымдастырушы көліктерді енгізу;

- қайта өңдейтін зауыттар салуды арттыру;

- климаттың өзгеруі жағдайында қолданылатын асфальт бетондық технологияларды қолдану;

- қоршаған ортаға зиянсыз эко жеңіл көліктерді пайдалану мүмкіндігі;

- кәріз қалдықтарын қайта пайдалану қажеттілігі және т.б.

Жасыл экономиканың қағидалары:

- әділеттілік қағидасы (теңдік);
- адамгершілікті құрметтеу қағидасы (барлығы үшін өркендеу);
- сақтық қағидасы (ғаламшарға шекті жүктемені есепке алу);
- қатысу қағидасы (шешімдерді қабылдауда кеңінен қатысу);
- басқару қағидасы (есепке бағыныштылық);
- тұрақтылық қағидасы (экономикалық, әлеуметтік және экологиялық тұрақтылыққа қол жеткізу)

- тиімділік қағидасы (тұрақты өндіріс пен тұтыну)[1].

Жасыл экономика - бұл табиғи қорларды тиімді пайдалану есебінен қоғамның әл-ауқатын сақтауға бағытталады.

«Жасыл экономиканың сегменттері ретінде бола алады:

- энергияларды тудыру, іздестіру (мысалы күн, жел, гидро немесе теңіз, биоотын және т.б.);

- энергияны сақтау (отындық элементтер, батареяларды жақсарту);

- энергетикалық инфрақұрылым (басқару және өткізу);

- энергетикалық тиімділік (ғимаратты жарықтандыру, шыны және т.б.);

- тасымалдау (көлік құралдары, логистика, құрылым, отын);

- су және ағынды сулар (суды тазарту, ағынды суды тазарту, суды қорғау);

- ауа және қоршаған орта (тазарту, қауіпсіздік, ауаға шығарылуды бақылау, мониторинг);

- материалдар (нано, химия, био және т.б.);

- өндіріс/өнеркәсіп (жетілдірілген орау және қаптау, ақылды өндіріс);

- ауыл шаруашылығы (табиғи пестицидтер мен тыңайтқыштар, аква дақылдар, жер ресурстарын басқару);

- рециклинг & жолдары (қалдықтарды басқару). Рециклинг – бұл өнеркәсіптік өндіріске өнеркәсіп, құрылыс және тұрмыстық қалдықтардағы көптеген материалдарды қайтадан қайтара қолдану» [2].

«Ел алдында тұрған «жасыл экономикаға» көшу жөніндегі негізгі басым міндеттер:

- ресурстарды (су, жер, биологиялық және басқа) пайдалану мен оларды басқару тиімділігін көтеру;
- қолда бар инфрақұрылымды жаңғыртып, жаңаларын салу;
- қоршаған ортаға қысымды жұмсартудың рентабельдік жолы арқылы халықтың әл-ауқаты мен қоршаған ортаның сапасын көтеру;
- ұлттық қауіпсіздікті, соның ішінде су қауіпсіздігін көтеру болып табылады

Тұжырымдаманы іске асыру үш кезеңде жоспарланады:

-бірінші кезең: 2013–2020 жж. – қорларды пайдалануды оңтайландыру және табиғат пайдалану қызметінің тиімділігі арттыру, сондай-ақ, «жасыл» инфрақұрылымды құру;

-екінші кезең: 2020–2030 жж. – табиғи қорларды тиімді пайдалану, жоғары технологиялар базасында жаңартылатын энергетиканы енгізу;

-үшінші кезең: 2030–2050 жж. – олардың жаңартылуы жағдайында негізіне табиғи қорларды пайдалану қойылған, ұлттық экономиканың «үшінші өнеркәсіптік революция» қағидаттарына ауысуы.

«Жасыл» экономиканы дамытудың жеті негізгі бағыттары:

Бірінші бағыт — жаңартылатын энергия көздерін енгізу.

Екінші бағыт – тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығындағы энергия тиімділігі.

Үшінші бағыт – ауыл шаруашылығындағы органикалық егін шаруашылығы

Қазақстан мынадай бағыттар бойынша әрекет етуді жоспарлайды:

- жердің құнарлылығын басқару;
- суды тиімді пайдалану;
- өсімдіктер және жануарлар денсаулығын басқару;
- фермаларды механикаландыру.

Төртінші бағыт – қалдықтарды басқару жүйесін жетілдіру

Бесінші бағыт – су қорларын басқару жүйелерін жетілдіру

Алтыншы бағыт – «таза» көлікті дамыту

Жетінші бағыт – экожүйелерді сақтау және тиімді басқару

Осы бағыттағы қызмет басты түрде біздің елдің бірегей табиғат байлығын сақтауға бағытталған.

Қорыта келе, «жасыл» экономика — бұл табиғи қорларды тиімді пайдалану есебінен қоғамның әл-ауқатын сақтауға бағытталған, сондай-ақ соңғы пайдалану өнімдерін өндірістік циклге қайтаруды қамтамасыз ететін экономика. Жасыл экономиканың негізінде – таза немесе «жасыл» технологиялар жатыр.

Жалпы, осы экономиканы жүзеге асыру мақсатында заңнамаларымызға енгізілген өзгерістер жаңартылатын энергия көздерін пайдаланушы энергия

өндіруші компанияларды қолдауға, экологиялық таза көлік құралдары өндірісін ынталандыруға, сонымен қатар, су ресурстарының бөлінісі арқылы қоршаған ортаның жай-күйін жақсартуға, қоршаған ортаны қорғау саласындағы проблемалы салаларды жетілдіруге және реттеуге бағытталған. Бұл, сәйкесінше, экономиканың түрлі салаларының дамуына оң әсерін тигізеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Б.Абаған. «Жасыл экономика жолында» \\Егемен Қазақстан № 39 (28263) 6- қазан 2016 – 6 б

2.http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2014-zhylgy-17-kantar

Rozporządzenie stan gospodarki

Ким Ю. Ю., д.э.н., профессор Сихимбаева Д.Р.

Karaganda Economical University, Kazakhstan

ego-uk@mail.ru, sdinara2007@yandex.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В СИСТЕМЕ ГОСУПРАВЛЕНИЯ РК

Аннотация

Актуальность исследования. Система управления персоналом на уровне госуправления требует дальнейшего развития, что связано с цифровизацией экономики, ее глобализацией и трансформацией. Поэтому предъявляются новые требования к оценке персонала, включая такие важные задачи, как профессиональный подбор персонала, планирование обучения, отбор и формирование кадрового резерва для замещения отдельных должностных позиций, принятие управленческих решений, ротации персонала, разработка планов индивидуального развития специалистов с учетом сильнейших сторон и сфер. Новая процедура (технология) оценки персонала, удовлетворяющая большинству перечисленных выше задач и есть ассесмент-центр, как один из диагностических методик оценки и подбора кандидатов на вакантную должность с составлением программ развития профессиональных навыков и деловых качеств.

Целью исследования является анализ внедрения технологии Ассесмент-Центра в практике государственного управления, необходимой для оценки работы госслужащих на той или иной занимаемой должности.

Ключевые слова: управление персоналом, квалификационные требования, госуправление, госслужащий, компетенции, ассесмент-центр.

Введение

В современных условиях стремительного развития и распространения инновационных технологий, а также требованиям к информационным системам существует значительная сложность к профессиональным навыкам и знаниям, квалификации специалистов. В то же время, необходима роль в сотрудничестве с человеческими ресурсами, которая приобретается через оценку способностей (компетенций) на всех этапах кадровой деятельности.

Система комплексной оценки персонала дает уникальную возможность не только для получения необходимой информации о социально-психологических личностных особенностях персонала, определить, насколько тот или иной сотрудник соответствует занимаемой должности, но также позволяет оценить потенциал сотрудников, уже включенных в профессиональную деятельность.

Оценка персонала методом ассесмент-центра получила широкое распространение в различных сферах, в том числе в системе госуправления, позволяя предсказать будущую успешность кандидата, определить, кто из имеющихся сотрудников лучше других справится с новыми задачами в будущем.

Основная часть

Ассесмент направлен на три главные вещи:

- проверку ваших профессиональных и личностных компетенций;
- выявление основных моделей поведения и способов взаимодействия с другими людьми;
- определение ваших мотивационных факторов, ценностей и взглядов.

Чтобы получить максимальную пользу от проведения ассесмент-центра, необходимо еще до его запуска выбрать конкретную цель мероприятия:

- если компания нуждается в новых управленцах, то вся программа должна быть заточена на поиск именно этих качеств в специалистах;

- если необходимо оценить профессиональный уровень специалистов для проведения кадровых ротаций, то и задачи ассесмента будут направлены на поиск наименее сильных сотрудников.

Актуальность внедрения и эффективность технологии Ассесмент-Центра оценки в практике государственного управления обуславливается следующими факторами (Рисунок 1).

Рисунок 1 - Внедрение и эффективность технологии Ассесмент-Центра в системе госуправления

Примечание – Составлен автором

Технология Ассесмент-Центра в системе госуправления основывается на определенных блоках компетенций, с помощью которых возможно осуществление проектирование, прогнозирование управленческого потенциала (Рисунок 2).

Рисунок 2 – Блок компетенций, необходимых в системе госуправления
Примечание – Составлен автором

В процессе исследования автором на основе социологического опроса, было выявлено, что система оценки работы госслужащих на той или иной занимаемой должности в системе госуправления не совсем корректна (Рисунок 3).

Результаты анкетирования показали, что существует недостаточная правовая организованность пространства, а также имеются определенные неудовлетворительные условия жизни госслужащих. Не секрет, что невысокий уровень заработной платы является одним из факторов возникновения коррупции среди госслужащих. Поэтому улучшение структуры и функционирования системы государственного управления оказывает непосредственное влияние на организацию и правовой статус государственных служащих.

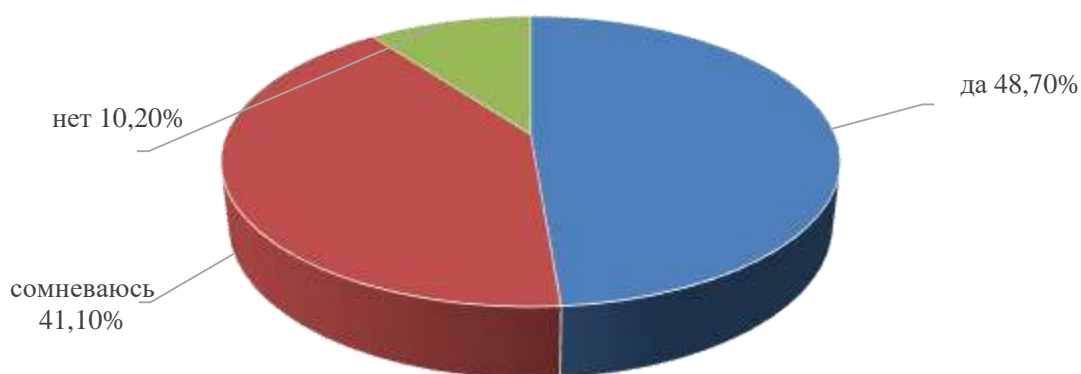

Рисунок 3 - Корректна ли система оценки работы госслужащих на той или иной занимаемой должности в системе госуправления, %

Примечание – Составлен автором на основе анкетирования

Поиск оптимальной организационной структуры государственного управления - это поиск современной и эффективной модели предоставления государственных услуг, а совершенствование механизмов ("технологий") государственного управления предъявляет соответственно более высокие требования к качеству государственных служащих и предоставления государственных услуг.

Одной из проблем государственной службы остается недостаточный уровень профессиональной культуры в органах исполнительной власти, который свидетельствует о недостатке специалистов в госорганах, поэтому для привлечения таких людей, обладающих необходимыми компетенциями, необходимо расширять элементы «позиционной» модели, но с сохранением

принципов меритократии, акцентируя внимание на профессиональных и личностных компетенций госслужащих (Рисунок 4).

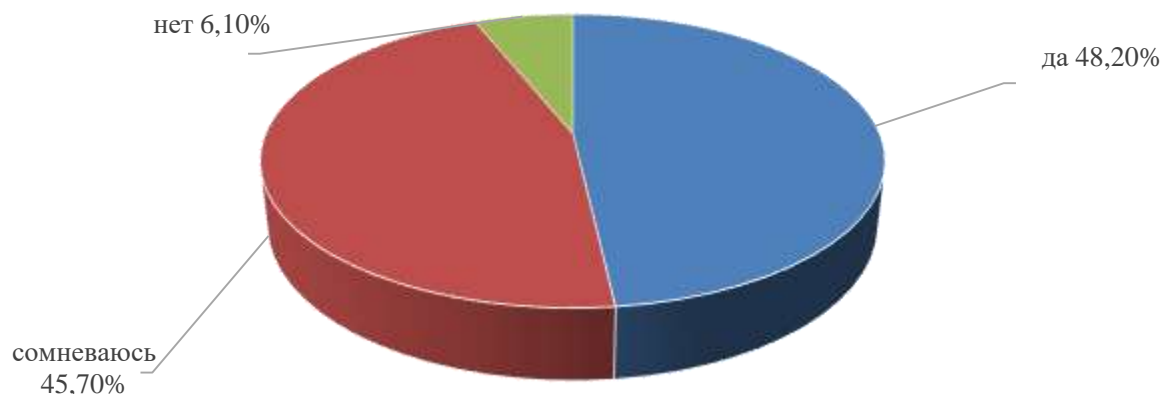

Рисунок 4 - Уровень профессиональной культуры в органах исполнительной власти госслужащих, %

Примечание – Составлен автором на основе анкетирования

Одним из приоритетов закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственной службы» является усиление принципа меритократии при отборе и продвижении кадров. Соблюдение принципа меритократии направлено на обеспечение отбора наиболее достойных кадров, их профессионального и карьерного продвижения на основе признания личных заслуг. Внедрение данного принципа означает обеспечение уверенности государственных служащих в объективной оценке их труда и заслуг на государственной службе, а также обеспечение доверия населения к государственному аппарату (Рисунок 5).

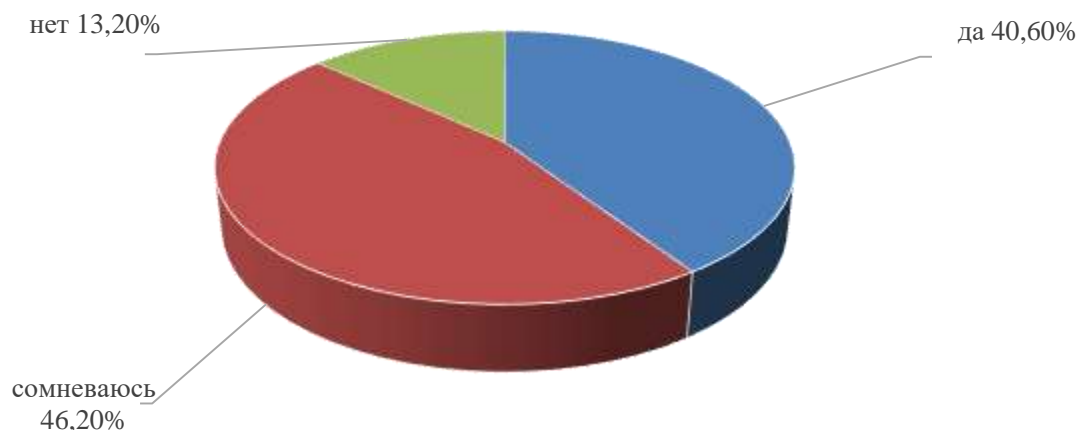

Рисунок 5 - Соблюдение принципа меритократии в системе государственного управления, %

Примечание – Составлен автором на основе анкетирования

Согласно результатам анкетирования, у госслужащих существуют определенные сомнения в соблюдении принципа меритократии в системе государственного управления, что свидетельствует об определенных проблемах обеспечения прозрачности и эффективности системы кадрового роста в системе государственного управления на основе принципа меритократии, карьерного продвижения лучших сотрудников.

Без постоянного развития и совершенствования управления человеческими ресурсами экономические и социальные реформы не могут быть успешными. Повысить эффективность кадровой работы в государственных органах и уровень профессионализма служащих возможно за счет:

- создания конкурентной среды с привлечением современных технологий и высокой инновационности управления;
- обеспечения тесной двусторонней связи с гражданским обществом, предполагающую глубокую включенность органов государственной власти и широких масс граждан в формирование нормативных актов, регламентирующих деятельность госслужбы.

На основе результатов исследования можно предположить, что государственная служба считается казахстанцами достаточно стабильным и

привлекательным для работы институтом. Однако, существуют проблемы, одной из которых является нехватка компетентных кадров (Рисунок 6) [1].

Рисунок 6 - Актуальные проблемы современной системы государственной службы Казахстана

Примечание – Составлен на основе источника: Совершенствование менеджмента государственных органов. /Под научным руководством Исеновой Г.К., Казахстан, Нур-Султан, 2020, 161. <https://www.astanacivilservicehub.org/>

Несмотря на статус и роль Службы управления персоналом, которые определены законодательно, большинство респондентов исследования отмечают, что для выполнения стратегических задач госслужбы необходимо, прежде всего, укомплектовать кадровую службу более опытными профессионалами и обеспечить системность в повышении квалификации действующих специалистов, мотивируя:

- определенным уровнем заработной платы, вознаграждением, то есть справедливая система оплаты труда и компетенций;
- развитие карьеры (справедливость назначений);
- обучение и развитие персонала;

- оценка эффективности деятельности [2].

В связи с полученными результатами, автор находит подтверждение внедрение технологии Ассесмент-Центра оценки в практике государственного управления. Для эффективной реализации данной практики необходимо:

- проведение тщательного подбора кандидатов, действующих госслужащих;
- изучение структуры подготовки и проведения мероприятий центра оценки;
- детальное планирование тайминга ассесмент-центра и проведение его в полном объеме с соблюдением всех процедур;
- эффективное формирование группы участников с учетом должностей равного уровня;
- заблаговременное предоставление участникам ответов на возникающие вопросы для снижения уровня негативных ожиданий и стресса;
- обеспечение обязательной обратной связи и помощи участникам в формировании индивидуальных планов развития;
- своевременное планирование обучения сотрудников с учетом выявленных зон развития по компетенциям.

Применение современных оценочных технологий мотивирует госслужащих на положительные изменения в профессиональной деятельности, на совершенствование личностных качеств, развитие профессиональных навыков и формирование соответствующей корпоративной культуры. Использование практики ассесмент-центра при оценке государственных гражданских служащих доказывает, что внедрение новейших систем работы с персоналом, показавших свою эффективность в бизнесе, после их тщательной адаптации к особенностям государственной службы позволит сформировать принципиально иной подход к развитию компетенций сотрудников [3]. Это, в свою очередь, будет способствовать достижению поставленных целей и позитивно отразится на эффективности государственной службы в целом.

Заключение

Изменения в системе государственной службы направлены на кардинальное повышение профессионализма государственного аппарата, обеспечение совершенствования механизмов работы «Слышащего государства», прозрачности и подотчетности госорганов, усиления общественного контроля и расширения гражданского участия [4]. Поэтому внедрение ассесмент-центра является одним из инструментов совершенствования системы оценки персонала госслужащих. Это сложный, но стратегически важный процесс, позволяющий понять, каким человеческим ресурсом обладает рассматриваемая структура, чтобы прогнозировать и планировать будущее организации в целом и каждого сотрудника в частности.

Основная характеристика этого инструмента — множественность оценки, ведь каждого участника рассматривает несколько экспертов. Из проведенного анализа можно выделить преимущества ассесмент-центра:

- объективная оценка личностного потенциала сотрудников, его сильных и слабых сторон;
- объективность процедур, измеряющих всех участников по определенным качествам или способностям с использованием единого стандарта;
- возможность выяснить индивидуальную мотивацию (потребности, ожидания, цели, интересы);
- формирование кадрового резерва из сотрудников с высоким управленческим потенциалом;
- предоставление участникам равных возможностей для демонстрации своего потенциала.

Список литературы

1 Совершенствование менеджмента государственных органов. /Под научным руководством Исеновой Г.К., Казахстан, Нур-Султан, 2020, 161. <https://www.astanacivilservicehub.org/>

2 Кульжамбекова А.Е. Система кадровой работы в государственных органах Республики Казахстан / А. Е. Кульжамбекова, Г. К. Сулейменова. - Астана : Акад. гос. упр. при Президенте РК, 2014. - 209 с. - ISBN 978-608- 287-121-0 : 500.00. - URL: <https://aibs.apa.kz/MegaPro/Web/SearchResult/ToPage/1>

3 Жильцов В.И. "Оценка эффективности в системе государственной службы". -М.: Проспект, 2018). - 96 с.

4 Совершенствование системы оценки эффективности деятельности административных госслужащих и госорганов. – Под научным руководством Зейнельгабина А.Б., Джунусбековой Г.А., Казахстан, Нур-Султан, 2020. 215 с. // Электронный ресурс: <https://repository.apa.kz/handle/123456789/421>- Текст электронный.

Zewnętrzna działalność gospodarcza

Залесский Борис Леонидович

Белорусский государственный университет

НА УРОВЕНЬ ВСЕОБЪЕМЛЮЩЕГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА

В марте 2023 года в белорусской столице побывал министр иностранных дел и международной торговли Республики Зимбабве Ф. Шава. В рамках официального визита он заявил, что зимбабвийская сторона заинтересована в выявлении дополнительных возможностей экономического сотрудничества с Беларусью. Что касается официального Минска, то он «хочет вывести отношения с Зимбабве на уровень всеобъемлющего стратегического партнерства» [1]. По итогам переговоров в Министерстве иностранных дел Республики Беларусь стороны приняли совместное заявление и рассмотрели реализацию договоренностей в торгово-экономической сфере, в частности, ход выполнения контрактов на поставку в Зимбабве сельскохозяйственной и пожарной техники, строительство и модернизацию зернохранилищ, а также обсудили сотрудничество в сферах промышленности, сельского хозяйства, энергетики, добычи полезных ископаемых, легкой промышленности. В частности, Беларусь продолжит вносить свой весомый вклад в достижение правительством Зимбабве целей долгосрочной стратегии развития этой южноафриканской страны «Видение 2030».

Кроме того, стороны продолжили работу по расширению договорно-правовой базы белорусско-зимбабвийских двусторонних отношений, которая уже насчитывает более двадцати соглашений межправительственного и межведомственного характера. А в марте 2023 года этот перечень документов пополнился Меморандумом о взаимопонимании между Национальным центром маркетинга и конъюнктуры цен Республики Беларусь и Национальной

организацией по содействию и развитию торговли Зимбабве “Зим Трейд”, который «станет дополнительным стимулом и подспорьем для активизации взаимодействия деловых кругов, предприятий и субъектов хозяйствования двух стран» [2]. И в ближайшее время стороны намерены провести первое заседание Совместной постоянной комиссии по сотрудничеству.

Напомним, что развитие экономического сотрудничества является наиболее значимым направлением отношений двух стран. В частности, «в 2022 году Беларусь и Зимбабве наторговали более чем на \$39 млн, это почти на 57% больше уровня 2021 года. При этом белорусский экспорт составил практически \$30 млн. Беларусь поставляла в Зимбабве тракторы и седельные тягачи, машины и механизмы для уборки и обмолота сельскохозяйственных культур, части и принадлежности для автомобилей и тракторов» [3]. А в конце января 2023 года после государственного визита белорусской делегации в Хараре правительства двух стран утвердили дорожную карту по реализации достигнутых договоренностей. «Документ включает 65 мероприятий в различных сферах: политико-дипломатической, торгово-экономической, сельскохозяйственной, военно-технической, здравоохранении и медицинской науке, инвестициях, энергетике, поставках и обслуживании техники. Кроме того, Беларусь продолжит участвовать в программе по модернизации и механизации сельского хозяйства Зимбабве» [4].

Если говорить более конкретно о развитии сотрудничества между двумя странами в различных отраслях, то, например, с 2020 года белорусская сторона начала поставки техники в рамках программы механизации сельского хозяйства этой южноафриканской страны. «Здесь уже создано предприятие, которое не только продает, но и обслуживает технику» [5, с. 29]. Организованы поставки запасных частей, обучение местных фермеров вождению и обслуживанию этих машин. Так как президент Зимбабве объявил третью фазу выполнения программы по механизации фермерских хозяйств, то белорусские специалисты

«примут непосредственное участие в строительстве новых и модернизации существующих комплексов хранения зерна» [6].

Еще один пример. В июне-июле 2023 года в Беларусь придут первые поставки зимбабвийского хлопкового волокна. Партнеры из Южной Африки готовы сотрудничать и по другим вопросам. Например, «в Зимбабве действует школьная программа и около 2 млн школьников одеваются в деловом стиле. В Зимбабве импортируются ткани только из Китая, поэтому мы [белорусские специалисты] продемонстрировали представителю Зимбабве ряд образцов из поливискозной ткани и ткани с содержанием шерсти 20-30%» [7]. Беларусь также приступила к исполнению контракта на поставку пожарных машин в Хараре. И эта задача будет выполнена в установленный срок.

Еще одна интересная идея в сотрудничестве между двумя странами, которая вполне может осуществиться в недалеком будущем, заключается в том, что «Зимбабве может стать крупным хабом в Южной Африке по торговле белорусской продукцией» [8]. Для этого может быть реализована белорусско-зимбабвийская инициатива с участием еще одного государства в Юго-Восточной Африке – Мозамбика. Это – страна, которая омывается Индийским океаном. «Наиболее перспективным направлением белорусского экспорта на рынки Мозамбика могла бы стать механизация сельскохозяйственного комплекса данной страны с последующим сервисным обслуживанием белорусской техники» [9]. Опорными точками на пути диверсификации белорусского экспорта в Мозамбик может быть также внедрение наукоемких технологий, электрификация и совершенствование железнодорожных путей сообщения, создание необходимой логистической инфраструктуры, продвижение возобновляемых источников энергии. С учетом высокой потребности в лекарствах в стране сохраняются ниши для продвижения фармацевтической продукции. Словом, рынок стран Юга Африки является весьма перспективным для белорусского экспорта и может еще более нарастить активность по различным направлениям.

Литература

1. Беларусь хочет вывести отношения с Зимбабве на уровень всеобъемлющего стратегического партнерства [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/politics/view/belarus-hochet-vyvesti-otnosheniya-s-zimbabve-na-uroven-vseobjemljuschego-strategicheskogo-partnerstva-557622-2023>
2. Стенограмма подхода к прессе Министра иностранных дел Беларуси С. Алейника по итогам переговоров с главой МИД Зимбабве (27 марта 2023 г., г. Минск) [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: https://www.mfa.gov.by/press/news_mfa/fd375850144e9b08.html
3. Встреча министров иностранных дел Беларуси и Зимбабве прошла в Минске [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/politics/view/vstrecha-ministrov-inostrannyh-del-belarusi-i-zimbabve-prohodit-v-minske-557558-2023/>
4. Фредерик Шава: Зимбабве много достигло в плане продовольственной безопасности благодаря Беларуси [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/frederik-shava-zimbabve-mnogogo-dostiglo-v-plane-prodovolstvennoj-bezopasnosti-blagodarja-belarusi-557640-2023/>
5. Залесский, Б. Стратегия экспортного роста. Возможности и вызовы открытой экономики в современных условиях / Б. Залесский. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2023. – 76 с.
6. Пархомчик: все договоренности с Зимбабве будут выполнены в установленный срок [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/parhomchik-vse-dogovorennosti-s-zimbabve-budut-vypolneny-v-ustanovlennyj-srok-557834-2023/>
7. Первые поставки в Беларусь зимбабвийского хлопка ожидаются в июне-июле 2023 года [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/pervye-postavki-v-belarus-zimbabvijskogo-hlopka-ozhidajutsja-v-ijune-ijule-2023-goda-557867-2023/>
8. Фредерик Шава: Зимбабве может стать крупным хабом по поставке белорусской техники в Южной Африке [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/frederik-shava-zimbabve-mozhet-stat-krupnym-habom-po-postavke-belorusskoj-tehniki-v-juzhnoj-afrike-557809-2023/>
9. Мозамбик [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://export.by/mozambique>

Залесский Борис Леонидович

Белорусский государственный университет

С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВЫСТАВОЧНОЙ СПЕЦИФИКИ

В 2022 году на 9-м заседании совместной межправительственной комиссии по двустороннему сотрудничеству между Беларусью и Узбекистаном отмечалось, что общими усилиями в ближайшее время стороны должны достичь кратного увеличения объемов взаимной торговли. При этом была подчеркнута «важность продолжения системной работы для новых перспективных совместных инициатив» [1, с. 3], в том числе по развитию белорусского экспорта на узбекском рынке с использованием выставочной специфики. В 2023 году таких проектов будет несколько.

В марте текущего года в Ташкенте уже состоялась 22-я международная выставка “Продукты питания, ингредиенты и технологии производства – UzFood”, на которой Беларусь представила масштабную экспозицию – The Taste of Nature – с участием более 20 производителей пищевой продукции. Концерн “Белгоспищепром” презентовал продукцию кондитерских фабрик “Коммунарка”, “Спартак” и “Красный пищевик”, которые ознакомили гостей белорусского павильона с лучшей продукцией и новинками производства – с новыми видами кондитерских изделий, шоколада и шоколадных конфет, вафель, печенья, жевательного и желейного мармелада. На выставке также были широко представлены мясоперерабатывающие предприятия и производители молочной продукции, входящие в состав холдинга “Гродномясомолпром” и концерна “Брестмясомолпром”. Это – Брестский, Пинский, Слонимский, Волковысский, Гродненский и Ошмянский мясокомбинаты, которые предлагали высококачественную говядину в различном исполнении, колбасные изделия, мясные полуфабрикаты. В частности, новинки производства продемонстрировал

Гродненский мясокомбинат, который привез в Узбекистан колбасы сырокопченые "Восточная" и "Кавказская", варено-копченую салями "Фаворит" с оливками, а также с сыром. Молочный сегмент был представлен Кобринским маслодельно-сыродельным заводом, Минским маргариновым заводом, Лунинецким молочным заводом, Лидским молочно-консервным комбинатом, компаниями "Молочный мир", "Молочный гостинец" и Минским молочным заводом №1. «Белорусские производители демонстрируют широкий ассортимент цельномолочных продуктов – молоко, сливки, кефир, сыры, творог, крема, йогурты» [2]. На выставке можно было увидеть и масложировую продукцию, и рапсовое масло. Хлебобулочные изделия представлены ОАО "Берестейский пекарь", а компания "Беллакт" показала продукты для детского питания. Кроме того, была продемонстрирована продукция таких предприятий, как ОАО "Малоритский консервноовощесушильный комбинат" и ОАО "Лидские пищевые концентраты".

В рамках выставки состоялся узбекско-белорусский бизнес-форум, в котором приняли участие более 50 руководителей и представителей деловых кругов двух стран и где был презентован экспортный потенциал Брестской и Гродненской областей. Что касается конкретных итогов выставки, то «Гродненский мясокомбинат заключил контракт на поставку мясной продукции на сумму \$500 тыс., а Минский маргариновый завод – на поставку своей продукции на 10 млн российских рублей. Минский молочный завод №1 в ходе выставки провел переговоры по увеличению объемов продаж уже ключевым своим партнерам в Узбекистане, в частности, по поставкам сливочного масла и сухого обезжиренного молока, а также заключил контракт на поставку молочной продукции» [3]. Компания "Беллакт" обсудила возможности наращивания объемов продаж продукции, увеличения поставок сухого детского питания и договорилась о поставках в эту страну Центральной Азии творожных десертов и сухого молока, в том числе безлактозного, а ОАО "Молочный мир" заключило

соглашение на поставку почти двух с половиною тысяч тонн сухой сыворотки и более тысячи тонн сухого молока.

К числу белорусских предприятий, которые активно заинтересованы в продвижении своей экспортной продукции на узбекском рынке, является также холдинг “Бобруйскагромаш”. В марте 2023 года в рамках международной выставки “Сельское хозяйство – AgroWorld Uzbekistan-2023” специалисты белорусского предприятия провели переговоры с ключевыми узбекскими партнерами – Metal processing, Planeta Servis и МСНЈ Вухоро Agro Technika Garant, «с которыми согласованы дальнейшие объемы поставок техники, а также техническое исполнение машин для адаптации их под требования узбекского рынка. Кроме того, в ходе переговоров представитель холдинга ознакомил партнеров с новинками техники "Бобруйскагромаш": культиватором хлопковым, сеялками и прицепами большой грузоподъемности» [4]. Партнеры из Узбекистана подтвердили свою заинтересованность в ежегодных поставках сельскохозяйственной техники из Бобруйска. Для справки заметим: с 2022 года на узбекских полях уже работают машины для внесения твердых органических удобрений и роторные косилки-измельчители.

В апреле 2023 года в Ташкенте состоится международная промышленная выставка “Иннопром. Центральная Азия”, которая охватывает шесть тематических разделов: машиностроение, металлургия и материалы, решения для энергетики, технологии химической промышленности, информационные и телекоммуникационные технологии и развитие инфраструктуры. На выставке будет представлена обширная белорусская экспозиция Made in Belarus, которая представит лучшие промышленные разработки и инновационное оборудование флагманов машиностроительной отрасли Республики Беларусь. «Свою заинтересованность в участии уже выразили 7 крупнейших предприятий: Белорусский металлургический завод, БЕЛАЗ, Минский тракторный завод, БАТЭ, Научно-технологический парк БНТУ "Политехник", "Гомсельмаш",

"СтанкоГомель"» [5]. Словом, рынок Узбекистана является важным направлением развития белорусского экспорта в Центральной Азии.

Литература

1. Залесский, Б.Л. Важно продолжать системную работу для новых проектов / Б.Л. Залесский // Materials of the XVIII International scientific and practical conference “Proceedings of academic science – 2022”, August 30 – September 7, 2022: Sheffield. Science and education LTD. – С. 3–6.

2. Беларусь представила экспозицию на выставке пищевой промышленности в Ташкенте [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/society/view/belarus-predstavila-ekspozitsiju-na-vystavke-pischevoj-promyshlennosti-v-tashkente-557927-2023/>

3. Белорусские предприятия намерены нарастить поставки в Узбекистан [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/beloruskie-predpriyatija-namereny-narastit-postavki-v-uzbekistan-559267-2023/>

4. Узбекистан заинтересован в поставках сельскохозяйственной техники “Бобруйскагромаша” [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/uzbekistan-zainteresovan-v-postavkah-selskohozjajstvennoj-tehniki-bobrujskagromasha-556555-2023/>

5. Беларусь представит экспозицию на выставке “Иннопром. Центральная Азия” в Ташкенте [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/belarus-predstavit-ekspozitsiju-na-vystavke-innoprom-tsentralnaja-azija-v-tashkente-557617-2023/>

Finansowe stosunki

Князов А.Г., Жорабаева Ж.К.

*Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
Высшая Школа Экономики и Бизнеса, кафедра «Финансы и учет»*

ИННОВАЦИОННЫЕ МОДЕЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К СТРЕСС-ТЕСТИРОВАНИЮ СТРАХОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье рассмотрены стресс-тестинг, который является методом моделирования, и используется для проверки устойчивости финансовых организаций к отрицательным финансовым шокам. Данный метод используется в финансовой сфере, чтобы оценить потери от переоценки инвестиционных портфелей и в распределении капитала. Используется и для оценки внутренних процессов и средств контроля самими организациями. В современном мире наблюдается тенденция требования регуляторами от финансовых организаций проведения данного мероприятия, для оценки соответствия качеств капитальных вложений и активов к международным требованиям.

Ключевые слова: стресс-тест, страховая организация, модельный подход.

По данным агентства по регулированию и развитию финансового рынка на страховом рынке Казахстана существует 27 страховых организаций, 9 из которых по страхованию жизни [1]. Главным итогом прошедшего года является восстановление даже превышение докризисных показателей. Это считается важным фактором для оценки состояния экономики Казахстана и для страховых организаций. Казахстан зарекомендовал себя как крупный игрок в мировой

индустрии перестрахования. Казахстанские страховые компании в настоящее время являются полноправными экспортерами финансовых услуг с валютными доходами. Если в докризисном 2019 году страховые премии нерезидентов по входящему перестрахованию составляли около 30 млрд тенге, то в 2021 году было получено примерно 70 млрд тенге. Более того, хотя ранее около 100% этих премий приходилось на одну страховую компанию - АО "Страховая компания Евразия", – после кризиса другие страховые компании начали диверсифицировать свою деятельность и искать возможности для развития за пределами нашей страны. Соединенные Штаты, Европейский Союз, Соединенное Королевство и Индия являются основными странами, которые страхуют риски в Казахстане [2].

Наблюдается постоянный рост спроса на перестраховочные мощности Казахстанских страховых компаний в Российской Федерации, Китайской Народной Республике, Республике Кыргызстан и Узбекистане. Из аэрокосмической индустрии Airbus и Boeing, техногиганты Apple и Microsoft, Samsung и Dow Chemical и многие другие известные бренды входят в число клиентов отечественных предприятий [3].

Источник: АРРФР

Рисунок 1 - Динамика совокупных активов страховой отрасли

Активы страховых компаний на 1 января 2022 года составили 1 828 612 млн тенге (к сравнению 1 486 344 млн. тенге на начало 2021 года), что на 23,0% больше, чем аналогичный период прошлого года [1].

На долю ценных бумаг приходится наибольшая доля (72,1 процента от общего объема активов) в структуре активов с общей стоимостью 1 318,603 млн тенге (по сравнению с 1 032 229 млн тенге на начало 2021 года, рост 27,7%) [9].

Депозиты в банках второго уровня составляют 165 943 млн тенге, или 9,1% от общего объема активов (по сравнению с 189 603 млн тенге или 12,8% от общего объема активов на начало 2021 года), снижение на 12,5% [2].

Активы по перестрахованию составляют 70 742 млн тенге, или 3,9% от общего объема активов (на начало 2021 года – 66 627 млн тенге, или 4,5% от общего объема активов), рост 6,2% [9].

Обязательства страховых (перестраховочных) организаций на начало года составили 1 087 152 млн тенге (820 912 млн тенге на начало 2021 года), рост 32,4% [9].

Страховые резервы в размере 892 354 млн тенге (на начало 2021 года – 685 982 млн тенге) занимают наибольшую долю (82,1 процента от общего объема обязательств), рост 30,1% [2].

Согласно Постановлению [3] Правления Национального Банка Республики Казахстан от 26 декабря 2016 года №304 «Об установлении нормативных значений и методик расчетов пруденциальных нормативов страховой (перестраховочной) организации и страховой группы и иных обязательных к соблюдению норм и лимитов, требований к приобретаемым страховыми (перестраховочными) организациями, дочерними организациями страховых (перестраховочных) организаций или страховых холдингов акциям (долям участия в уставном капитале) юридических лиц, перечня облигаций международных финансовых организаций, приобретаемых страховыми холдингами, минимального требуемого рейтинга для облигаций,

приобретаемых страховыми холдингами, и перечня рейтинговых агентств, а также перечня финансовых инструментов (за исключением акций и долей участия в уставном капитале), приобретаемых страховыми (перестраховочными) организациями» (далее Постановление) страховые компании соблюдают в обязательном порядке следующие пруденциальные нормативы и иные нормы:

- минимальный размер уставного капитала
- норматив достаточности маржи платежеспособности
- норматив достаточности высоколиквидных активов
- нормативы диверсификации активов
- размеры собственного удержания
- резерв непредвиденных рисков
- стабилизационный резерв

Минимальный размер уставного капитала определяется Законом «О страховой деятельности».

Таблица 1 Стресс-тестинг по ценовому риску

Стресс-тестинг по ценовому риску АО «Страховщик» по состоянию на "01" января 2022г.							
Категория актива	Текущая стоимость финансового инструмента	Сценарий снижения текущей стоимости финансового инструмента					Убыток по выбранному сценарию
		0%-5%	5%-10%	10%-20%	20%-30%	более 30%	
Сектор 1	4 340 274	3,89%					168 971
Сектор 2	1 383 938	2,15%					29 765
Сектор 3	787 762	4,86%					38 268
Сектор 4	894 887	2,33%					20 867
Сектор 5	88 486	3,12%					2 761

Сектор 6	88 799	1,86%					1 650
Сектор 7	34 366	3,61%					1 240
Сектор 8	25 768	2,57%					663
Сектор 9	48 336	3,45%					1 666
<i>Итого убыток:</i>							265 850
<i>Норматив достаточности маржи платежеспособности после стресс-тестинга</i>							2,58

Примечание: Источник[1]

Норматив достаточности маржи платежеспособности (НДМП) рассчитывается как отношение фактической маржи платежеспособности (ФМП) и минимального размера маржи платежеспособности [3].

Минимальная маржа платежеспособности рассчитывается двумя методами («метод премий», «метод выплат»), и сравнивается с установленным минимальным размером гарантийного фонда [3]. Берется для расчета максимальная.

Используя сценарии по заполнению Формы Правил согласно результатам опроса, проведем стресс-тест [4] по нашей выбранной компании. Постараемся выбрать самый «удобный» сценарий для сотрудника, не желающего что-то изменить.

Таблица 1 – Стресс-тест по ценовому риску

Для этого мы использовали стоимость под риском с 95% доверительным уровнем, глубиной 1 год. Снижали стоимость инструментов на соответствующую величину VaR. Как мы видим, норматив достаточности не нарушается. Убытки слишком маленькие.

Далее проводим стресс-тест по процентному риску (таблица 2).

Таблица 2 – Стресс-тест по процентному риску

Стресс-тестинг по процентному риску АО «Страховщик» по состоянию на "01" января 2022г.						
Срок до погашения долговой ценной бумаги	Текущая Ошибка! финансового инструмента	Сценарий снижения процентной ставки купонного вознаграждения				Убыток по выбранному сценарию (в тыс. тенге)
		0%-2%	2%-4%	4%-6%	более 6%	
менее 6 месяцев						
6-12 месяцев						
12-18 месяцев						
18-24 месяцев						
Облигация 1	6 248				8,73%	611
Облигация 2	24 407				6,40%	1 600
более 24 месяцев						
Облигация 3	725 347				7,53%	60 240
<i>Итого убыток</i>						62 451
<i>Норматив достаточности маржи платежеспособности после стресс-тестинга</i>						2,68

Примечание: Источник[1]

Если в портфеле компании отсутствуют долговые ценные бумаги с плавающей ставкой данная форма не заполняется. Как мы знаем, процентному риску подвержены и долговые ценные бумаги с фиксированной купонной ставкой. К сожалению, данный фактор нигде не учитывается.

Еще, данная форма не учитывает факт повышение стоимости самого инструмента. Например, по одной облигации выплачивается купон RUONIA + 1%. "Базовая" процентная ставка, RUONIA (англ. Ruble Overnight Index Average), представляет собой взвешенную процентную ставку по необеспеченным межбанковским кредитам (депозитам) в российских рублях

на условиях "овернайт". RUONIA оценивает состояние спроса и предложения на ликвидность путем измерения стоимости денег (ликвидности) для банков на краткосрочном межбанковском рынке. Если данная ставка опускается до нуля, это означает что в Российской Федерации очень хорошая экономика, то есть облигация данной страны дорожает. Данный эффект не учитывается Формой.

По валютному риску доходы в случае реализации сценария ослабления каждой иностранной валюты составляют 207 359 тенге. Данный сценарий вполне реальный, но приведет к доходам, а не убыткам, так как финансовые инструменты являются активами.

Недостатком данной формы, является то, что предусмотрены только активы, но у компании могут быть обязательства в иностранной валюте (к примеру, перестраховочная премия, у компаний по страхованию жизни валютные накопительные договоры).

Другими словами, убыток и влияние на НДМП будет отличаться от разницы между фактической стоимостью и прогнозируемой в таблице, так как вместе со снижением валютных активов будут снижаться и валютные резервы с обязательствами. Чтобы быть более консервативным, нужно сделать примечание, что при применении стресса не учитывать эффект от снижения имеющихся обязательств в иностранной валюте.

Может быть и следующая ситуация: сегодня поступила премия в иностранной валюте, но 95% из нее компания должен оплатить по договору перестрахования. В таком случае, компания не несет риски по всей поступившей валюте (95% из нее предназначены для оплаты по перестраховочному договору).

Таблица 3 – Стресс-тест по валютному риску

Стресс-тестинг по валютному риску АО «Страховщик» по состоянию на "01" января 2022г.									
Наименование иностранной валюты	Текущая стоимость финансовых инструментов, Ошибка! в данной иностранной валюте	Сценарий укрепления тенге по отношению к иностранной валюте						Убыток по выбранному сценарию	
		(в тыс. тенге)	менее -20%	-20 %-(-10 %)	-10 %-0 %	0 %-10 %	10 %-20 %		более 20%
NFC1	5 392 172				-3,0%				162 624
NFC2	10 033				-4,8%				485
NFC3	597 858				-7,4%				44 062
NFC4	3 345				-5,6%				189
Итого убыток:								207 359	
Норматив достаточности маржи платежеспособности после стресс-тестинга								2,81	

Примечание: Источник[1]

Эти недостатки можно устранить: если будет указываться открытая позиция по данной валюте (длинная положительное значение, короткая отрицательное значение), тогда по длинной позиции применять сценарий укрепления тенге (снижения валюты), а по короткой, напротив, сценарий ослабления тенге (роста валюты). И в форме приобретут смысл ячейки с отрицательными сценариями: менее -20% и т.д. По валютам с длинной

позицией применять сценарий укрепления тенге, а по коротким позициям, напротив, ослабления тенге.

Форма по рискам ликвидности предоставляет компаниям выбирать более оптимистичный сценарий. Предлагается использовать наступления страхового случая по договору, по которым размеры собственного удержания являются большими.

Сложность стресс-тестирования должна определяться уникальными обстоятельствами каждой страховой компании. Простые тесты, основанные на простых предположениях, которые учитывают ключевые опасности, могут быть более полезными. Потому что, они легкие в понимании менеджерами которые принимают основные решения. Сложное моделирование, которое трудно понять или проверить вызывает у топ-менеджеров сомнения.

Таблица 4 – Стресс-тест по риску ликвидности

Стресс-тестинг по риску ликвидности АО «Страховщик» по состоянию на "01" января 2022 г.						
Наименование показателя	Сценарий увеличения резерва заявленных, но неурегулированных убытков					
	10-20%	21%-30%	31%-40%	41%-50%	51%-60%	60% и более
Норматив достаточности высоколиквидных активов после стресс-тестинга		1,92				
Норматив достаточности маржи платежеспособности после стресс-тестинга		1,51				

Примечание: Источник[1]

Как концепция, стресс-тестирование относительно простое. Однако применение стресс-тестов на практике сложнее. Основные трудности:

- определение более значительных факторов риска, на которые следует обратить больше внимания;
- установление порядка выявления таких факторов;
- установление диапазона значений, которые используются при проведении анализа;
- определение временного горизонта;
- интерпретация результатов и вынесение обоснованных решений.

Чтобы более качественно проводить стресс-тесты, надо страховым организациям учитывать возможности своих имеющихся информационных систем и программных обеспечений, а также совместимости между бизнес-подразделениями для адекватного анализа взаимосвязей рисков. Это означает, что внутренние коммуникационные потоки между бизнес-подразделениями страховой компании очень важны. Если нет выделенной области ресурсов для стресс-тестов, следует проявлять особую осторожность.

Переменные, которые подвергаются изменениям в проведении стресс-теста, должны быть надежными и соответствовать адекватной оценке текущей ситуации компании. Проверки актуальности переменных должны проводиться регулярно. Это дает гарантию, что они остаются актуальными для меняющихся рыночных условий.

Теперь, проводим стресс-тесты используя методы Expected Shortfall с доверительным уровнем в 99% с глубиной 1 год. Потому что, мы проводим стресс-тест на дату 01.01.2022 года. За 2021 год, мировая экономика начало постепенно развиваться после пандемии. Но в Казахстане действовали жесткие ограничения по всем секторам экономики. Так как портфель компании состоит из казахстанских ценных бумаг, использование данного

показателя не будет критичным. Еще, мы приведем данный показатель в месячный показатель. Фактически умножаем почти в пять раз. Результаты следующие:

Таблица 5 – Предварительные убытки по ценовому риску

Наименования сектора	Стоимость активов	ES	Убыток
Сектор 1	3 875 245	-14,4 %	557 439
Сектор 2	1 235 639	-17,2 %	212 945
Сектор 3	703 359	-39,5 %	277 815
Сектор 4	799 006	-18,4 %	146 860
Сектор 5	79 005	-24,8 %	19 624
Сектор 6	79 285	-14,9 %	11 836
Сектор 7	30 684	-28,6 %	8 767
Сектор 8	23 007	-20,2 %	4 653
Сектор 9	43 157	-27,2 %	11 726
Сумма убытков			1 251 665
С учетом корреляции			1 036 710

Примечание: Источник[1]

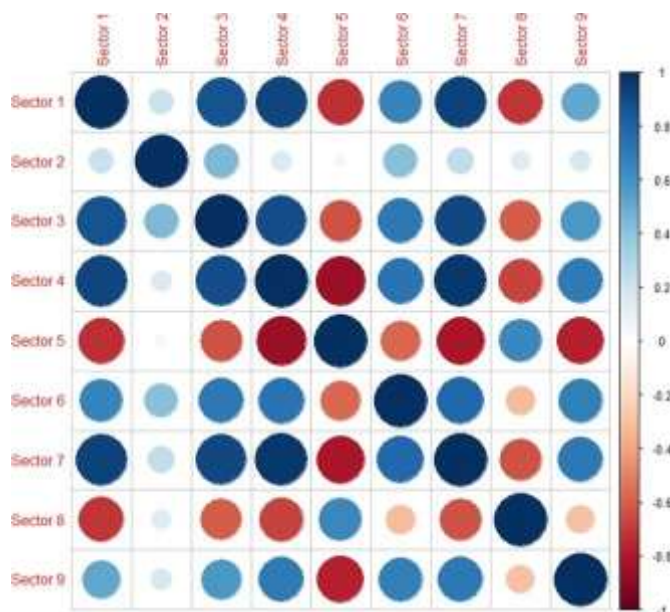

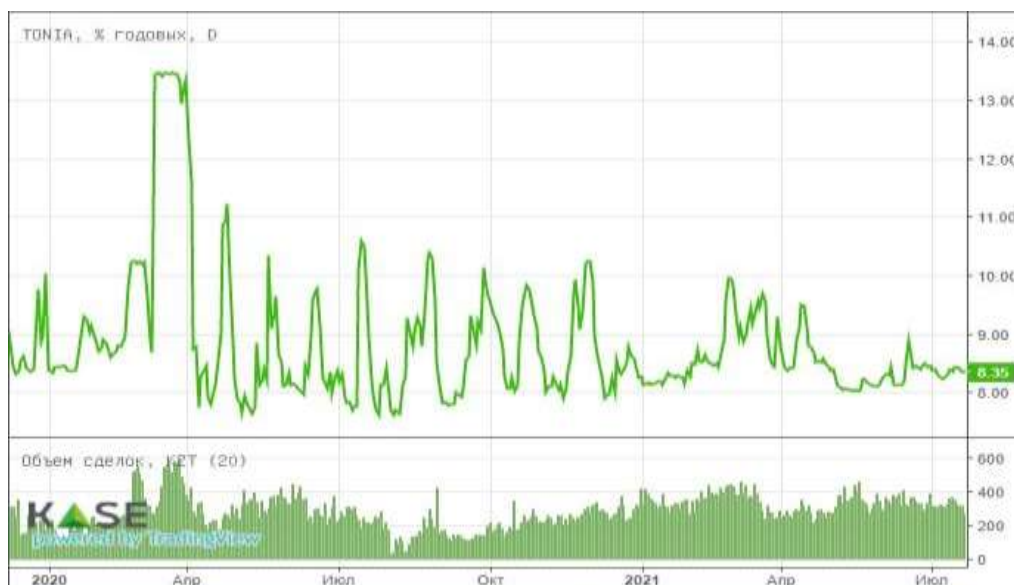
Рисунок 1 - Корреляционная матрица портфеля долевых ценных бумаг

Примечание: Источник[1]

Рассчитали убытки по каждому сектору экономики и учитывали корреляцию между ними.

Эффект корреляции более правдоподобен и снижает риски на более 220 миллионов тенге.

Далее мы проведем стресс-тест, по процентному риску используя дюрацию и корректируем на эффект выпуклости. В качестве стрессового сценария, берем повышение процентной ставки на 3%. TONIA (Tenght OverNight Index Average) вырос больше, чем этот показатель во время коронавирусного кризиса. Показатель TONIA представляет собой средневзвешенную процентную ставку по сделкам открытия РЕПО, совершенным на бирже в секторе автоматического репо с ГЦб сроком на один рабочий день. Индикатор генерировался один раз в день с 1 сентября 2001 года по 31 декабря 2009 года; с 1 января 2010 года значение индикатора пересчитывается после завершения каждой транзакции.

Источник [1]

Рисунок 2 - Динамика TONIA

Таблица 6 – Вероятные убытки по процентному риску

Наименование сектора	D	C	Убытки при повышении ставки				
			1,00%	2,00%	3,00%	4,00%	5,00%
Сектор 1	7,14	- 0,40	370 190	740 585	1 111 186	1 481 993	1 853 006
Сектор 2	2,09	73,19	119 719	188 470	206 253	173 067	88 913
Сектор 3	4,13	0,05	129	258	387	517	646
Сектор 4	3,52	4,35	399	792	1 181	1 564	1 943
Сектор 5	3,01	7,05	9 225	18 231	27 019	35 589	43 941
Сектор 6	4,60	4,20	19 687	39 193	58 518	77 662	96 625
Сумм убытка			519 348	987 530	1 404 545	1 770 393	2 085 075

Примечание: Источник[1]

Повышение процентной ставки на 3% процента приводят к убыткам в размере 1,4 млрд. тенге. Данный риск не обнаруживается законодательными формами. Мы считаем, что повышение обменного курса на 30% является сложным сценарием с точки зрения валютного риска. Хотя для тенге этот сигнал уже хорошо известен. Во время кризиса 2020 года власти предприняли

исключительные усилия, чтобы защитить национальную валюту от еще более резкого падения. Национальная валюта упала на 10,4% в этом году до 420,71 тенге за доллар, но восстановилась на 2,0% в четвертом квартале 2020 года. Обменный курс национальной валюты в четвертом квартале был поддержан повышением цен на нефть на 26,5% до 51,8 доллара США за баррель и притоком иностранной валюты в Государственные ценные бумаги Республики Казахстан на сумму 209 миллиардов тенге. Деятельность Национального банка по обмену валюты на 1,5 млрд. тенге помогли для сдержания обменного курса.

Источник [1]

Рисунок 3 - Динамика обменного курса

Подвергался стресс-тестированию открытая валютная позиция по валютам.

У компании положительная открытая позиция по валютам. Убытки возникают только по второй валюте.

Таблица 7 – Вероятные убытки по валютному риску

Наименование иностранной валюты	Открытая валютная позиция	Сценарий ослабления тенге				
		10 %	20 %	30 %	40 %	50 %
NFC1	1 871 372	187 137	374 274	561 412	748 549	935 686
NFC2	-157 178	-15 718	-31 436	-47 153	-62 871	-78 589
NFC3	1 193 021	119 302	238 604	357 906	477 208	596 511
NFC4	6 470	647	1 294	1 941	2 588	3 235
Итого доход (убытки)		291 369	582 737	874 106	1 165 474	1 456 843

Примечание: Источник[1]

Добавляем в стресс-тестирование кредитный риск. В качестве кредитного риска умножаем вероятность дефолта согласно кредитному рейтингу на открытую позицию по статьям баланса. Вероятность дефолта по физическим лицам равно 6,7%, и по юридическим лицам, которые не имеют рейтинга 30%.

Таблица 8 – Ожидаемые убытки по кредитным рискам

Категория актива	Величина кредитного риска
Ценные бумаги	138 531
Активы перестрахования	15 021
Страховые премии к получению от страхователей	2 709
Начисленные комиссионные доходы по перестрахованию	2 720

Дебиторская задолженность по страхованию (перестрахованию)	1 662
Прочая дебиторская задолженность	29 583
Итого	190 227

Примечание: Источник[1]

По остальным статьям используется вероятность дефолта.

Таблица 9 – Таблица вероятностей дефолта согласно рейтингу

Таблица вероятности дефолта		
S&P, Fitch	Moody's	PD в %
AAA	Aaa	0
AA+	Aa1	0
AA	Aa2	0
AA-	Aa3	0
A+	A1	0
A	A2	0,06
A-	A3	0,1
BBB+	Baa1	0,14
BBB	Baa2	0,18
BBB-	Baa3	0,48
BB+	Ba1	0,76
BB	Ba2	1,06
BB-	Ba3	2,44
B+	B1	3,82
B	B2	5,2
B-	B3	10,07
CCC+	Caа1	14,93
CCC	Caа2	19,79
CCC-	Caа3	46,52

C	Ca	73,26
D	D	100

Источник: Moody`s

Риски редко бывают полностью независимыми или полностью взаимосвязанными. Страховые компании должны изучить и анализировать корреляции между различными рисками. Эта процедура выполняется для определения влияния, которое они могут оказать на модели и допущения, используемые во время стресс-тестирования. Для консервативности важно, чтобы степень корреляции, которая может наблюдаться за пределами периода, не преуменьшалась. Эмпирически фиксировались увеличение уровня корреляции в неблагоприятных ситуациях, которые ранее были низкими. Определение взаимозависимости требует экспертных суждений. Потому что прошлые данные не могут дать существенного представления о современных социальных и экономических условиях.

Взаимосвязь и зависимость рисков должны изучаться на регулярной основе. Периодичность такой оценки, следует устанавливать заранее и утвердить в законодательном порядке. Возможно, потребуется выполнять его чаще во время кризиса.

Корреляционный анализ необходим для обеспечения учета взаимосвязи рисков. Например, если страховая компания пострадала от крупной катастрофы, других сторон, от которых она зависит, также могут быть заражены, например:

- перестраховщики, от которых страховщик зависит в удовлетворении требований;
- посредники, которые генерируют прибавочную стоимость в будущем бизнесе;
- другие поставщики услуг, которые могут быть не в состоянии выполнять свои договорные обязательства или которые предоставляют

недостаточные услуги;

- контрагенты, с которыми заключены договоры на рынке капитала.

Одни стрессовые шоки могут повлечь за собой других, которые имеют причинно-следственные связи. Из этого следует необходимость рассмотрение нескольких рисков вместе. Обычно имеют место побочные эффекты, часто связанные с рисками, которые не поддаются к количественной оценке.

Например, регуляторные риски, которые следует учитывать при определении стрессовых сценариев. Примером такого регуляторного риска является требование увеличить, а не просто пополнить капитал, истощенный стрессовыми условиями. Эти взаимодействия могут возникать сразу все вместе или могут развиваться со временем поэтапно.

Очень сложно анализировать и оценить уровень существующих зависимостей. При принятии предположений потребуется определенная осторожность и опыт. Особенно это касается определения зависимости от хвоста.

Когда есть две опасности, которые обычно независимы, это пример хвостовой зависимости. При реализации стрессового сценария для одного риска приведет к огромным потерям от другого риска, чем в нормальных условиях. Например, крупная катастрофа может совпасть с обвалом фондового рынка. Из-за обеспокоенного отношения инвесторов последствия для рынка могут оказаться хуже, чем прогнозировалось. Примером этого может служить событие, произошедшее в феврале 2022 года, в Российской Федерации, в котором акционеры мировых компаний добровольно решили покинуть данную страну.

Дальше учитывая убытки, пересчитаем пруденциальные нормативы в таблице 10.

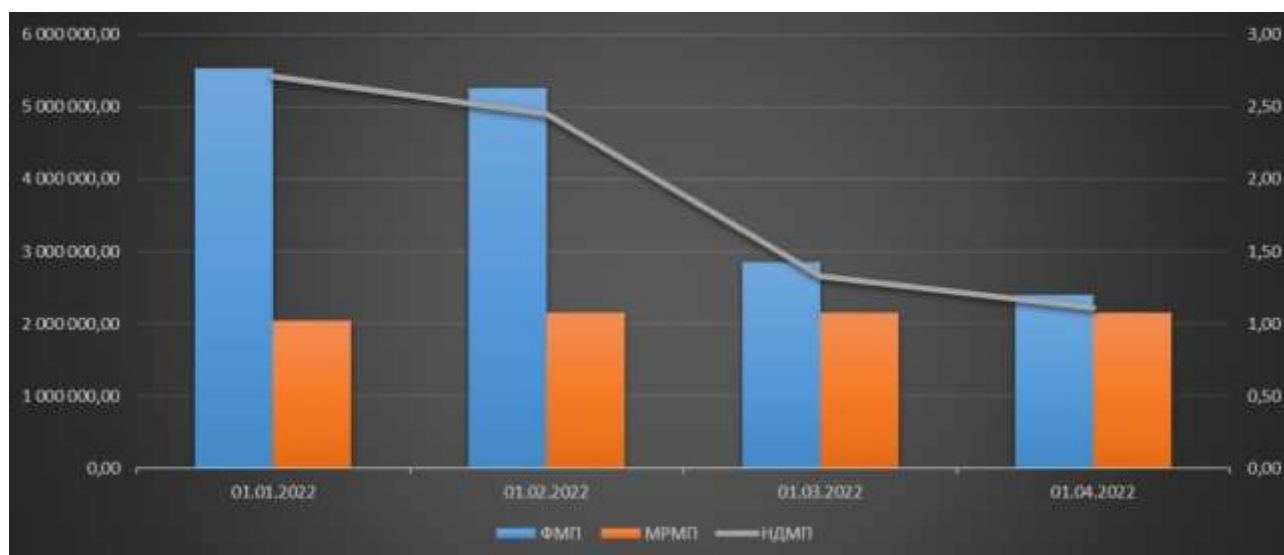
Таблица 10– Изменения пруденциальных нормативов

Наименования риска	Величина риска
--------------------	-------------------

Риск изменения цены активов	1 036 710
Процентный риск	1 404 545
Валютный риск	- 874 106
Кредитный риск	190 227
Сумма	1 757 376
НДМП после стресс-тестинга	1,89
НВА после стресс-тестинга	1,01

Примечание: Источник[1]

Как мы видим, норматив маржи платежеспособности снижается до 1,89. Данный показатель не нарушается. Но, норматив высоколиквидных активов находится на критическом значении. В случае реализации более консервативного сценария данный показатель нарушается. То, есть надо разработать меры по улучшению данного показателя. При проведении стресс-теста по форме, установленной Правилами, было бы невозможным увидеть данный результат. Учитывая фактические значения норматива достаточности платежеспособности, в случае реализации стрессовых шоков на фоне сложившейся острой геополитической обстановки:

Примечание: Источник[1]

Рисунок 4 - Динамика норматива маржи платежеспособности

Данный показатель, снижался более на значение более чем прогнозировалось. Этому способствовали следующие факторы:

- В портфеле компании были ценные бумаги эмитентов Российской Федерации, которые попали под санкции.
- Доходы от изменения обменного курса не были слишком большими. Мы брали в прогноз ослабление национальной валюты в 30%. Со стороны Национального банка были предприняты жесткие меры по сдерживанию курса, как проведение торгов в формате франкфуртского аукциона и валютные интервенции, и валюта ослаб только на 17%.
- Базовую ставку повысили на более чем 3%. На момент проведения стресс-теста было 9,75%. Было повышение на 3,75% (25.01.2022 подняли на 0,5%, затем 24.02.2022 на 3,25%).
- Из-за антироссийских санкций был снижен рейтинг российских эмитентов. Их ценные бумаги потеряли в цене до 98% и попали в категорию низколиквидных активов.

Выводы:

В целом, стресс-тестирование должно включать в себя объем и эффективность альтернативных вариантов реагирования руководства на возникающие опасности.

Можно не пройти стресс-тест, если не предполагается никаких действий со стороны руководства, но затем быть в состоянии продемонстрировать, что при соответствующих и своевременных действиях со стороны руководства страховщик может поддерживать удовлетворительное финансовое состояние.

Многие аспекты деятельности страховщика трудно поддаются количественной оценке, особенно те, которые зависят от компетентности и действий совета директоров и руководства страховщика.

Высшее руководство отвечает за разработку и внедрение политики, процессов и методов управления рисками, которые преобразуют цели, задачи и границы рисков правления в практически операционные руководящие

принципы. Однако при стресс-тестировании оценка того, будет ли эта обязанность надлежащим образом выполнена, требует суждения.

Также трудно поддаются количественной оценке:

- основаны ли решения или действия руководства на достоверной и обоснованной информации или анализе;
- вопросы найма и повышения квалификации персонала;
- не слишком ли много доверия уделяется важным личностям.

Такие опасения должны быть включены в общую политику и процессы управления рисками страховщика, и, если это практически осуществимо, должны быть сделаны реалистичные оценки того, насколько быстро и эффективно страховщик будет реагировать на изменения. Темпы, с которыми осуществляются меры по исправлению положения, должны соответствовать культуре управления и предыдущему опыту.

При включении действий руководства в стресс-тестирование следует придерживаться следующей процедуры:

- воздействие травматического инцидента должно быть измерено и задокументировано без каких-либо лечебных вмешательств;
- следует тщательно рассмотреть время, которое потребуется руководству для реагирования или корректировки условий политики и практики, а также степень и эффективность вариантов, открытых для руководства, для действий в ответ на стрессовое событие; а также прогноз стресс-теста должен содержать тип и сроки принятия управленческих мер, которые впоследствии должны быть количественно определены и приведены в отчете.
- Должен быть подготовлен письменный отчет, в котором резюмируется проведенное стресс-тестирование. В этот отчет должна быть включена следующая информация:
- Описание методологии стресс-тестирования и ключевых допущений, используемых в моделях стресс-тестирования;

- Результаты базового сценария, например, с использованием тех же допущений, что и в бизнес-плане страховщика;
- Допущения, используемые в сценариях стресс-тестирования, и взаимодействия, встроенные в модели;
- Результаты стресс-тестирования перед любыми действиями руководства.

Отчет для совета директоров и руководства должен готовиться не реже одного раза в год, за исключением случаев, когда стресс-тестирование проводится реже.

Для того чтобы дать руководству страховщика возможность отреагировать на результаты стресс-тестирования, отчет обычно должен обсуждаться с высшим руководством до его представления совету директоров.

Список использованной литературы

1. Текущее состояние страхового рынка на 1 января 2022 года. Агентство по регулированию и развитию финансового рынка, 2022.
2. <https://nationalbank.kz/ru/news/otchet-o-finansovoy-stabilnosti/rubrics/1815>
3. Постановлению Правления Национального Банка Республики Казахстан от 26 декабря 2016 года №304 «Об установлении нормативных значений и методик расчетов пруденциальных нормативов страховой (перестраховочной) организации и страховой группы и иных обязательных к соблюдению норм и лимитов, требований к приобретаемым страховыми (перестраховочными) организациями, дочерними организациями страховых (перестраховочных) организаций или страховых холдингов акциям (долям участия в уставном капитале) юридических лиц, перечня облигаций международных финансовых организаций, приобретаемых страховыми холдингами, минимального требуемого рейтинга для облигаций, приобретаемых страховыми холдингами, и перечня рейтинговых агентств, а также перечня финансовых инструментов (за исключением акций и долей участия в уставном

капитале), приобретаемых страховыми (перестраховочными) организациями».

4. Постановления правления Национального Банка Республики Казахстан от

27 августа 2018 года №198 «Об утверждении Правил формирования системы управления рисками и внутреннего контроля для страховых (перестраховочных) организаций, филиалов страховых (перестраховочных) организаций-нерезидентов Республики Казахстан»

5. Крыжановский О.А., Попова Л.К. Анализ современных подходов к пониманию терминов «риск» и «финансовый риск» // Молодой ученый. - 2016. - №19 – С.467-471 З.

6. Сучкова Е.О., Мастеровенко К.В. Методология и практика реализации макропруденциального стресс-тестирования банковской системы //Деньги и кредит. 2017 №10 4.

7. Данилова Е., Марков К. Макропруденциальное стресс-тестирование финансового сектора: международный опыт и подходы Банка России //Деньги и кредит. 2017. №10.

8. Вершина О.В., Лабушева Я.Г., Султанов И.С. Роль стресс-тестирования в управлении рисками страховой компании // Бизнес. Образование. Право. 2019 №1(46). С.132-136.

9. Текущее состояние страхового рынка на 1 января 2022 года. Агенство по регулированию и развитию финансового рынка, 2022.

**Князов А.Г. магистрант 2-го курса ОП «Финансы»
Научный руководитель: к.э.н. Жорабаева Ж.К.**

*Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г.Алматы,
Казахстан*

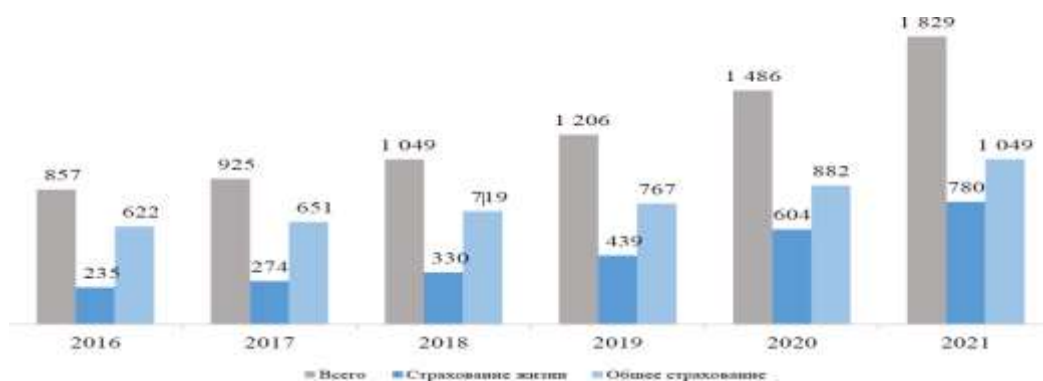
МОДЕЛИРОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ СТРАХОВЩИКА: МОДЕЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К СТРЕСС-ТЕСТИРОВАНИЮ СТРАХОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

На дату 01.02.2022 года на страховом рынке Казахстана существует 27 страховых организаций, 9 из которых по страхованию жизни [1]. Главным итогом прошедшего года является восстановления и даже превышение докризисных показателей. Это считается важным фактором для оценки состояния экономики Казахстана и для страховых организаций. Казахстан зарекомендовал себя как крупный игрок в мировой индустрии перестрахования. Наши страховые компании в настоящее время являются полноправными экспортерами финансовых услуг с валютными доходами. Если в докризисном 2019 году страховые премии нерезидентов по входящему перестрахованию составляли около 30 млрд тенге, то в 2021 году было получено примерно 70 млрд тенге. Более того, хотя ранее около 100% этих премий приходилось на одну страховую компанию - АО "Страховая компания Евразия", – после кризиса другие страховые компании начали диверсифицировать свою деятельность и искать возможности для развития за пределами нашей страны. Соединенные Штаты, Европейский Союз, Соединенное Королевство и Индия являются основными странами, которые страхуют риски в Казахстане.

Наблюдается постоянный рост спроса на перестраховочные мощности наших страховых компаний в Российской Федерации, Китайской Народной Республике, Республике Кыргызстан и Узбекистане. Из аэрокосмической индустрии Airbus и Boeing, техногиганты Apple и Microsoft, Samsung и Dow

Chemical и многие другие известные бренды входят в число клиентов отечественных предприятий.

Активы страховых компаний на 1 января 2022 года составили 1 828 612 млн тенге (к сравнению 1 486 344 млн. тенге на начало 2021 года), что на 23,0% больше, чем аналогичный период прошлого года [1].

Источник: АРРФР

Рисунок 1 - Динамика совокупных активов страховой отрасли

На долю ценных бумаг приходится наибольшая доля (72,1 процента от общего объема активов) в структуре активов с общей стоимостью 1 318,603 млн тенге (по сравнению с 1 032 229 млн тенге на начало 2021 года, рост 27,7%)[8].

Депозиты в банках второго уровня составляют 165 943 млн тенге, или 9,1% от общего объема активов (по сравнению с 189 603 млн тенге или 12,8% от общего объема активов на начало 2021 года), снижение на 12,5%[1].

Активы по перестрахованию составляют 70 742 млн тенге, или 3,9% от общего объема активов (на начало 2021 года – 66 627 млн тенге, или 4,5% от общего объема активов), рост 6,2%[8].

Обязательства страховых (перестраховочных) организаций на начало года составили 1 087 152 млн тенге (820 912 млн тенге на начало 2021 года), рост 32,4%[8].

Страховые резервы в размере 892 354 млн тенге (на начало 2021 года – 685 982 млн тенге) занимают наибольшую долю (82,1 процента от общего объема обязательств), рост 30,1% [1].

Согласно Постановлению [2] Правления Национального Банка Республики Казахстан от 26 декабря 2016 года №304 «Об установлении нормативных значений и методик расчетов пруденциальных нормативов страховой (перестраховочной) организации и страховой группы и иных обязательных к соблюдению норм и лимитов, требований к приобретаемым страховыми (перестраховочными) организациями, дочерними организациями страховых (перестраховочных) организаций или страховых холдингов акциям (долям участия в уставном капитале) юридических лиц, перечня облигаций международных финансовых организаций, приобретаемых страховыми холдингами, минимального требуемого рейтинга для облигаций, приобретаемых страховыми холдингами, и перечня рейтинговых агентств, а также перечня финансовых инструментов (за исключением акций и долей участия в уставном капитале), приобретаемых страховыми (перестраховочными) организациями» (далее Постановление) страховые компании соблюдают в обязательном порядке следующие пруденциальные нормативы и иные нормы:

- ✚ минимальный размер уставного капитала
- ✚ норматив достаточности маржи платежеспособности
- ✚ норматив достаточности высоколиквидных активов
- ✚ нормативы диверсификации активов
- ✚ размеры собственного удержания
- ✚ резерв непредвиденных рисков
- ✚ стабилизационный резерв

Норматив достаточности маржи платежеспособности (НДМП) рассчитывается как отношение фактической маржи платежеспособности (ФМП) и минимального размера маржи платежеспособности[2].

Минимальная маржа платежеспособности рассчитывается двумя методами («метод премий», «метод выплат»), и сравнивается с установленным минимальным размером гарантийного фонда [2]. Берется для расчета максимальная.

Используя сценарии по заполнению Формы Правил согласно результатам опроса, проведем стресс-тест [3] по нашей выбранной компании. Постараемся выбрать самый «удобный» сценарий для сотрудника, не желающего что-то изменить.

Для этого мы использовали стоимость под риском с 95% доверительным уровнем, глубиной 1 год. Снижали стоимость инструментов на соответствующую величину VaR. Как мы видим, норматив достаточности не нарушается. Убытки слишком маленькие.

Теперь, проводим стресс-тесты используя методы Expected Shortfall с доверительным уровнем в 99% с глубиной 1 год. Потому что, мы проводим стресс-тест на дату 01.01.2022 года. За 2021 год, мировая экономика начало постепенно развиваться после пандемии. Но в Казахстане действовали жесткие ограничения по всем секторам экономики. Так как портфель компании состоит из казахстанских ценных бумаг, использование данного показателя не будет критичным. Еще, мы приведем данный показатель в месячный показатель. Фактически умножаем почти в пять раз. Результаты следующие:

Таблица 4 – Предварительные убытки по ценовому риску

Наименования сектора	Стоимость активов	ES	Убыток
<i>Сектор 1</i>	3 875 245	-14,4%	557 439
<i>Сектор 2</i>	1 235 659	-17,2%	212 945
<i>Сектор 3</i>	703 359	-39,5%	277 815
<i>Сектор 4</i>	799 006	-18,4%	146 860
<i>Сектор 5</i>	79 005	-24,8%	19 624
<i>Сектор 6</i>	79 285	-14,9%	11 836
<i>Сектор 7</i>	30 684	-28,6%	8 767
<i>Сектор 8</i>	23 007	-20,2%	4 653
<i>Сектор 9</i>	43 157	-27,2%	11 726
Сумма убытков			1 251 665
С учетом корреляции			1 036 710

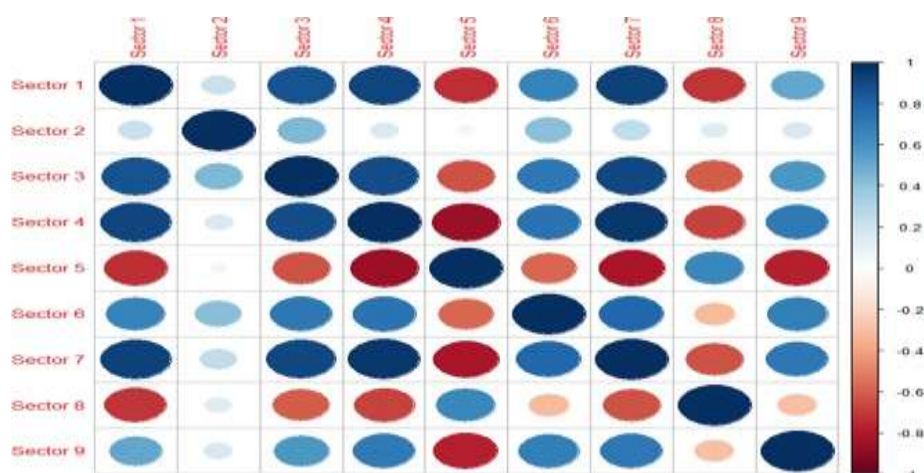
Примечание: Составлено авторами

Рисунок 1 - Корреляционная матрица портфеля долевых ценных бумаг

Примечание: Составлено авторами

Рассчитали убытки по каждому сектору экономики и учитывали корреляцию между ними.

Эффект корреляции более правдоподобен и снижает риски на более 220 МИЛЛИОНОВ ТЕНГЕ.

Далее мы проведем стресс-тест, по процентному риску используя дюрацию и корректируем на эффект выпуклости. В качестве стрессового сценария, берем

повышение процентной ставки на 3%. TONIA (Tenght OverNight Index Average) вырос больше, чем этот показатель во время коронавирусного кризиса. Показатель TONIA представляет собой средневзвешенную процентную ставку по сделкам открытия РЕПО, совершенным на бирже в секторе автоматического репо с ГЦб сроком на один рабочий день. Индикатор генерировался один раз в

день с 1 сентября 2001 года по 31 декабря 2009 года; с 1 января 2010 года значение индикатора пересчитывается после завершения каждой транзакции.

Источник: Казахстанская фондовая биржа

Рисунок 2 -. Динамика TONIA

Таблица 5 – Вероятные убытки по процентному риску

Наименование сектора	D	C	Убытки при повышении ставки				
			1,00%	2,00%	3,00%	4,00%	5,00%
Сектор 1	7,14	- 0,40	370 190	740 585	1 111 186	1 481 993	1 853 006
Сектор 2	2,09	73,19	119 719	188 470	206 253	173 067	88 913
Сектор 3	4,13	0,05	129	258	387	517	646
Сектор 4	3,52	4,35	399	792	1 181	1 564	1 943
Сектор 5	3,01	7,05	9 225	18 231	27 019	35 589	43 941
Сектор 6	4,60	4,20	19 687	39 193	58 518	77 662	96 625
Сумм убытка			519 348	987 530	1 404 545	1 770 393	2 085 075

Примечание: Составлено авторами

Повышение процентной ставки на 3% процента приводят к убыткам в размере 1,4 млрд. тенге. Данный риск не обнаруживается законодательными формами. Мы считаем, что повышение обменного курса на 30% является сложным сценарием с точки зрения валютного риска. Хотя для тенге этот сигнал

уже хорошо известен. Во время кризиса 2020 года власти предприняли исключительные усилия, чтобы защитить национальную валюту от еще более резкого падения. Национальная валюта упала на 10,4% в этом году до 420,71 тенге за доллар, но восстановилась на 2,0% в четвертом квартале 2020 года. Обменный курс национальной валюты в четвертом квартале был поддержан повышением цен на нефть на 26,5% до 51,8 доллара США за баррель и притоком иностранной валюты в Государственные ценные бумаги Республики Казахстан на сумму 209 миллиардов тенге. Деятельность Национального банка по обмену валюты на 1,5 млрд. тенге помогли для сдержания обменного курса.

Источник: Казахстанская фондовая биржа

Рисунок 3 - Динамика обменного курса

Подвергался стресс-тестированию открытая валютная позиция по валютам.

Как видно в таблице 6, у Компании положительная открытая позиция по валютам. Убытки возникают только по второй валюте.

Таблица 6 – Вероятные убытки по валютному риску

Наименование иностранной валюты	Открытая валютная позиция	Сценарий ослабления тенге				
		10%	20%	30%	40%	50%
NFC1	1 871 372	187 137	374 274	561 412	748 549	935 686
NFC2	-157 178	- 15 718	- 31 436	- 47 153	- 62 871	- 78 589
NFC3	1 193 021	119 302	238 604	357 906	477 208	596 511
NFC4	6 470	647	1 294	1 941	2 588	3 235
Итого доход (убытки)		291 369	582 737	874 106	1 165 474	1 456 843

Примечание: Составлено авторами

Добавляем в стресс-тестирование кредитный риск. В качестве кредитного риска умножаем вероятность дефолта согласно кредитному рейтингу на открытую позицию по статьям баланса. Вероятность дефолта по физическим лицам равно 6,7%, и по юридическим лицам, которые не имеют рейтинга 30%.

Таблица 7 – Ожидаемые убытки по кредитным рискам

Категория актива	Величина кредитного риска
Ценные бумаги	138 531
Активы перестрахования	15 021
Страховые премии к получению от страхователей	2 709
Начисленные комиссионные доходы по перестрахованию	2 720
Дебиторская задолженность по страхованию (перестрахованию)	1 662
Прочая дебиторская задолженность	29 583
Итого	190 227

Примечание: Составлено авторами

Взаимосвязь и зависимость рисков должны изучаться на регулярной основе. Периодичность такой оценки, следует устанавливать заранее и утвердить в законодательном порядке. Возможно, потребуется выполнять его чаще во время кризиса.

Корреляционный анализ необходим для обеспечения учета взаимосвязи рисков. Например, если страховая компания пострадала от крупной катастрофы, других сторон, от которых она зависит, также могут быть заражены, например:

- ✚ перестраховщики, от которых страховщик зависит в удовлетворении требований;

- ✚ посредники, которые генерируют прибавочную стоимость в будущем бизнесе;

- ✚ другие поставщики услуг, которые могут быть не в состоянии выполнять свои договорные обязательства или которые предоставляют недостаточные услуги;

- ✚ контрагенты, с которыми заключены договоры на рынке капитала (например, после 11 сентября).

Одни стрессовые шоки могут повлечь за собой других, которые имеют причинно-следственные связи. Из этого следует необходимость рассмотрение нескольких рисков вместе. Обычно имеют место побочные эффекты, часто связанные с рисками, которые не поддаются к количественной оценке.

Например, регуляторные риски, которые следует учитывать при определении стрессовых сценариев. Примером такого регуляторного риска является требование увеличить, а не просто пополнить капитал, истощенный стрессовыми условиями. Эти взаимодействия могут возникать сразу все вместе или могут развиваться со временем поэтапно.

Очень сложно анализировать и оценить уровень существующих зависимостей. При принятии предположений потребуется определенная осторожность и опыт. Особенно это касается определения зависимости от хвоста.

Выводы:

В целом, стресс-тестирование должно включать в себя объем и эффективность альтернативных вариантов реагирования руководства на возникающие опасности.

Можно не пройти стресс-тест, если не предполагается никаких действий со стороны руководства, но затем быть в состоянии продемонстрировать, что при соответствующих и своевременных действиях со стороны руководства страховщик может поддерживать удовлетворительное финансовое состояние.

Многие аспекты деятельности страховщика трудно поддаются количественной оценке, особенно те, которые зависят от компетентности и действий совета директоров и руководства страховщика.

Высшее руководство отвечает за разработку и внедрение политики, процессов и методов управления рисками, которые преобразуют цели, задачи и границы рисков в практические операционные руководящие принципы. Однако при стресс-тестировании оценка того, будет ли эта обязанность надлежащим образом выполнена, требует суждения.

При включении действий руководства в стресс-тестирование следует придерживаться следующей процедуры:

воздействие травматического инцидента должно быть измерено и задокументировано без каких-либо лечебных вмешательств;

следует тщательно рассмотреть время, которое потребуется руководству для реагирования или корректировки условий политики и практики, а также

степень и эффективность вариантов, открытых для руководства, для действий в ответ на стрессовое событие; а также прогноз стресс-теста должен содержать тип и сроки принятия управленческих мер, которые впоследствии должны быть количественно определены и приведены в отчете.

Должен быть подготовлен письменный отчет, в котором резюмируется проведенное стресс-тестирование. В этот отчет должна быть включена следующая информация:

Описание методологии стресс-тестирования ключевых допущений, используемых в моделях стресс-тестирования;

Результаты базового сценария, например, с использованием тех же допущений, что и в бизнес-плане страховщика;

Допущения, используемые в сценариях стресс-тестирования, и взаимодействия, встроенные в модели;

Результаты стресс-тестирования передлюбими действиями руководства.

Отчет для совета директоров и руководства должен готовиться не реже одного раза в год, за исключением случаев, когда стресс-тестирование проводится реже.

Для того чтобы дать руководству страховщика возможность отреагировать на результаты стресс-тестирования, отчет обычно должен обсуждаться с высшимруководством до его представления совету директоров.

Список использованной литературы

Текущее состояние страхового рынка на 1 января 2022 года. Агенство по регулированию и развитию финансового рынка, 2022.

Постановлению Правления Национального Банка Республики Казахстан от 26 декабря 2016 года №304 «Об установлении нормативных значений и методик расчетов пруденциальных нормативов страховой (перестраховочной) организации и страховой группы и иных обязательныхк соблюдению норм и лимитов, требований к приобретаемым страховыми (перестраховочными) организациями, дочерними организациями страховых (перестраховочных) организаций или страховых холдингов акциям (долям участия в уставном

капитале) юридических лиц, перечня облигаций международных финансовых организаций, приобретаемых страховыми холдингами, минимального требуемого рейтинга для облигаций, приобретаемых страховыми холдингами, и перечня рейтинговых агентств, а также перечня финансовых инструментов (за исключением акций и долей участия в уставном капитале), приобретаемых страховыми (перестраховочными) организациями».

Постановления правления Национального Банка Республики Казахстан от 27 августа 2018 года №198 «Об утверждении Правил формирования системы управления рисками и внутреннего контроля для страховых (перестраховочных) организаций, филиалов страховых (перестраховочных) организаций-нерезидентов Республики Казахстан»

Макенова Айгуль Акимжановна

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті «Қаржы, есеп және аудит»
кафедрасының аға оқытушысы, э.ғ.к.*

Мәлік Зарина Қамбарқызы

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті 7М04144 – Қаржы
мамандығының магистранты*

АЙМАҚТАРДА БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР

Ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру - елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдетудің маңызды құрамдас бөлігі. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Жолдауында бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі мен нәтижелілігін арттыру арқылы Қазақстанның әлеуметтік және экономикалық дамуына жәрдемдесу қажеттілігі туралы айтылған. Бүгінде практикада тиімділікті бағалау нәтижелерін жергілікті бюджет қаражатын басқару жүйесіне енгізуге ықпал ететін тиімді тетіктер жеткіліксіз пайдаланылады.

Трансферттер түрлерінің көптігі, бюджеттік бағдарламалар әкімшілері мен жергілікті атқарушы органдар арасындағы жауапкершіліктің бұлдырлығы, жергілікті бюджеттердің шешімдер қабылдаудағы дербестігінің әлсіреуі жергілікті бюджет қаражатының игерілмеуіне және тиімсіз пайдаланылуына әкеп соғады. Сондықтан трансферттердің бөлінетін сомаларын айқындаудың қолданыстағы әдістемелері, ұсыну рәсімдері мен шарттары, сондай-ақ оларды пайдаланудың нәтижелілігін бағалау оларды қайта қарауды талап етеді. Талданып отырған кезеңде жергілікті бюджет кірістерінің жалпы көлемінен трансферттердің үлес салмағы 20-дан 59%-ға дейін өсті, яғни 3 есеге, сонымен қатар жалпы кіріс көлемінен салықтар үлесі 2 есеге, 78% - ға, 39% - ға дейін қысқарды. Бұл ретте жергілікті бюджетіне салық түсімінің жеткіліксіздігі республикалық бюджет трансферттері есебінен толықтырылады[1].

Әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі бойынша жергілікті бюджеттердің шамадан тыс саралануы және негізсіз бюджеттік асимметрия әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің динамикасы төмен және халықтың өмір сүру деңгейі төмен аймақтардың болуын растайды.

Қазақстанның қаржы жүйесінің жалғасып жатқан дағдарысы жағдайында жергілікті бюджет қаражатын қалыптастыру және пайдалану проблемаларын кешенді зерттеу қағидатты түрде маңызды болып табылады. Жергілікті бюджеттер кірістерінің негізін құрайтын қаржылық әлеуеттің құрамдас бөлігі ретінде салықтық әлеуетке маңызды назар аударылуға тиіс. Жергілікті басқару органдарының қаржы ресурстарын жұмылдыру ауқымы мен шарттары, олардың нақты бюджет қажеттіліктеріне сәйкестігі өңірлердің бюджет қаражатын қалыптастыру, бөлу және пайдалану тетіктеріне елеулі әсер етеді.

Қазақстандағы жергілікті бюджеттерге оларды әлеуметтік және тұрмыстық инфрақұрылыммен қамтамасыз ету, әлеуметтік сала, қоғамдық көлік, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық объектілерінің көпшілігін қаржыландыру жөніндегі функциялар жүктелген.

Төмен тұрған бюджеттерге қаржылық көмек көрсету проблемалары елімізде республикалық бюджеттен трансферттер бөлу арқылы шешіледі, жергілікті бюджеттер арасындағы өзара қарым-қатынастардың жетілмегендігі бюджет қаражатын тиімсіз пайдалануға, бөлінген трансферттерге қатысты масылдық көңіл-күйді дамытуға, салықтық әкімшілендіру тиімділігінің төмендеуіне алып келеді.

Қазақстанда Бюджет кодексінде де, басқа да нормативтік құқықтық құжаттарда да жергілікті бюджеттер үшін олардың әлеуметтік-экономикалық дамуын, халық құрылымындағы айырмашылықтарды, климаттық, географиялық және басқа да жағдайларды ескеретін ең төменгі бюджеттік қамтамасыз ету нормативтері бекітілмегенін атап өткен жөн.

Бюджетаралық регионализмді нығайту, бюджет қаражатын қалыптастыру және пайдалану процесінде жергілікті биліктің дербестігін кеңейту мәселелері

өзінің одан әрі дамуын талап етеді.

Бюджет қаражатын ысырапсыз және мақсатсыз пайдаланудың алдын алатын шығыстарды бақылау және қадағалау органдарының функцияларын күшейту қажеттігі пісіп-жетілді.

Проблемаларды шешудің әртүрлі табиғи және техникалық факторлары, аграрлық және өнеркәсіптік әлеуеті, қаржылық және әлеуметтік мәртебесі бар жергілікті бюджеттер үшін қағидатты маңызы бар.

Бюджеттік жүйенің тиімділігі кіріс көздерін жандандырудан, бюджет қаражатының өсіп келе жатқан мөлшерінен және бюджеттің тапшылығынан ғана емес, ең алдымен оның халықтың өмір сүру сапасын жақсарту мүддесінде әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу қабілетінен көрінеді.

Осылайша, жергілікті бюджеттердің бюджет қаражатын қалыптастыру және тиімді пайдалану тетігі проблемасының өзектілігі бюджет қаражатын басқару жүйесін жетілдірумен және, ең алдымен, бюджет қаражатын басқару жүйесіне тиімділікті бағалау қағидаттарын енгізумен байланысты ғылыми іздестіру бағытын жергілікті деңгейде дамыту қажеттілігін айқындап береді. Бұл мәселенің теориялық және әдістемелік дамуының жеткіліксіздігі, оның өзектілігі мен практикалық маңыздылығының артуы зерттеу бағытын таңдауды алдын-ала анықтады.

Жергілікті деңгейде өзін-өзі басқару процесінде жергілікті бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін бағалау проблемасының өзектілігі, оның Қазақстанның нарықтық экономикасы жағдайындағы ерекше маңыздылығы оған практикалық та, ғылыми тұрғыдан да назардың артуын негіздейді.

Бюджет қаражатын тиімді басқару мәселелеріне шетелдік экономикалық әдебиеттерде елеулі назар аударылғанына қарамастан, қазақстандық әдебиетте басты назар мемлекеттік мекемелер қызметінің тиімділігін республикалық деңгейде бақылауға аударылғанын, бірақ тиімділікті бағалау нәтижелерін жергілікті деңгейде бюджет қаражатын басқару жүйесіне енгізуге мүмкіндік беретін тетіктер жеткілікті зерттелмегенін атап өткен жөн.

Жергілікті бюджеттерді ұйымдастырудың халықаралық тәжірибесінде 2 бағыты қалыптасқан:

- экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін жергілікті бюджеттерді орталықтандыру;
- жергілікті билік және басқару органдарының күшейтілуі арқылы олардың дербес қызмет етуіне жағдай жасау[2].

Екінші бағыттың артықшылығы жергілікті органдардың жергілікті жағдайларға жақындығында және сол себепті жергілікті деңгейде көптеген бағдарламаларды атқарудың тиімділігінде.

Жоғарыда сипатталып кеткен шетел тәжірибесінің көріп отырғанымыздай, жергілікті бюджеттердің дербес қызмет етуіне жағдай жасап, оны дамыту тек қана жергілікті деңгейдің ғана емес, бүкіл ел экономикасының дамуына оң ықпалын тигізеді.

Алайда, екінші жағынан, жергілікті бюджеттердең біртұтас шаруашылық комплекстің бөліктері болып табылатынын ұмытпағанымыз жөн. Сол себепті олардың дербестігі де абсолютті бола алмайды. Дербес өмір сүру үшін әкімшілік-территориялық бірліктің деңгейі өзінің экономикалық мүдделерін іске асыруға максималды түрде мүмкіндік беретін дәрежеде болу керек, шығысының кем дегенде 50%-н қаржыландырылатын, бюджетпен ұзақ мерзімге бекітілген түсімдер жүйесінің құрылуын талап етеді.

Өкінішке орай, қазіргі кезде Қазақстанның жергілікті бюджеттерінің дербес қызмет етуіне мүмкіндік жоқ. Бір, жағынан тәуелсіздік алғаннан кейінгі қалыптасқан аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі, қалыптасқан бюджетаралық қатынастардың сипаты, нарықтық экономикаға көшу кезеңінің қиындығы жергілікті бюджеттердің көпшілігінің дербес қызмет етуіне қолайсыз болып отыр. Сол себепті Қазақстан жергілікті бюджеттерді орталықтандыруды жүргізуге мәжбүр болды.

Аймақтардың республикалық бюджетке тәуелділігі, бір жағынан, Қазақстан Республикасында бюджеттер арасында түсімдердің бөлінуінің әлі

ретке келтірілмегенімен түсіндіріледі.

Осындай секілді қазіргі таңдағы шешімін таппаған проблемалардың қатарына сонымен қатар облыстан төменгі деңгейлердің, яғни ауыл-аймақтарының мүдделерінің ескерілмеуі, субвенциялар және бюджеттік алулар жүйесінің әлі де дұрыс қызмет етпеуі, бюджетаралық қызметтердің толық айқындалмауы қосылып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Исахова А.С. Проблемы формирования и использования бюджетных средств на региональном уровне // Международная конференция «Наука и современность: вызовы XXI века». – Киев: Центр Научных публикации, 2014.47-б.

2. Алтайбаева Ж.К., Курманова А.А., Жунусбаева Р. К вопросу об управлении бюджетными процессами на местном уровне в Республике Казахстан// Известия вузов. Социология. Экономика, Политика, 2019г., №4, с.26-33

Түйін

Мақалада елімізде өңірлердің бюджет қаражатын тиімді пайдалану мехмнизмін жетілдірудегі әлі де шешімін таппаған мәселелер зерттелген.

Қазақстанда бюджетте трансферттер түрлерінің көптігі, бюджеттік бағдарламалар әкімшілері мен жергілікті атқарушы органдар арасындағы жауапкершіліктің бұлдырлығы, жергілікті бюджеттердің шешімдер қабылдаудағы дербестігінің әлсіреуі, соның салдарынан жергілікті бюджет қаражатының игерілмеуі және тиімсіз пайдаланылуы бүгінде шешімін қарастыруды қажет етеді. Мақалада осы мәселелерді шешудің жолдары ұсынылған.

Резюме

В статье исследуются вопросы совершенствования эффективного

использования бюджетных средств регионов в стране, которые до сих пор не решены.

В Казахстане обилие видов трансфертов в бюджете, размытость ответственности между администраторами бюджетных программ и местными исполнительными органами, ослабление самостоятельности местных бюджетов в принятии решений, вследствие чего неосвоение и неэффективное использование средств местного бюджета сегодня требуют рассмотрения. В статье представлены способы решения этих проблем.

Summary

The article examines the issues of improving the effective use of budget funds of the regions in the country, which have not yet been resolved.

In Kazakhstan, the abundance of types of transfers in the budget, the blurring of responsibility between administrators of budget programs and local executive bodies, the weakening of the independence of local budgets in decision-making, as a result of which the lack of development and inefficient use of local budget funds today require consideration. The article presents ways to solve these problems.

Kierowanie pracującymi zasobami

к.э.н., Райханова Г.А.
доктор PhD., Куттыбаева Н.Б.
ст. преподаватель, Жакина Г.Е.
преподаватель, Макалакова Б.М.

Карагандинский Университет им. Е.А. Букетова, Казахстан

INSTITUTIONAL MECHANISM FOR EFFECTIVE STATE REGULATION AND DEVELOPMENT OF THE LABOR MARKET OF KAZAKHSTAN

An analysis of the current state of the labor market showed that by international standards Kazakhstan is considered one of the worst countries in the field of workers' rights. The lack of guaranteed rights makes the official sector unattractive, which contributes to the growth of informal employment. To improve this situation, the NSC has been being developed since 2012, however, so far there are a number of unrealized elements associated with the lack of a mechanism for interaction between the main participants in the NSC and the Coordination of its full-scale implementation. At the same time, official statistics show positive data on the growth of the economically active, employed population and a decrease in the unemployment rate, hiding the high level of self-employment and temporary employment. We believe that the methods of collecting, processing and presenting statistical data collected in the context of Regions and cities of regional significance do not fully reflect the current state of affairs. This situation, in our opinion, does not allow the state to take adequate measures, including of a social nature.

The imperfection of the statistics system is confirmed by the results of 2020 analytical studies conducted by the foundation of the president of the Republic of Kazakhstan–Elbasy in the field of Public Administration Development, Human Capital Development and urbanization. The analysis materials indicate the inaccuracy of statistical data, including in the basic characteristics of human capital [1]. The researchers concluded that there are significant shortcomings in the statistical system,

in which the data is published in an aggregated form unsuitable for analysis, which does not contribute to the adoption of effective management decisions based on real measurements. Despite the possibility of using big data of government agencies for statistical purposes in research, their collection is still carried out in an outdated way. It is noted that the functions of the official statistical report are in the government, which is a direct conflict of interest. The statistical base is recommended to be maintained at the regional level in the context of all categories of cities, rural settlements and districts of large cities.

The mechanism is divided into the following levels: 1) Strategy; 2) Approval and coordination; 3) policy development; 4) policy implementation; 5) monitoring and analysis. 1) the basis for the development of all state programs is the long-term Strategy-2050, as well as the address of the president of the Republic of Kazakhstan. In the address of the president of the Republic of Kazakhstan "Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness" in 2017, the need to modernize the labor market, taking into account the technological changes of the Fourth Industrial Revolution, was noted, however, in practice, the policy of labor market development has not yet been implemented into effective plans. As a result, there is no single position and coordination of actions of key stakeholders to achieve a common goal. 2) The Ministry of Labor, the task of which is the formation and implementation of the state policy for the development of the labor market, does not have sufficient mechanisms for coordinating Labor policy.

The analysis showed that the MB of business support and development" business Roadmap 2020 " is focused not on the quality, but on the number of jobs. In turn, the state institution for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021 "Enbek" does not provide for the creation of jobs, and the Ministry of labor mainly pursues a policy of social protection and does not have the opportunity to promote job creation or control this process. [2].

The Ministry of Labor, whose task is to form and implement the state policy for the development of the labor market, does not have sufficient mechanisms for

coordinating Labor policy. In practice, the Ministry of Labor formulates the National Agenda for the development of the labor market and sets targets. The analysis showed that the MB of business support and development "business Roadmap 2020" is focused not on the quality, but on the number of jobs. In turn, the state institution for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021 "Enbek" does not provide for the creation of jobs, and the Ministry of labor mainly pursues a policy of social protection and does not have the opportunity to promote job creation or control this process. At the same time, the MiiR, MNE and M & E have more opportunities to create new jobs within the framework of other state programs, for example, the EP of industrial and innovative development for 2020-2025, however, this process is not controlled by the MES. At the same time, the IMC carries out the main functional MDGs on methodological support, assessment of the state of the labor market, monitoring the progress of the implementation of AML, forecasting supply and demand for Labor [3]. Functional analysis revealed the maximum number of repetitions of the functions of the Ministry of Labor and social development of the Republic of Kazakhstan. In the light of recent events related to the COVID-19 pandemic, the acute issue of payment of targeted social assistance with social support of the population, it is necessary to note that the main attention is paid to social protection and, mainly, to the PMSZ of the Ministry of Health.

Based on this, we propose to transfer the functions of coordinating the policy of development and regulation of the labor market to the MDG, making it an independent body directly subordinate to the president of the Republic of Kazakhstan. To do this, it is necessary to give the MDGs powers to coordinate and monitor the activities and initiatives of state bodies related to the development of the labor market and the creation of jobs. This recommendation is proposed to be implemented by integrating the database of state bodies with the right of access to the Moo into the information system "monitoring job creation", which will allow monitoring the creation of jobs, the development of entrepreneurship in the context of state programs and making effective management decisions on the development of the labor market. At the same time, the

rest of the interested parties should be accountable to the environment in matters of job creation and their quality.

At the same time, we consider it possible for the MDGs to approve the mechanism for interaction between the 117 main participants of the system, maintain a unified data register and approve the requirements for the assignment/ recognition/ assessment of qualifications, as well as the functions for coordinating the NMH issues. The lack of a coordinator prevents the full-scale launch of the NSC and inhibits the spread of the system, which negatively affects the labor market. In addition, taking into account the function of forecasting the needs of labor resources approved today, we believe that it is possible to include issues related to the development of the Atlas of new professions. At the same time, it would be appropriate to approve the allocation of educational grants and international scholarships "Bolashak" in domestic universities in the context of the required specialties in the ODC [4].

The mechanism includes bodies whose activities affect the development of the labor market through the development of policies in the supervised industries. Thus, the functions of the MNE and nce" Atameken" for the development of entrepreneurship, the Ministry of education, the Ministry of education, the Ministry of education and science–digitalization, etc.were approved, 4) at the level of implementation of the policy, the organizations responsible for creating new jobs, the implementation of the EP for employment, assistance in employment, insurance payments in case of unemployment, the organization of training are listed. 5)The Last, but not particularly important level is the ability to independently perform statistical functions from the IFC in order to avoid conflicts of interest Monitoring and analysis of the impact of state policy on the development of the labor market with submission to the statistical body.

This recommendation was developed taking into account the opinion of World Bank experts and is based on the use of international experience considered in the first chapter. In the context of the Fourth Industrial Revolution and its impact on the labor market, the preparation of future generations for new requirements should be one of

the priority areas of the state. At the initial stages, it is necessary to focus not on the assessment system, but on determining the predisposition of children to different subjects in order to develop a subsequent training program, taking into account aptitude penhobby. After completing primary school, it is advisable to introduce students to the features and familiarization of various professions, the possibility of inviting representatives to schools and visiting excursions to enterprises [5]. For remote and rural schools, it is possible to visit regional centers with large cities, which also corresponds to the implementation of the 1.2) task to reduce the gap in the quality of education between urban and rural schools, regions, educational institutions, students. For the implementation of the proposed items of the action plan for the implementation of the EP for the development of Education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025, we have defined a forecast list of responsible state bodies and forecast deadlines for implementation. As noted in the "financing" column of the action plan, the implementation of the recommendations for the development of human capital requires additional funding, however, as described in the previous paragraphs, it is proposed to provide such costs in stages by World Bank experts due to optimizing Tax Policy and improving the quality of tax administration. Cost-Benefit Analyses (cost-benefit analysis), which should be carried out after each stage of making proposals, should be an important component of increasing investment.

In our opinion, it is possible to improve the state regulation of the labor market of Kazakhstan only under the conditions of coordinated work of the above stakeholders, clearly coordinated by a single body responsible for the development of the labor market. At the same time, the synergy of state bodies, the private sector and educational institutions is very important for the development and regulation of the labor market in Kazakhstan in the context of digitalization. The open distribution of tasks within the framework of the mechanism, the involvement of trade union organizations in the implementation of Labor policy and close control of the coordinator, in our opinion, will increase the degree of protection of workers ' rights and the level of public confidence in the official labor market. In our opinion, this strategy, based on the best

European practices, echoes the concept of a "hearing state", which is implemented through a constant dialogue of society with the authorities in order to create a harmonious state that can promptly and effectively respond to the needs of the population.

In Kazakhstan, such a labor market is not fixed at the legislative level as an object of state regulation, and the sphere of employment of the population, which is an integral part of the labor market with the sphere of Labor Relations, is subject to individual state regulation. In this regard, the concept of "state regulation of the labor market" is formulated as a special form of influence of the state on social, economic and legal processes in order to achieve a rational level of employment, reduce the unemployment rate and ensure fair interaction of employees with employers.

In Kazakhstan, state regulatory measures are implemented in the context of the first stage of digitalization – digitalization, while state bodies are taking steps to move to the second stage of digitalization to improve work processes and improve the efficiency of activities with the help of digital technologies. Identifying the founders, supporters and opponents, three main theories of the impact of digitalization on the labor market are identified: 1) The Theory of technological unemployment; 2) The Theory of insignificant influence; 3) The Theory of temporary technological unemployment. In Kazakhstan, the scenario of the theory of the minor impact of digitalization on the labor market in the near future is most likely.

During the pandemic, a deterioration in the economic situation was recorded in all countries, which is accompanied by an increase in unemployment. After the introduction of the state of emergency in Kazakhstan, about two million people lost their jobs, which is almost a quarter of the working population of the Republic. As in many countries of the world, small and medium-sized businesses (SMEs) suffered large losses in the republics of Central Asia. According to Kazakhstani experts, the most affected by the pandemic are the service sector and trade-almost half of private Trade Enterprises closed. According to data for the first ten days of April, more than 80% of businessmen who turned to the government for help were representatives of

SMEs.

On March 31, President K. K. Tokayev made a statement on support for SMEs. In the most affected sectors of the economy, the calculation and payment of taxes for them for 6 months (from April 1 to October 1), as well as payments from the payroll fund, were excluded. Among the sectors where government support is applied – public catering, some areas of trade, transport and consulting services, IT sector, hotel business, tourism [6]. The president of Kazakhstan paid special attention to the situation of small and medium-sized farms. He instructed to support them, including by reducing the price of diesel fuel for agricultural producers by 15%. For this, the state allocated 390 thousand tons of diesel fuel at preferential prices.

Kazakhstan, like other states of the region, has experienced the negative impact of weakening ties with its main economic partners – China, Russia and the EU. As a result of the deterioration of the economic situation in the PRC, the demand for Energy Resources has decreased. In addition, the financial well-being of Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan largely depends on the proceeds from the sale of oil and gas. Against the background of falling prices for energy resources, a long decline in their export volumes threatens these countries with serious economic losses. According to the Minister of energy of the Republic of Kazakhstan N. Nogayev, in early March, at the request of China, Kazakhstan reduced the volume of gas pumped from Turkmenistan to three branches of the pipeline through the territory of the Republic of China by 20-25%. (For other countries supplying gas to China through this pipeline, i.e. Turkmenistan with Uzbekistan, the quotas were reduced in the same proportion.)

As a result, Kazakhstan again faced the problem of falling the national currency with inflation, which, like five years ago, is happening against the background of falling oil prices. In order to support the tenge, the government of the Republic of Kazakhstan on March 9 announced its intention to conduct a currency intervention to "stabilize the exchange rate and ensure financial stability". However, in the following days, the fall in the national currency rate continued, reaching a historical minimum in 16th of March – the exchange value of the dollar amounted to 448 tenge compared to 380 tenge per dollar at the beginning of 2020. During the quarantine period, the tenge exchange rate was unstable and constantly changed. After oil began to rise in price again in the first half of April, the tenge strengthened by one magnitude-to 426 per dollar [7].

The coronavirus pandemic has led to major changes in the labor market everywhere, and its impact will last long, regardless of how quickly the number of infected people will not grow, experts warn. In Kazakhstan, businesses that laid off part of people in the spring began new cuts after the easing of quarantine. A new wave of infection and tightening of restrictive measures exacerbate the situation.

It became clear how vulnerable the labor market can be in the context of the crisis

caused by pandemic, the decline in economic activity negatively affected the number of jobs.

In this regard, the state is taking measures to mitigate the consequences of the crisis, developing a strategy for restoring the labor market.

After the declaration of a state of emergency in the country, President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev said that Kazakhstanis will be paid benefits. According to preliminary estimates, in the context of the COVID-2019 pandemic, more than 500 thousand citizens of the country, including residents of Almaty and Nur-Sultan, who were quarantined, faced financial difficulties. At least 1.5 million of our compatriots can count on this help.

As part of the anti-crisis measures, the employment roadmap has been implemented since this year, which provides for the creation of 26 thousand jobs in Almaty, 50% of the created jobs will be provided by sending unemployed through the employment center. To date, more than 20 thousand jobs have been created, and about 10 thousand unemployed people have been employed through the employment center.

In addition, this year the plan of public works under the state program "Enbek" has been increased from 3 thousand to 14 thousand. 15.6 thousand unemployed people took advantage of this measure to promote employment. 2.6 thousand people were sent to other temporary jobs, including 1.4 thousand graduates of universities and colleges were sent to youth practice.

The sending of the unemployed to short-term vocational training continued, where more than 1 thousand people work, after the end of the course, graduates are sent to permanent work.

More than 1.7 thousand grants from 200 MCI were issued to open their own business or promote existing ones. The main activities are sewing, cooking, manicure and hairdressing, etc.

State assistance in employment of Kazakhstanis is not only about providing information about vacancies. All these public services are provided within the framework of three main programs – "employment Roadmap 2020" (employment Roadmap 2020), "Enbek", "business Roadmap 2020" [8].

According to the Ministry of Labor and social protection of the population, in mid-August, 743 thousand Kazakhstanis received assistance in employment. According to the plan, the number of such citizens will increase to 1.2 million people. This reserve (30%) is intended to solve the problems of the coming months.

Employment Roadmap-2020 takes the first place in terms of funding in employment promotion programs. The budget is ready to allocate 1 trillion tenge for it. More than half of the total amount-552 billion tenge was transferred, 395 billion tenge was disbursed. ERP is a program that solves three problems at the same time.

Firstly, projects for improvement, housing and utilities, infrastructure development

in the regions are being implemented; secondly, new jobs are being created; thirdly, goods and services of local producers are being purchased. According to official statistics, more than 6 thousand projects have been implemented within the framework of the employment roadmap, where 19 thousand business entities received orders in the amount of 370 billion tenge. More than 75 billion tenge was spent on the payment of wages to the employed. Their number exceeded 160 thousand.

The employment roadmap is of paramount importance for the regions, as it covers the most problematic areas in terms of production development – villages. 73% of the jobs created within the framework of the employment roadmap were occupied by rural residents.

As part of the implementation of the employment roadmap program, 683 projects will be built, 900 settlements will be improved, and 8 thousand km of urban and rural roads will be repaired. In the future, this new infrastructure will create 100 thousand permanent jobs [8].

To provide maximum opportunities for training and employment – for this purpose, the state program "Enbek" was originally conceived. It has several areas and is intended for people who want to change their lives for the better, but for this they need a little help. It was attended by more than 370 thousand Kazakhstanis. Employment indicators under the enbek program increased 11 times this year. 17 thousand people received grants for starting their own business, micro-loans-5.8 thousand citizens. 176 billion tenge is provided for the implementation of the enbek program, including an additional tranche of 50 billion tenge. Most of the funds from the total amount will be spent on employment in social jobs, relocation subsidies – 71.9 billion tenge. The same amount is used for microloans and grants. 32.6 billion tenge to be allocated for training of unemployed.

As noted in the relevant department, in addition to the projects of these key state programs, akimats of cities of Republican significance within the framework of memoranda undertake to create another 430 thousand new jobs in 2020. At the moment, these obligations have been fulfilled by 70%.

What else could the state do to help solve the problems of eliminating unemployment? First of all, these are measures aimed at supporting the population, which in the current situation is left without income and income opportunities. Ағымдағы жағдайда мемлекет іске асыратын қолдау шараларының іске асырылу сапасын бақылауда үлкен маңызға ие болады. Because it is important not only to allocate funds and vote for solving problems, but also to monitor the quality of their implementation. The consequences of the pandemic will have a long-term impact on education, affecting in the long run a decrease in "human capital", a further increase in poverty due to a small number of qualified specialists, and an increase in social tension. Experts note that in order to overcome these consequences, it is necessary in the short term, especially for poor students, in the medium term –to ensure adequate funding for the education sector, and in the long term—to achieve sustainability in this area.

WHO Director-General Tedros Ghebreyesus said that the consequences of the pandemic will be felt for decades, because the pandemic is much more than a health crisis, it is an economic crisis, a social crisis, and a political crisis in many countries. Among the consequences are the deterioration of the psychological state of the population, associated with unemployment, rising prices and the need to change the usual way of life.

Unemployment is not a phenomenon that occurs at the same time, but a process that lasts over time. When the state of emergency and quarantine were introduced, the first wave of unemployment passed. He consisted of entrepreneurs, who understood that it was a long time, and they would not come out of quarantine or suffer big losses, and began to dismiss people. The second wave walked among those who stopped their business, did not dismiss people, but sent employees without days off or went to work in a reduced mode. Accordingly, when such a business came out of quarantine, they faced restrictions.

List of sources used

1. Report of the International Labor Organization on global employment trends in 2020 [electronic resource] regime dostupa: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom_ews/WCMS_734454/lang-en/index.htm
2. Olshanskaya. The impact of the crown crisis on the state of the labor market in Kazakhstan / A. Olshanskaya. - Text : direct // Kazakhstan spectrum. -2021.- №2.-C.73-82.
3. Seifullayeva M.E. Interaction of the educational services market of regional labor markets in modern conditions. – M.: Marketing in Russia abroad.-2020.- №5. -C. 92-101.
4. Korobanova Zh.V. Unemployment as a socio-psychological phenomenon: a literary review. - // Problems of theory and practice of management. -2021.-№7.-C.112-123.
5. Ramankulov K.S. The trend of unstable employment: the peculiarities of its manifestation in labor legislation and the problems of the influence of norms of other industry affiliation on the sphere of labor, taking into account international labor standards (based on the materials of the states of the Eurasian Economic Union) /K.S.Ramankulov.-Text:direct// Actual problems of Russian law.-2019. - №9.-C. 153-165.
6. Kazakhstan is implementing a national plan to ensure the rights and improve the quality of life of persons with disabilities until 2025 // Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. URL:<https://primeminister.kz/ru/news/gbnurymbetov2113943>.
7. Gaidaenko A.A., Khripacheva E.V., Khudova.M. Features of the labor market during the COVID-19 pandemic // Innovations and investments. 2021. - №3. –C. 17-1928

8. Yankovskaya V.V., Pankolu.V., Kruglyak Z.I., Kolesnikov A.V., Kosarev V.E. Digital supply chain trends in the world economy // International Journal of Supply Chain Management. 2020. - № 4. - C. 828-835.
9. Melnik, A.V. Unemployment in a pandemic // Young scientist. — 2022. — №10 (405). — C. 63-66.

Ewidencja i audyt

Тусупова Д.А, Хасенова М.Е.

Карагандинский университет Казпотребсоюза

ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД УЧЕТА И КОНТРОЛЯ

Аннотация: В данной статье мы подробно рассмотрим, как изменился «стандартный» расчет заработной платы в 2023 году в Республике Казахстан. Какие были введены основные изменения в законодательстве Республики Казахстан в области учета заработной платы. На примере предприятия рассчитаем заработную плату с новыми «стандартными» вычетами.

Ключевые слова: Заработная плата, оплата труда персонала, налоговые вычеты, минимальная заработная плата, налоговый агент, расчет заработной платы.

Заработная плата (оплата труда работника) - это вознаграждение за труд в зависимости от квалификации работника, сложности, количества, качества и условий выполняемой работы, а так же, может быть определена как денежная сумма, выплачиваемая по контракту работодателем работнику за оказанные услуги. Заработная плата относится к регулярным выплатам, производимым работодателем работникам для трудоустройства.

На предприятии для корректного начисления заработной платы сотрудников должна быть организована система учета рабочего времени, согласно статье 79 Трудового кодекса РК [1].

Данная система включает в себя учет как отработанного работником времени, так и не отработанного. Время, отработанное сотрудниками, учитывается по балансу рабочего времени, установленного на соответствующий год, согласно производственному календарю на текущий год. При учете рабочего времени в расчет принимаются следующие факторы: фактически отработанное время; неявки по уважительным и неуважительным причинам;

предоставленные отпускные дни; дополнительные выходные; сверхурочное время и время работы в праздничные и выходные дни. На основе табеля учета рабочего времени производится начисление заработной платы.

Учет зарплаты включает в себя следующие этапы: учет и расчет трудового времени сотрудников; начисление заработной платы, больничных, отпусков и оформление соответствующей документации; начисление и перечисление налогов, взносов и отчислений, дополнительных удержаний, предусмотренных законодательными актами РК и актами работодателя; отражение операций по начислению зарплаты в бухгалтерском и налоговом учете; выплата заработной платы; формирование отчетности по выплатам заработной платы. Зарплата включает в себя не только основной оклад (ставку), но также премии, надбавки за вредные условия труда и другие виды доплат за условия работы, отличные от нормальных [2].

Выплата заработной платы работникам организации осуществляется путём выдачи наличных денежных средств из кассы организации, путём перечисления оплаты труда на лицевые счета работников, открытые в отделениях кредитных организаций, или на банковские карты работников.

При приеме нового сотрудника на работу, работодатель заключает с ним трудовой договор. Согласно трудовому договору работник получает за свой труд заработную плату каждый налоговый период (календарный месяц). При выплате заработной платы, работодатель удерживает обязательные налоги и взносы, регламентированные законодательством РК, а также дополнительные удержания.

Работники не должны получать заработную плату ниже установленной минимальной заработной платы в размере 70 000 тенге. Минимальная заработная плата определяется государственными органами как минимальная сумма денег, которая должна быть выплачена работнику, чтобы он мог вести нормальную жизнь.

С заработной платы удерживается индивидуальный подоходный налог (ИПН в размере 10%), взносы на обязательное социальное медицинское страхование (ВОСМС в размере 2%) и обязательные пенсионные взносы (ОПВ в размере 10%). Подоходный налог в Казахстане по налоговому законодательству РК индивидуальный подоходный налог взимается с дохода работников и перечисляется в государственную казну работодателем, который выступает налоговым агентом. Также работодатель обязан уплатить за работника: Обязательное социальное медицинское страхование (ООСМС в размере 3); Социальные отчисления (СО в размере 3,5%), а так же Социальный налог (СН в размере 9,5%) Важным нововведением 2023 года стал единый платеж.

Повышение зарплат наемным работникам Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев 1 сентября 2022 года заявил, что размер минимальной заработной платы увеличится. МЗП выросла с 60 000 до 70 000 тенге. В Трудовом Кодексе РК (ст. 103, п. 2) указано, что работодатели не имеют права выплачивать заработную плату ниже МЗП.

Размер подоходного налога определяется Налоговым кодексом РК. Согласно ст. 320 Налогового кодекса ставка индивидуального подоходного налога составляет 10%. Кроме того, важно уточнить, что согласно Закону РК от 11 июля 2022 года о внесении изменений в Налоговый кодекс с 1 января 2023 года вступили в силу изменения в размере ставки ИПН. Возможность применения ставки 5% к определенным видам доходов исключена, налог будет взиматься в размере 10% от дохода во всех случаях. Также в том случае, если налоги с зарплаты уплачиваются в качестве единого платежа по ст. 776–3 Налогового кодекса, доля ИПН в 2023 году в нем составит 9%. Важное понятие для исчисления ИПН — налоговый вычет. Из налогооблагаемого дохода предварительно исключаются суммы, снятые с работника в счет уплаты ОПВ, ВОСМС и накопительного страхования. Также производится стандартный вычет 14 МРП за месяц (48 300 тенге), по добровольным пенсионным взносам и вычет на медицину в размере не более 94 МРП за год (324 300 тенге). Другие налоги с зарплаты в Казахстане Работодатели за работников уплачивают отчисления на

обязательное социальное медицинское страхование (ООСМС) и социальные отчисления (СО). Кроме того, с 1 января 2023 года в налоговое законодательство Казахстана введено понятия единого платежа, которым могут воспользоваться определенные субъекты микропредпринимательства и малого предпринимательства. Это единый платеж, который избавляет от необходимости отдельной уплаты ИПН и различных взносов.

Товарищество с ограниченной ответственностью «БухТем» (ТОО «БухТем») является частным предприятием. Год образования предприятия – 2003. ТОО «БухТем» - это товарищество с ограниченной ответственностью, занимающееся консалтинговыми услугами. Данное предприятие является юридическим лицом, налогоплательщиком Республики Казахстан. В настоящий момент в состав предприятия входят следующие отделы: администрация, финансово-экономический отдел, отдел рекламы, отдел маркетинга, отдел по работе с персоналом (отдел кадров).

ТОО обязано вести бухгалтерский учет и предоставлять финансовую отчетность в порядке, установленном правовыми актами РК. Ответственность за организацию, состояние и достоверность бухгалтерского учета несет генеральный директор. Достоверность бухгалтерской отчетности подтверждается ревизионной комиссией. На предприятии между работниками и администрацией заключается коллективный договор, в котором определена кадровая политика, оплата труда, социальная защита и т. д.

Начисление заработной платы и удержания из нее в бухгалтерском учете ТОО «БухТем» оформляется следующими проводками:

№	Дебет	Кредит
1	7210	3350
2	3350	3240/ 3120
3	7211	3150
4	7211	3210

Далее на примере предприятия рассмотрим порядок начисления заработной платы в ТОО «БухТем».

Тусупова Д.А, главный бухгалтер, имеет высшее образование. В марте 2023 г. фактически отработано 19 рабочих дней, режим работы - пятидневная рабочая неделя, оплата труда - повременная.

Необходимо начислить фактическую заработную плату за март месяц главному бухгалтеру Тусуповой Д.А. Порядок начисления: Определяем месячный должностной оклад главного бухгалтера Тусуповой Д.А. согласно трудовому договору составляет 250 000 тенге. Плановый месячный баланс рабочего времени в марте - 19 рабочих дней. Главный бухгалтер фактически отработала месяц полностью. Следовательно, его фактическая заработная плата за месяц составит его месячный должностной оклад – 250 000 тенге.

Из заработной платы вычтем налоги:

$$1) \text{ Расчет ОПВ (ЗП*10\%)} = 250\,000 * 10\% = 25\,000$$

$$2) \text{ Расчет ВОСМС (ЗП*2\%)} = 250\,000 * 2\% = 5\,000$$

$$3) \text{ Расчет ИПН (ЗП-ОПВ-14МРП-ВОСМС) * 10\%} = (250\,000 - 25\,000 - 48\,300 - 5\,000) * 10\% = 17\,170$$

$$4) \text{ Расчет СО (ЗП-ОПВ) * 3,5\%} = (250\,000 - 25\,000) * 3,5\% = 7\,875$$

$$5) \text{ Расчет СН (ЗП-ОПВ-ВОСМС) * 9,5\% - СО} = (250\,000 - 25\,000 - 5\,000) * 9,5\% - 7\,875 = 13\,025$$

$$6) \text{ Расчет ООСМС (250\,000 * 3\%)} = 250\,000 * 3\% = 7\,500$$

Главному бухгалтеру Тусуповой Д.А. за отработанный март месяц на руки получит заработную плату в размере 202 830 тенге. Из заработной платы были удержаны налоги в размере 47 170 тенге, которые будут уплачены со счета работника. Оставшуюся сумму в размере 15 375 тенге будет выплачивать работодатель за своего сотрудника.

Заработная плата имеет большое значение и для работника, и для работодателя. Для работника зарплата - это основной источник его доходов, средство воспроизводства его рабочей силы и повышения уровня

благосостояния. Для работодателя заработная плата работников - это затрачиваемые им средства на привлечение по найму рабочей силы, что составляет одну из основных статей издержек на рабочую силу и себестоимости производимой продукции (услуг) [3, с. 67].

С одной стороны, работодатель заинтересован в снижении удельных затрат рабочей силы на единицу продукции, с другой стороны, - заинтересован в повышении ее качества, а значит, в увеличении расходов на ее содержание, если это позволит увеличить прибыль предприятия за счет поощрения трудовой инициативы работников [4, с. 98].

Уровень оплаты труда влияет на поведение работника и работодателя в условиях неравномерного спроса и предложения на рабочую силу в пространстве и во времени, что предполагает необходимость регулирования этих отношений на основе реализации функций и механизма заработной платы (оплаты труда).

Список использованной литературы

[1] Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.02.2023 г.)

[2] Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2023 г.)

[3] Бухгалтерский учет: Учебник для студентов вузов /Ю.А. Бабаев, И.П. Комиссарова, В.А. Бородин; Под ред. проф. ЮА Бабаева, проф. И.П. Комиссаровой.— 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - 527 с.

[4] Рофе А.И., Ерохина Р.И., Пшеничный В.П., Стретенко В.Т. Экономика труда. - М., Высшая школа, 2002. – 230 с.

CONTENTS

EKONOMICZNE NAUKI

Gospodarka przedsiębiorstwa

Утегенова К.А., Баратова Т. Р. МҰНАЙ ӨНДЕУ ӨНДІРІСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ РЕТТЕУ	3
Макенова А.А., Аманжол А.Т. ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ САЛЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	7

Gospodarka rolna

Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Карибеков Ж.Б. АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ	15
Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Маканбаев Т.Д. ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫН ДАМУДАҒЫ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРІ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	20
Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Маканбаев Т.Д. ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ ЖӘНЕ ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ДАМУЫ	26
Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Тиштык Ш.К. АЙМАҚТЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫ	32
Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Карибеков Ж.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АӨК ӘЛЕУЕТІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ	37
Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Маканбаев Т.Д. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ҮРДІСТЕРІ	43
Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Тиштык Ш.К. АЙМАҚТЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМУЫ ФАКТОРЛАРЫ МЕН БАҒАЛАУ КӨРСЕТКІШТЕРІ	48
Жаннакова Н.Н., Досмуратова Э.Е., Тиштык Ш.К. АЙМАҚТАРДЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ЖОҒАРЫЛАТУ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРІ	52
Жаннакова Н.Н., Тулеметова А.С., Алпысбаев М. ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ	57

Жаннакова Н.Н., Досмуратова Э.Е., Карибеков Ж.Б. ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ
ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ДАМУ КӨРСЕТКІШТЕРІ..... 61

Regionalna gospodarka

Иманбаев А.А., Каукешова Р.А., Оралова А.Б., Молдыбаева А.К.
ӘЛЕУМЕТТІК СФЕРА ҰЙЫМДАРЫДА ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ
МЕНЕДЖМЕНТТІК СТРАТЕГИЯНЫ ДАМУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 68

Иманбаев А.А., Карсакова Г.П., Шитенова А.Т., Бегалиев Б.Г. САЛЫҚ
САЯСАТЫН ЖЕТІЛДІРУДЕ ЕЛІМІЗДІҢ КӘСІПКЕРЛІГІН ДАМУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ 71

Ekonomiczna teoria

Жалалова Н.М., Төлетай С. «ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКА» - ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ДАМУДЫҢ СЕРПІЛІСІ 74

Rozporządzenie stan gospodarki

Ким Ю.Ю., Сихимбаева Д.Р. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ
ПЕРСОНАЛОМ В СИСТЕМЕ ГОСУПРАВЛЕНИЯ РК 78

Zewnętrzna działalność gospodarcza

Залесский Б. Л. НА УРОВЕНЬ ВСЕОБЪЕМЛЯЮЩЕГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО
ПАРТНЕРСТВА..... 89

Залесский Б.Л. С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВЫСТАВОЧНОЙ СПЕЦИФИКИ 93

Finansowe stosunki

Князов А.Г., Жорабаева Ж.К. ИННОВАЦИОННЫЕ МОДЕЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К
СТРЕСС-ТЕСТИРОВАНИЮ СТРАХОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ
ТЕНДЕНЦИИ И ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ..... 97

Князов А.Г., Жорабаева Ж.К. МОДЕЛИРОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ
СТРАХОВЩИКА: МОДЕЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К СТРЕСС-ТЕСТИРОВАНИЮ
СТРАХОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ..... 120

Макенова А. А., Мәлік З.Қ. АЙМАҚТАРДА БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН ТИІМДІ
ПАЙДАЛАНУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР 131

Kierowanie pracującymi zasobami

Райханова Г.А. , Куттыбаева Н.Б. , Жакина Г.Е. Макалакова Б.М.
INSTITUTIONAL MECHANISM FOR EFFECTIVE STATE REGULATION AND
DEVELOPMENT OF THE LABOR MARKET OF KAZAKHSTAN 137

Ewidencja i audyt

Тусупова Д.А., Хасенова М.Е. ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД УЧЕТА И КОНТРОЛЯ.....	151
CONTENTS.....	157

- *298470*
- *298711*
- *298719*
- *298720*
- *298721*
- *298722*
- *298723*
- *298724*
- *298725*
- *298726*
- *298727*
- *298728*
- *298486*
- *298487*
- *296625*
- *298469*
- *298706*
- *298707*
- *298042*
- *298705*
- *298715*
- *298767*
- *298561*